**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС
Випуск 56

Збірник статей з актуальних наукових проблем

**До 190-річчя Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова**

**До 20-річчя Навчально-наукового інституту
філософії та освітньої політики**

2025

УДК 159.9+1+37+93](063)
Г94

Рекомендовано до друку Вченою радою
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 8 від 26 березня 2025 р.)

Редакційна колегія:
Бондаренко В.Д., доктор філософських наук, професор, завідувач богослов'я та релігієзнавства Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Глушко Т.П., доктор філософських наук, професор кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків
Гончаренко К.С., кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Горбул Т.О., доктор філософії (PhD, культурологія), асистент кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Мелещенко Т.В., кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Корицький Я.Б., голова Наукового товариства студентів та аспірантів Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, аспірант ІІ року навчання
Осадча Л.В., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Саган О.П., доктор філософських наук, професор, завідувач відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
Потильчак О.В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Целковський Г.А., кандидат філософських наук, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Черній Л.В., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та публічних комунікацій факультету соціології та соціальної політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Stepaniuk Joanna, Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

У збірнику подано наукові статті за матеріалами ІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Виклики сучасності: міждисциплінарний підхід до глобальних викликів» (07 березня 2025 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій Google Meet.

У працях вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми філософії, культурології, історії, релігієзнавство, педагогіки та соціології, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:
Русаков С.С., директор Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Можгін Віктор, міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові
Карпенко О.А., студентка ІІІ курсу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Г94
Гуманітарний корпус: [збірник статей з актуальних наукових проблем] – Випуск 56. – Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2025. – 144 с.

УДК 322:2-7(082)
Г94

© Автори статей, 2025
© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2025
© Видавництво ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2025

ISBN 978-966-999-470-7

DRAHOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy

HUMANISTIC CORPUS
Issue 56

Collection of articles on scientific contemporary problems

To the 190th anniversary
of the Drahomanov Ukrainian State University

To the 20th anniversary of the Educational and Scientific Institute
of Philosophy and Educational Policy

2025

Recommended for publication by the Academic Council
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy
Drahomanov Ukrainian State University
(protocol No. 8, March 26, 2025)

Members of Scientific Board:
Bondarenko V.D., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Head of the Department of Theology and Religious Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University
Hlushko T.P., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor of the Department of Philosophy of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of the Drahomanov Ukrainian State University, Deputy Director for Scientific Work and International Relations
Honcharenko K.S., PhD in Philosophy, Associate Professor, Head of the Department Philosophy of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University
Gorbul T.O., PhD in Cultural Studies, Assistant Professor of the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Culturology of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of the Drahomanov Ukrainian State University
Meleshchenko T.V., PhD in History, Professor, Dean of the Faculty of History of Drahomanov Ukrainian State University
Korytskyi Ya.B., Head of the Scientific Society of Students and Postgraduates of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University, 2nd year postgraduate student
Osadcha L.V., PhD in Philosophy, Professor of the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Cultural Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University
Sagan O.P., Doctor of sciences in Philosophy, Professor, Head of the Department of Religious Studies at the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine
Potylchak O.V., Doctor of Sciences in History, Professor, Head of the Department of Source Studies and Special Historical Disciplines of the Faculty of History of Drahomanov Ukrainian State University
Tselkovsky G.A., PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theology and Religious Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University
Cherni L.V., PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of Sociology and Public Communications at Drahomanov Ukrainian State University
Stepaniuk Joanna, Doctor of Social Sciences, State University of Stefan Batory in Skierniewice, University of Warsaw

The collection presents scientific articles based on the materials of the II International Scientific and Practical Conference "Challenges of our time: an interdisciplinary approach to global challenges" (March 07, 2025), which was held using the Google Meet video conferencing service.

Works by undergraduate, postgraduate and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of philosophy, cultural studies, history, religious studies, pedagogy and sociology, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:
Rusakov Serhii, Director of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy, PhD in Philosophy, Professor of the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Cultural Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University
Możgin Wiktor, mgr, Faculty of Cultural Studies Doctoral Studies, Faculty of International and Political Studies of the Jagiellonian University in Krakow
Karpenko Olha 3rd year student of Drahomanov Ukrainian State University

Humanitarian Corpus: [collection of articles on current scientific problems]. – Issue 56. – Kyiv: NVP Interservice Publishing House, 2025. – 144 p.

ISBN 978-966-999-470-7

© Article authors, 2025
© Dragomanov State University of Ukraine, 2025
© NVP Interservice Publishing House, 2025

ФІЛОСОФІЯ
PHILOSOPHY

ДЕМОКРАТІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕАЛІВ

Адамян Ганна Рафіківна
магістр філософії
lagunanna22@gmail.com

Постать Максиміліана Робесп›єра частіше розглядається сучасною історіографією з погляду політології, історичної соціології та історичної антропології, але ця історична фігура заслуговує більш широкого розгляду розвинутого в філософські горизонти, адже його ідеї та діяльність значною мірою ґрунтувалися на етичних, соціальних і політичних конотаціях, характерних для доби Просвітництва.

Ця політико-філософська особистість є важливою для філософії, як яскравий взірець етики просвітництва та послідовного втілення ідей Жан-Жака Руссо, а особливо його «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права».

Робесп›єр є прикладом філософської послідовності, рушійної сили, яка прагне застосування ідей просвітництва на практиці.

Філософія просвітництва у дії, розвинута у площині політичної боротьби під час якобінської диктатури.

Утопіст та прагматик одночасно, Робесп›єр втілював ідеї Жан-Жака Руссо на практиці зі всьома перевагами та недоліками філософського спадку просвітництва.

Прагнення до «республіканської доброчесності» (virtue), як фундаменту суспільного життя є прямою інтерпретацією конотацій «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права» на практиці, формування нового історичного та політичного контексту розгорнутого у площині політичної боротьби в часи потрясінь та військової агресії європейських держав на тлі революційних подій 1789-1793 років.

Центральна ідея суспільного договору та народного суверенітету стала ключовою в ідеології Робесп›єра, поняття «свободи, рівності та братерства», які самі по собі не є поняттями суто герменевтичними та хрестоматійними, (а для самого Робесп›єра взагалі мали глибоке субстанційне та трансцендентне значення), були розгорнуті ним в метафізичну та навіть в екзистенційну площини.

Безумовно Велика французька революція стала переломним моментом в історії Європи, створивши прецедент кардинальної трансформації

соціального строю в Європі. Рушійна сила змін захопила всі інститути політичного та соціального впливу у Франції. Повністю було змінено погляд на соціальний уклад та усі інститути влади. Починаючи від скликання Генеральних штатів, проголошення Національних зборів та падіння Бастилії революційна хвиля невпинно захоплювала усе суспільне життя Франції.

Декларація прав людини й громадянина, що була прийнята у Франці у 1789 році, конституція 1791 та конституція 1793 років несли в собі стрижень просвітницьких ідей.

Яким бачили представники просвітництва, а особливо Жан-Жак Руссо політичне буття демократичного суспільства?

Антропологічний вимір філософії Жан-Жака Руссо ґрунтувався на основних засадах та концепціях, які згодом розвинув Максиміліан Робесп›єр у дієву площину. Руссо усю свою працю «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права» грунтує на постулаті «загальної волі» (volonté générale) та понятті суверенітет народу. Він стверджує, що справжня влада належить народу, а уряд є виконавцем народної волі. Робесп›єр, який був послідовним та непохитним прихильником народного суверенітету, прагнув реалізації ідеї про те, що влада має належати демократичній нації, а не монархії чи аристократії.

Руссо вважав, що суспільство має діяти в інтересах загальної волі, яка є вираженням колективної свідомості громадян. Робесп›єр використовував цю ідею як обґрунтування жорстких дій під час революції, стверджуючи, що терор може бути необхідним для досягнення суспільного блага, а республіканська чеснота для Руссо мала важливість моральної бази, як основи гармонійного суспільства. У самого Робесп›єр поняття «чесноти» прийняло субстанційну форму та глибокий онтологічний сенс. Громадянська чеснота і самопожертва заради батьківщини вважалась Непідкупним рисою істинного республіканця, а особливо депутата, як представника народної волі.

Поняття «рівність», яке навічно закарбовано в історії як частина сталого вислову : «Воля, рівність, братерство», мали сенс як для Руссо, так і для Робесп›єра. У своєму трактаті «Про походження й основи нерівності між людьми» Руссо критикує соціальну нерівність і наголошує на важливості справедливого суспільства. Робесп›єр на практиці розвинув цю ідею в політичну площину через боротьбу за соціальні реформи та заборону привілеїв аристократії.

Тему освіти та морального виховання, до яких Жан-Жак Руссо неодноразово звертався у своїх трактатах, наприклад в романі «Еміль, або про виховання», під час Французької революції було розвинуто на практиці якобінцями особливо.

Руссо вважав виховання ключовою задачею у формуванні особистості людини. Партія якобінців починає втілювати зачатки республіканської системи освіти, яка б сприяла розвитку етичній моральності та патріотизму на державному рівні.

Ідея природної свободи висунута Руссо наполягає на тому, що людина народжується вільною, але суспільство часто обмежує цю свободу. Ро-

бесп›єр та партія якобінців намагалися зробити усе необхідне для втілення цієї просвітницької ідеї, а саме для створення суспільного устрою, який би гарантував рівність та свободу для всіх громадян.

Поєднання Робесп›єром морально-етичних ідей Руссо з власною революційною програмою, яка містила в собі дієвість та сталий рух політичної системи молодої французької республіки до демократичних змін, призвела до створення політичної системи радикальної демократії. Утопіст та прагматик водночас Робесп›єр був «філософом у дії». Його можна вважати прикладом філософа, який прагнув застосувати ідеї Просвітництва на практиці та створив систему справедливості як рушійної сили революції.

Інтенція просвітників на демократичний розвиток держави під час Великої французької революції мала таку силу, що це призвело до встановлення у Франції у 1793 році терору.

Просвітницький антимонархізм Руссо, який у своїй філософській спадщині послідовно виступав проти монархії, вважаючи, що лише республіка, де всі громадяни рівні перед законом, здатна відображати справжню «загальну суспільну волю, волю народу», був перейнятий Робесп›єром в такій мірі, що це навіть в деякому сенсі стало причиною падіння та загибелі самого Робесп›єра. В політиці Робесп›єр, прагнув до республіканського устрою й активно боровся за знищення монархії та встановлення республіканського устрою заснованого на рівності та демократії, він прагнув досягти ідеалу соціальної рівності, як це уявляв Руссо. У своїй політичній лінії Робесп›єр до останнього дня восьмого термідора та навіть дев›ятого термідора дотримувався концепції народної волі, і дуже важливо для розуміння філософії самого Непідкупного врахувати, що саме прихильність до поваги народної волі й не дозволило йому вивести війська на вулиці Парижу.

В антропологічній площині ідеї просвітництва було трансформовано політикою якобінців та Робесп`єром особисто в модель правового, етичного та справедливого суспільства, при якому морально виправдані революційні зміни влечуть за собою глобальні рухи, які безумовно повинні підкорятися принципам загальної етики. Постулат Жан-Жака Руссо про те, що влада може бути примусово реформована, якщо вона суперечить загальній волі народу, у Максиміліана Робесп›єра була трансформована у політичну лінію при якій для встановлення справжньої демократії допускалася можливість іноді обмежувати свободу противників цієї демократії.

Ми бачимо, що Робесп`єр, як практик, створив приклад «справедливого» суспільства, орієнтованого на рівність і благо всіх громадян спираючись саме на філософський фундамент просвітників і зокрема на філософську спадщину Жан-Жака Руссо.

БАРУХ СПІНОЗА ПРО ВІЙНУ, СВОБОДУ ТА ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

Ваксютенко Павло Сергійович
асистент кафедри філософії
Навчально-наукового інституту філософії
та освітньої політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
p.s.vaksiutenko@udu.edu.ua

Анотація У статті досліджується концепція війни в рамках політичної філософії Баруха Спінози та її зв'язок із питаннями моралі, свободи та державного суверенітету. Аналізуються основні положення філософа щодо війни як природного стану, значення миру для збереження суспільного порядку, а також умови, за яких держава може забезпечити справедливість і свободу.

Ключові слова: Барух Спіноза, війна, свобода, мораль, державний суверенітет, політична філософія.

Вступ Проблема війни та миру є центральною в політичній філософії різних епох. Барух Спіноза, видатний мислитель XVII століття, запропонував оригінальний підхід до аналізу цих явищ, розглядаючи війну як природний стан людських відносин, що може бути врегульований лише через створення сильної держави. Його вчення залишається актуальним і сьогодні, коли питання суверенітету, моралі та свободи в умовах конфліктів продовжують формувати політичний дискурс.

Актуальність дослідження визначається потребою у переосмисленні класичних концепцій політичної філософії для аналізу сучасних проблем міжнародної безпеки. Спіноза розглядав державу як необхідний механізм забезпечення стабільності, в якому мир є не просто відсутністю війни, а продуктом раціонального устрою суспільства. Його вчення пропонує унікальне поєднання реалізму та етики, що дозволяє розглядати війну не лише як прояв сили, а й як наслідок певних політичних і моральних умов.

Завданням цієї статті є аналіз концепції війни у філософії Спінози та її взаємозв'язку з поняттями моралі, свободи й державного суверенітету. Для цього буде розглянуто його трактування природного стану, визначено роль раціональності у забезпеченні миру та проаналізовано його підхід до функцій держави як гаранта суспільного порядку.

1. Війна як природний стан. Спіноза вважає, що у природному стані кожна людина має право робити все, що їй дозволяють власні сили та можливості. Однак цей стан є нестабільним, оскільки відсутність загальноприйнятих законів породжує постійну боротьбу між індивідами [1, с. 45]. Війна, за його концепцією, є природним станом, оскільки в умовах хаосу і відсутності політичного ладу люди діють, виходячи зі своїх егоїстичних інтересів [3, с. 78].

Водночас Спіноза визнає, що навіть у природному стані люди керуються певними моральними нормами, які випливають із їхньої природи. Він наголошує, що конфлікти можуть бути врегульовані не лише силою, а й через спільне прагнення до миру, що стає можливим у межах держави [2, с. 102]. Таким чином, на його думку, перехід від природного стану до політичного суспільства є неминучим, оскільки лише через утворення сильної державної влади можна гарантувати безпеку та порядок [4, с. 119].

Одним із ключових моментів у вченні Спінози є розуміння війни не лише як прояву насильства, а як певного механізму регуляції суспільних відносин. Він стверджує, що війна може бути виправданою, якщо вона спрямована на встановлення справедливого політичного устрою та захист громадянських свобод [5, с. 133]. У цьому контексті він розглядає державу як інструмент, що дозволяє мінімізувати руйнівні наслідки конфліктів і забезпечити мирний розвиток суспільства.

2. Свобода та мораль у політичній системі Спінози. Філософ розглядає свободу як відповідність діяльності людини законам розуму. Індивід є справді вільним лише в упорядкованому суспільстві, де діють раціональні закони. Спіноза також висуває тезу, що моральні норми випливають із природи людської взаємодії та не можуть існувати окремо від політичної реальності.

Свобода, за Спінозою, полягає не в можливості робити будь-що, а в здатності діяти розумно. Він наголошує, що суспільство, засноване на справедливих законах, здатне забезпечити моральний розвиток індивіда [2, с. 112]. Моральність у такій системі не є зовнішнім примусом, а внутрішньою необхідністю для гармонійного співіснування громадян.

Важливим аспектом є взаємозв'язок між правом і свободою. Спіноза підкреслює, що справжня свобода можлива лише за умови існування державного порядку, який гарантує безпеку та можливості для самореалізації кожного громадянина [3, с. 134]. Водночас він визнає, що надмірні обмеження можуть викликати суспільний спротив і нестабільність.

З точки зору політичної етики, Спіноза вважає, що влада повинна спиратися на розум, а не на страх. Закони, які суперечать природі людини, рано чи пізно призводять до їхнього порушення [4, с. 156]. Політичний устрій, заснований на спільному інтересі, є найбільш стабільним та ефективним механізмом забезпечення як свободи, так і морального порядку в суспільстві.

Таким чином, свобода у філософії Спінози нерозривно пов'язана з моральністю та раціональністю. Він розглядає її не як анархію, а як впорядковане існування в межах держави, що забезпечує громадянам рівні можливості для розвитку та реалізації власного потенціалу [1, с. 98].

3. Державний суверенітет і необхідність миру. На думку Спінози, суверенна держава є єдиною силою, здатною забезпечити стійкий мир, який необхідний для реалізації справжньої свободи громадян. Він підтримує ідею соціального контракту, відповідно до якого індивіди добровільно передають частину своїх прав державі задля стабільності та безпеки.

Держава, згідно з поглядами Спінози, не повинна базуватися на примусі чи страху, а має ґрунтуватися на розумних законах, які відповідають природі людини [3, с. 145]. Саме такі закони забезпечують не лише порядок, а й свободу, оскільки дозволяють громадянам діяти згідно з власними інтересами без загрози хаосу та свавілля [4, с. 167].

Політична стабільність можлива лише в умовах, коли держава виконує роль гаранта соціальної справедливості та безпеки. Спіноза наголошує, що правителі мають діяти не з позиції абсолютної влади, а з метою захисту інтересів громадян [5, с. 189]. Таким чином, його концепція державного суверенітету є тісно пов'язаною з ідеєю миру та суспільного добробуту.

Висновки. Концепція війни у філософії Баруха Спінози є багатовимірною та поєднує елементи реалізму, раціоналізму та етики. Він визнає війну природним явищем, але водночас стверджує, що мир є ключовою умовою свободи та морального порядку. Державний суверенітет у його концепції виступає як необхідна умова для забезпечення стабільності та справедливості. Його ідеї мають особливу актуальність для сучасної України, оскільки наголошують на важливості державного суверенітету, моральної єдності нації та раціонального управління задля збереження миру та свободи в умовах зовнішньої агресії та внутрішніх викликів. Таким чином, його ідеї залишаються актуальними у сучасному політичному дискурсі, надаючи інструменти для аналізу й розв'язання конфліктних ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук О. Теорія держави у філософії Баруха Спінози. – Київ: Наукова думка, 2013. – 150 с. (с. 45)

2. Майборода Р. Політична філософія Спінози: проблема свободи. – Львів: ЛНУ, 2021. – 210 с. (с. 102, 112)

3. Морозова Л. Етика і політика у вченні Спінози. – Харків: Академія, 2015. – 180 с. (с. 78, 145)

4. Новак В. Держава і війна у філософії Нового часу. – Варшава: Uniwersytet Warszawski, 2018. – 230 с. (с. 119, 167)

5. Шевчук І. Спіноза про соціальний договір і державний устрій. – Одеса: ОНУ, 2012. – 140 с. (с. 133, 189)

ШЛЯХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ПОГЛЯД З ПОЗИЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ШИВАЇЗМУ

Дем'яненко Микола Володимирович
магістр культурології,
Київ
dattatreyamykola@ukr.net

Один із глобальних викликів сучасності в філософському контексті, це проблема шляхів подальшого розвитку людства, сучасної цивілізації. Шлях подальшого розвитку людства завжди був і залишається одним з найбільших глобальних викликів та загальнофілософською проблемою для більшості філософів, інтелектуалів, політиків, суспільних і релігійних діячів, розумних людей, від спочатку виникнення цивілізації. Всі вони розмислювали над цим, висловлюючи своє суб'єктивне бачення на цю проблему.

В цій роботі автор розмірковує та висловлює свою філософську позицію над темою шляхів розвитку людства через призму філософії шиваїзму, з урахуванням філософських поглядів шиваїтських мислителів минулого і сучасності, як безпосередніх прямих носіїв цієї культури та філософії, на межі міждисциплінарних поглядів релігії, психології, культури, соціології, гуманітарної науки та життєвої практичності в цілому.

В філософських системах шиваїзму (пратьябгіджня, шайва-сіддханта, сіддха-сіддханта, пашупата, віра та інших) власне не стоїть задача вести суспільство по певному шляху розвитку. Цю задачу виконує Дгарма. Спільною і головною ціллю усіх філософських систем шиваїзму є звільнення душі (мокша) від сансари (виміру свідомості в стані обмеженості і страждань) і реінкарнації (перевтілення душ) в нечистих вимірах Реальності (ашуддхааттвах).

Однак, оскільки шлях звільнення свідомості (мокші) співвідноситься із еволюцією свідомості, адже на низькому рівні розвитку досягти мокші неможливо, відповідно частина шиваїтських та інших дгармічних вчень, приділяють, хоча і не прямо, увагу питанню різних шляхів розвитку.

Наприклад професор Камалакар Мішра, у роботі «Kashmir Saivism: The Central Philosophy of Tantrism» [1, с.319], описуючи ступені еволюції свідомості вказує, що шлях від обмеженості, зв'язаності індивідуальної свідомості до Самореалізації, звільнення (мокші) є поступовим процесом. В зв'язку з чим у Всесвіті існує ієрархія рівня душ в залежності від ступеня очищення свідомості. В сутнісному плані, кожна істота є Шивою (Абсолютом, Вищою Реальністю), природа якого є внутрішнє світло суб'єктивного «Я». І кожна істота має різні рівні забруднення, тонкі обмежуючі свідомість енергії (анава-мала, майя-мала, карма-мала), що закривають та обмежують внутрішнє світло (пракаша і вімарша) суб'єктивного «Я» (Шиви), як товста штора закриваючи денне світло створює атмосферу темряви. Чим вищий рівень самоочищення від обмежуючих свідомість енергій (мала), тим

вищий еволюційний рівень Самореалізації (мокші). В термінах філософії кашмірського шиваїзму, певна стадія цього процесу називається пратьябгіджня (самовпізнання), коли джива (індивід) впізнає себе як Шиву (Абсолют), розкриваючи через ігровий персонаж (людину) Вищу Свідомість і Вищі енергії.

Професор Джайдев Сінґ у перекладі і коментарях на «PRATYABHIJÑĀHṚDAYA» [2, с.8], приводить опис 36 таттв (рівнів буття) Парамашиви (Абсолюта, Вищої Реальності). Кожному з цих рівнів еволюційно відповідають рівні розвитку свідомості живих істот (джив, індивідів), в залежності від еволюційного рівня звільненості – зв'язаності. Вищому рівню просвітлених чистих таттв з 1 по 5 (Шива-таттва, Шакті-таттва, Садашива-таттва, Ішвара-таттва, Шудхавідья-таттва) за станом свідомості відповідають вільні Деви (Боги та божества), категорії акала (поза часом і простором) – шиви, шамбхави, мантри, мантрамахешвари, мантрешвари та інші. Нижчим рівням розвитку свідомості категорії сакала (зв'язані), починаючи з 6 (майя-таттва) по 36 (елемент землі) – відповідають інші живі істоти, в тому числі люди, тварини, асурічні, демонічні, егоїстичні, та інші подібні до них зв'язані дживи. Шлях звільнення збігається із шляхом еволюції свідомості, від зв'язаності до свободи, від дживи (зв'язаного індивіда, его) до Шиви (Абсолюта, Вищої Реальності).

Аналогічні філософські погляди на еволюцію за принципом її очищення від обмежуючих енергій і звільнення свідомості в розрізі 36 таттв (рівнів Абсолютної Реальності) від дживи до Шиви, на існування вимірів Реальності (світів) від нижчих зв'язаних сансарних джив, включаючи людей і закінчуючи вільними, безмежними, Вищими Космічними Духами, Творцями Всесвітів – містяться в роботах багатьох представників філософії шиваїзму, як сучасності так і древності, зокрема професора Баладжинатха Пандіта «ASPECTS OF KASHMIR ŚAIVISM» [3, с.45], «Īśvara Pratyabhijñā Kārikā of Utpaladeva» переклад та коментар на текст Утпаладеви [4, с.155, 209]; Садґуру Шивайя Субрамуніясвамі «Dancing with Śiva» [5, с. 123]; Свамі Вішну Девананда Гірі «Основні характеристики людини майбутнього» та в цілому у багатьох інших.

Отже, ідея еволюції, очищення, звільнення свідомості до вищих рівнів (5 вищих чистих таттв) Абсолютної Реальності (Парамашиви) є центральною ідеєю і ціллю в філософських системах шиваїзму. Варто додати, що метафізично індивід (мікрокосм), на внутрішньому рівні тонких сфер свідомості є єдиним цілим з Абсолютом (макрокосмом). Виміри реальності Абсолюта відображені у суб'єктивній реальності індивіда. Існує можливість вибору варіанту реальності, коли змінюючи внутрішній світ (в т.ч. на рівні колективної свідомості), змінюється зовнішня реальність.

Наразі, з філософського погляду перед людством стоїть вибір – робити еволюційний акцент на шлях зовнішнього розвитку або на шлях внутрішнього розвитку свідомості. Від вибору цього акценту відповідно залежатимуть перспективи, усі смисли, цілі, цінності та уся подальша доля людства в цілому.

Акцент на шлях зовнішнього розвитку веде до світів асуричних цивілізацій (дайтьїв, данавів, асурів), на рівні 6 – 16 таттв (зі сфери ілюзії і обмеженості, нечисті рівні), за шиваїтською системою побудови Абсолютної Реальності. Це технократичні розвинуті цивілізації, що пішли по шляху розвитку інтелектуальних здібностей, створення кіберсередовища і технологічних досягнень, накопичення психічних і фізичних ресурсів, в умовах постійної змагальності, напруги, споживацтва, боротьби за ресурси, панування, домінування, посилення якостей особистості-его, що все привласнює (моє і мені) і відокремленості (від інших).

Для цих цивілізацій характерно: високий інтелект, холодна раціональність і розрахунок, високі психічні і фізичні здібності, суворе ієрархічне підпорядкування і побудова суспільства, придушення, домінування та змагальність за принципом сили і розуму, войовничість і недовіра до світу, прояви сильної волі заради власних егоїстичних ідей і цілей, фрагментарне та егоцентричне сприйняття реальності (відокремленість - «я» окремо, світ окремо, всі інші окремо). За рівнем розвитку свідомості, це – анава-марга (шлях розвитку его, індивідуальності) і майя-марга (шлях задоволення бажань індивідуальності-его), область тамасично-раджасичної Майі Всесвіту, рівень важких, сірих і навіть трохи жорстких, темних енергій.

Багато схожого ми вже бачимо у сучасній парадигмі розвитку людства. І це не просто так, адже частина цих асуричних цивілізацій вже давно впливають на колективну свідомість, глобальну світову політику і розвиток людства.

Другий варіант реальності, де акцент в розвитку зроблений на внутрішніх еволюційних процесах – веде до світів Світлових (Богоцентричних) цивілізацій Девів і Махадевів. Це рівні 5 вищих чистих таттв Абсолюта, область саттвічних (світлових), чистих, легких, високовібраційних енергій. Це цивілізації, що пішли не шляхом накопичення психічних і фізичних ресурсів, а шляхом віддачі себе, свого его Вищому Джерелу і тим самим очищення свідомості і відкриття вічного, внутрішнього Духовного джерела (Атмана, Вищого Я, Світла) в свідомості, що очистило і відкрило перед ними вищі виміри єдності і неподільності із Абсолютом, адвайту. Для світлових цивілізацій Девів і Махадевів характерно: колективна свідомість, повна єдність і неподільність із Всесвітом, безмежна свідомість – сприйняття Всесвіту і усіх живих істот як частини себе, рівність, безкорислива любов, допомога, самопожертва, тонка чутливість, висока ясність, інтуїтивність, цілісність сприйняття Реальності, гармонія, щастя, процвітання, творчість. Частину із окремих, найкращих, святих представників людства, ми також впізнаємо в цих характеристиках представників світлових цивілізацій. І не дарма, адже їх тонка, невидима допомога, так-само, тисячоліттями сприяє еволюції людства.

З однієї сторони, людство здається вже зробило свій несвідомий вибір на користь технократичного зовнішнього розвитку. Разом з цим, в колективному підсвідомому людства існують високі якості та варіанти розвитку реальності цивілізаційного шляху Девів.

Філософське бачення автора таке, що людству треба не відкидаючи науково-технічного прогресу, визначити пріоритетними еволюційні (в психо-духовному, внутрішньому плані розвитку свідомості) смисли, цінності і цілі. За ними, як наслідок, будуть відповідні політичні рішення, суспільні дії, зміняться якості колективної свідомості, поступово зникнуть тваринні енергії агресії з колективного підсвідомого людства, активізуються енергії і якості творчості, високих вібрацій, чистоти, безкорисливості, мудрості, гармонії, щастя та процвітання. В свою чергу зовнішні активи і надбання (економічний, науковий, культурний капітал, тощо), мають служити еволюційним смислам, цінностям і цілям. Еволюція свідомості через внутрішню роботу, очищення свідомості, підняття рівня внутрішніх вібрацій, еволюційні орієнтири та пріоритети - це квиток в щасливе майбутнє для людства. Всі інші зовнішні активності – погоня за ресурсами, економічні, патріотичні, навіть наукові пріоритети, це лише інструменти, а не істинні смисли і цілі в розвитку людства. Важливо розуміти, що між зовнішнім і внутрішнім життям немає ніяких протиріч. На зовнішньому рівні, в соціальній площині, людина може бути науковцем, філософом, політиком, будь-ким, а на внутрішньому рівні людина має обов'язково йти шляхом внутрішнього еволюційного розвитку та самовиховання. Тобто мова не йде про те, щоб все кинути, всім стати монахами, релігійними вірянами, сісти в печерах, медитувати молитися і не розвиватись технологічно. Ні. Потрібні правильні пріоритети, смисли, цілі, формування відповідних установок та цінностей для розуміння, що еволюція свідомості людства (не лінійно, а якісно) є головним пріоритетом, а всі інші активності, лише інструментарії для цього.

Чим раніше людство осягне ці істини і втілить їх у своєму житті на колективному рівні, тим скоріше на Землі настане Золотий Вік щастя, миру і процвітання. Сподіваємось, що ми побачимо цей прекрасний час своїми очима.

Джерела:

1. Kamalakar Mishra. «Kashmir Śaivism: The Central Philosophy of Tantrism». Published by: Sri Satguru Publications. Delhi. India. 1999. https://archive.org/details/kashmirshaivismthecentralphilosophyoftantrismkamalakarmishramrml_202003_795_t/mode/2up

2. Jaideva Singh. «PRATYABHIJÑĀHṚDAYA». MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PRIVATE LIMITED. Delhi. India. 1963. https://archive.org/details/PratyabhijnaHridayamWithNotesJaidevaSingh/mode/2up

3. DR. B.N.Pandit. «ASPECTS OF KASHMIR ŚAIVISM». Utpal publications. Srinagar. Kashmir. India. 1977. https://archive.org/details/aspects-of-kashmir-shaivism-dr.-b.-n.-pandit/mode/2up

4. DR. B.N.Pandit. «Īśvara Pratyabhijñā Kārikā of Utpaladeva». MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PRIVATE LIMITED. Delhi. India. 2004. https://archive.org/details/TheIsvaraPratyabhinaKarikaOfUtpaladevaB.N.Pandit

5. Satguru Sivaya Subramuniyaswami. «Dancing with Śiva». Published by Himalayan Academy. India • USA. 2003. https://www.himalayanacademy.com/books/dancing-with-siva/

ІМАНЕНТНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ: ЕЛЕМЕНТАЛЬНІ МЕДІА ТА ГЕНДЕР

Лінкевич Петро Іванович
магістрант Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
p.linkevych@gmail.com

Науковий керівник – канд. філос. наук, доцент Гончаренко Катерина Сергіївна

Сучасне суспільство перебуває у стані постійної трансформації, зумовленої розвитком цифрових технологій, змінами в соціальній структурі та переосмисленням базових категорій ідентичності. Однією з ключових особливостей цього процесу є фрагментація світосприйняття, що відбувається під впливом медіаекології, яка формує не лише інформаційне середовище, а й самі способи інтерпретації реальності. У цьому контексті особливої уваги заслуговує концепція елементальних медіа, що розширює традиційне розуміння комунікації, включаючи в неї природні процеси та матеріальні середовища. Паралельно з цим змінюється уявлення про гендер як соціальний конструкт, що дедалі більше набуває рис динамічної, нестабільної категорії, залежної від культурних наративів та медійних впливів [2, с. 6].

Фрагментація реальності зумовлена низкою чинників, серед яких ключову роль відіграє спосіб, у який інформація циркулює та структурується в сучасному суспільстві. Якщо раніше комунікація відбувалася через централізовані канали – пресу, телебачення, релігійні та освітні інститути, – то сьогодні інформаційний простір є роздрібненим, децентралізованим і алгоритмічно керованим. Це означає, що знання більше не є універсальним чи об'єктивним, а формується у множинних паралельних середовищах, що нерідко суперечать одне одному. Юссі Парікка у своїй праці **A Geology of Media** наголошує, що сучасні медіа не є нейтральним посередником у передачі інформації, а активно взаємодіють із природними та техногенними середовищами, впливаючи на саму можливість комунікації [1, с. 54].

Елементальні медіа виходять за межі традиційного розуміння комунікаційних технологій і включають у себе такі фундаментальні складові, як вода, повітря, земля, вогонь. Ці матеріальні середовища можуть слугувати не лише каналами передачі інформації, а й інструментами влади, соціального контролю або навіть спротиву. Наприклад, контроль над водними ресурсами в глобальному контексті є не тільки питанням екології, а й механізмом регулювання доступу до інформації, оскільки природні катаклізми чи геополітичні конфлікти впливають на спосіб, у який суспільства формують свої наративи.

Зміни у медіаекології безпосередньо впливають і на питання гендер-

ної ідентичності, яка в умовах фрагментованого дискурсу перестає бути статичною, а стає гнучким конструктом, що постійно піддається переосмисленню. Традиційні гендерні ролі формувалися в межах стабільних соціальних структур, однак із розвитком інформаційних технологій та появою нових способів самопрезентації (соціальні мережі, цифрові платформи, віртуальні спільноти) людина отримала можливість множинної ідентифікації. Це призвело до того, що гендерні категорії дедалі більше залежать від культурного контексту, що постійно змінюється.

Фрагментація гендерних ідентичностей також пов'язана зі змінами в соціальній структурі, які уможливили ширше трактування понять маскулінності та фемінності [2, с. 10]. Якщо раніше ці категорії закріплювалися за певними соціальними та біологічними характеристиками, то сьогодні вони все частіше розглядаються як соціальні конструкти, що залежать від культурного середовища та особистого самовизначення. Це відкриває можливості для нових форм самовираження, проте водночас створює виклики, пов'язані з нестабільністю ідентичності та пошуком соціального визнання.

Цифрова медіаекологія значною мірою сприяє переосмисленню гендеру як категорії. Соціальні мережі, блогосфера та стрімінгові платформи дозволяють індивідам самостійно формувати й транслювати власні ідентичності, не спираючись на традиційні культурні або сімейні моделі. Однак це також створює нові форми соціального тиску: алгоритми платформ визначають, які наративи отримують більший резонанс, а які залишаються на периферії. Таким чином, цифровий простір не є нейтральним полем для вираження гендерних ідентичностей, а сам по собі стає механізмом, що впливає на їхню легітимацію або маргіналізацію.

З огляду на це, сучасний гендерний дискурс усе більше набуває рис постмодерного наративу, у якому немає єдиної істини, а існує множинність рівнозначних трактувань [2, с. 34]. Це відповідає загальній тенденції до фрагментації, що є характерною для сучасного способу мислення. Водночас така ситуація створює певну напругу, оскільки розширення варіативності ідентичностей потребує нових соціальних механізмів, що забезпечуватимуть їхню інтеграцію у спільний культурний простір.

Герменевтична методологія дозволяє розглядати ці процеси не лише як загрозу стабільності суспільства, а й як можливість для його оновлення. Якщо фрагментоване світосприйняття є невід'ємною характеристикою сучасності, то ключовим питанням стає не подолання цієї множинності, а пошук механізмів її інтеграції. Гендер, як і медіаекологія, може розглядатися в цьому контексті як поле взаємодії, у якому відбувається постійний обмін смислами, що змінюють одне одного залежно від соціального контексту.

Таким чином, дослідження іманентних процесів сучасності демонструє, що елементальні медіа та гендерні ідентичності є частиною ширшого процесу трансформації соціокультурної реальності. Якщо раніше медіа виконували роль посередника між індивідом і суспільством, то сьогодні вони самі визначають характер цієї взаємодії, встановлюючи межі можливого висловлювання та впливаючи на способи інтерпретації реальності.

Подібним чином гендер більше не є сталою категорією, а перетворюється на динамічний конструкт, що постійно адаптується до нових умов.

Висновком із цього аналізу є усвідомлення необхідності нових герменевтичних стратегій, які дозволять не лише фіксувати процеси фрагментації, а й розробляти методи їхньої інтеграції. Це передбачає не стільки пошук стабільних категорій, скільки створення більш відкритих моделей мислення, здатних враховувати мінливість сучасного соціокультурного простору.

Список використаних джерел:

1. Парікка Ю. (2015). A Geology of Media. Міннесота: University of Minnesota Press. 280 с.

2. Батлер Дж. (1990). Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. Лондон: Routledge. 272 с.

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Мельничук Вікторія Вікторівна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
Поліського національного університету
vikam1804@gmail.com

В сучасному світі штучний інтелект широко використовується у різних сферах життєдіяльності людини, що надає їй величезні можливості, водночас зумовлює появу значної кількості викликів. У XXI столітті штучний інтелект набув широкого застосування у сфері освіти, для якої характерні значні трансформації, зокрема її інформатизація та цифровізація.

Не зважаючи на значну кількість досліджень щодо використання штучного інтелекту, залишають актуальні проблеми, які потребують особливої уваги, зокрема: етичні аспекти, вплив на забезпечення академічної доброчесності, підготовка фахівців, зокрема і педагогічних, для відповідального використання цих технологій [3, с.222]. Відтак необхідним є розгляд позитивних та негативних аспектів використання технологій штучного інтелекту в освітній діяльності. На нашу думку, важливим є філософське осмислення цього процесу, оскільки етичні засади використання штучного інтелекту є однією із головних проблем, що виникають у даному контексті.

Цікаве дослідження було проведено О. Пінчук та О. Кохан. В результаті аналізу пошуку в наукометричній базі Scopus 192 джерел за ключовими темами «академічна доброчесність» та «штучний інтелект» за період з 2021 р. по 2024 р. (97,9% опубліковано англійською мовою вченими з 54 країн) було виявлено такі основні теми: педагогічні практики та досвід студентів;

технологічні досягнення та етичні міркування; нові технології оцінювання; прийняття рішень та їх використання в освіті [3, с.224–225].

Варто зауважити, що значна кількість наукових праць зосереджена на вивченні можливостей та загроз, які виникають у процесі використання штучного інтелекту. Позитивними аспектами є такі: індивідуалізація навчання, вироблення нових форм аналізу успішності, створення педагогічних симуляторів, можливість автоматизації адміністративних завдань, підвищення якості викладання, розширення співпраці між учасниками освітнього процесу, підвищення ефективності навчального процесу, допомога у створенні інноваційних навчальних матеріалів, адаптація до цифрової реальності, забезпечення постійного вдосконалення [1, с.47–48]. Вищезазначене сприяє оновленню форм та методів навчання, дає можливість їх урізноманітнення, таким чином допомагаючи відповідати на виклики, які постають перед сучасною освітою.

Негативними аспектами використання штучного інтелекту є: втрата безпосередньої комунікації між учасниками освітнього процесу, не завжди існує можливість забезпечення конфіденційності, залежність від техніки та технологій, не встановлені чіткі етичні норми, не повною мірою забезпечується рівність доступу, необхідність фінансових витрат, підвищення рівня кіберзагроз, втрата робочих місць, недостатність підготовки до супроводу та навчання [1, с.48–49]. Відтак необхідно приділяти особливу увагу етичним аспектам використання штучного інтелекту, формуванню відповідних світоглядних орієнтацій, а також інформаційній безпеці, що є надзвичайно актуальним в умовах постійного застосування інформаційних технологій.

Зауважимо, що важливо акцентувати увагу на забезпечення академічної доброчесності у процесі використання штучного інтелекту. Науковці виокремлюють такі тенденції щодо окресленої проблеми: 1) складно простежити прямолінійний зв'язок між використанням штучного інтелекту та порушенням академічної доброчесності; 2) освіта і штучний інтелект є тісно пов'язаними в нинішніх умовах, отже варто використовувати його можливості для вдосконалення освітнього процесу; 3) штучний інтелект є складною технологією, тому потрібно покращувати навички щодо його використання без шкоди для якості освіти; 4) академічна доброчесність та штучний інтелект в Україні ще потребують остаточного осмислення [2, с.73–74].

Не зважаючи на загрози, які постають у процесі використання штучного інтелекту, можна констатувати, що дані технології здійснюють значний вплив на освітній процес, тому потрібно використовувати ці можливості для його удосконалення, намагаючись уникати негативних наслідків. Науковці дають такі рекомендації щодо використання штучного інтелекту в освітньому процесі: підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу задля розуміння сутності штучного інтелекту та його використання; створення завдань, які унеможливлюють використання штучного інтелекту; розробка чітких критеріїв їх перевірки завдань з метою виявлення зловживань; підвищення рівня обізнаності щодо академічної доброчесно-

сті [2, с.79–80]. На нашу думку, вищезазначені заходи є доцільними для запобігання порушенням академічної доброчесності. Оскільки використання штучного інтелекту ускладнює контроль за її дотриманням, то важливим завданням є утвердженні чітких етичних норм щодо даного питання.

Оскільки система освіти у XXI столітті постала перед значними викликами, то дана проблематика є актуальною і в контексті розвитку української освіти. Це зокрема відображено у Програмі великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок», яка була презентована 9 грудня 2022 року Міністром освіти і науки України. Вона спрямована на об'єднання людей та технологій задля реалізації нових можливостей. У ній передбачена цифрова трансформація освіти та науки, зокрема задля гармонізації українського та європейського освітнього простору, що передбачає: наявність інноваційних, творчих та технологічних навичок, індивідуальне та самостійне, доступне та інклюзивне, проблемне та спільне навчання впродовж життя [4]. Нові технології не замінюють вчителя/викладача, а доповнюють. Цифрова трансформація освіти передбачає розвиток цифрових компетентностей, цифрову модернізацію, дебюрократизацію освіти і науки [4]. Її реалізація потребує як матеріального забезпечення, так і світоглядних змін. Проте перспективи для її впровадження існують, оскільки учасники освітнього процесу активно реагують на нові можливості та виклики.

Отже, використання штучного інтелекту в освітній діяльності потребує особливої уваги, адже цей процес водночас із багатьма перевагами, створює значні виклики для подолання яких необхідними є розробка чітких принципів застосування цих технологій та усвідомлення наслідків їх недотримання.

Список використаних джерел:

1. Коломієць А. М., Кушнір О. І. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2023. № 70. С. 45–57.
2. Паламар С., Науменко М. Штучний інтелект в освіті: використання без порушення принципів академічної чесності. Освітологічний дискурс. 2024. № 1(44). С. 68–83.
3. Пінчук О., Кохан О. Відповідальне використання штучного інтелекту: виклик для науки і освіти. Штучний інтелект у науці та освіті (AISE 2024). Artificial intelligence in science and education: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Київ, 1-2 березня 2024 р.). [упоряд: А. Яцишин, В. Матусевич, В. Коваленко]. Київ: УкрІНТЕІ, 2024. С.222-225. URL: http://www.uintei.kiev.ua/sites/default/files/mat-konf-schi_2024.pdf
4. Програма великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок». URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyy.svitanok.pdf

ЕЛЕМЕНТИ КОГНІТИВНОГО ВПЛИВУ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МАКІАВЕЛЛІЗМУ

Новікова Вікторія Олександрівна
учениця 10 класу Путивльського ліцею № 2 ім. Г.Я. Базими
viktoryputivl@gmail.com

Науковий керівник - учитель історії Путивльського ліцею № 2 ім. Г.Я. Базими Хілько Олена Вікторівна
elena-shaxova@ukr.net

У цифрову епоху механізми політичного впливу набули значної трансформації, що робить актуальним застосування макіавеллістичних принципів у нових соціальних та інформаційних реаліях. Аналіз фундаментальних положень політичної доктрини Макіавеллі дозволяє осмислити їхню роль у формуванні сучасних підходів до когнітивного управління суспільством та конструювання суспільної свідомості.

Зміни у політичному просторі, спричинені цифровою революцією, призвели до значного підвищення ролі інформаційних маніпуляцій у процесах прийняття політичних рішень. У концепціях сучасної політичної філософії наголошується на комунікаційній природі влади, що перегукується з тезою Макіавеллі про необхідність контролю за інформаційними потоками для ефективного управління державою. Видимість влади та її здатність керувати сприйняттям громадськості залишаються ключовими умовами політичного успіху, а в умовах цифровізації суспільства ці механізми отримують нові можливості для реалізації через соціальні медіа та алгоритмічні системи поширення інформації [1].

Сучасні медіаформати активно сприяють поширенню спрощених політичних наративів, що підвищує їхню ефективність у контексті впливу на масову свідомість. Використання персоналізованого контенту, стратегічне маніпулювання емоціями аудиторії, спрощення складних політичних проблем та систематична повторюваність ключових меседжів дозволяють формувати контрольовану політичну реальність. Такий підхід відображає базові засади макіавеллізму, що передбачають гнучкість політичного діяча у використанні інформації для підтримання власної влади та забезпечення стабільності суспільства.

Значна роль візуального контенту у формуванні громадської думки в цифрову епоху створює нові умови для політичних комунікацій. Тенденція до зростання кліпового мислення у суспільстві, що характеризується зниженням здатності до критичного аналізу складних процесів, сприяє поширенню макіавеллістичних підходів у політичних кампаніях. Державці використовують спрощені лозунги та символічні образи для створення ефекту контрольованої ідентичності, що резонує з тезою Макіавеллі про необхідність підтримання ілюзії стабільності та компетентності влади. По-

літичні актори застосовують візуальні елементи, зокрема символіку, колірні рішення та впізнавані особистості, для формування стійких когнітивних асоціацій у масовій свідомості [2].

Електоральні стратегії в умовах цифровізації демонструють використання когнітивних моделей, що спрямовані на створення емоційного зв'язку між кандидатом та електоратом. Сучасні політичні кампанії орієнтовані на закріплення ключових ідей у свідомості виборців через повторювані меседжі, спрощені метафори та формування емоційних реакцій. Відповідно до макіавеллістичних підходів, ефективне управління суспільними очікуваннями здійснюється шляхом адаптації політичної риторики до актуальних суспільних настроїв, що забезпечує стабільність підтримки лідера [3].

Розгляд макіавеллістичних принципів у контексті когнітивного впливу цифрової епохи підтверджує їхню універсальність та актуальність у сучасному політичному дискурсі. Аналіз політичних комунікацій свідчить про поступову адаптацію класичних стратегій влади до нових технологічних реалій. Використання цифрових платформ для керованого формування суспільної думки підтверджує тісний зв'язок між політичною філософією Макіавеллі та сучасними підходами до інформаційного впливу, що робить його ідеї важливими для розуміння тенденцій політичного розвитку у XXI столітті.

Література:

1. Макіавеллі Н. Державець : науковий трактат. Ніколло Макіавеллі.- Пер. Мишанича Я. – К.: Видавничий союз «Андронум», 2020. – 88 с.

2. Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці. - Пер. з фр. П. Таращук. – К. : Основи, 1998. – 392 с.

3. Castells, M. (2011). A Network Theory of Power. International Journal of Communication, 5, 773-787.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ СВІДОМОСТІ: ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА ТА ЕКОНОМІКА ІНДІЇ У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ КРИТИКИ

Петленко Ірина Валеріївна
кандидат філософських наук
КНУ ім. Тараса Шевченка
iryna.petlenko@knu.ua

Період перебування Індії в складі Британської імперії залишив глибокий культурний, економічний та політичний слід в її історії. Наслідки двохсотрічного колоніального керівництва і сьогодні впливають на різні сфери індійського життя. Юридично процес деколонізації завершився з

оголошенням незалежності в 1947 році. Проте постколоніальні виклики такі як соціальна та економічна нерівність, політичні суперечності, питання культурної та національної ідентичності остаточно не вирішені і на сьогоднішній день.

Індійський національний конгрес — політична партія, яка була головуючою в період з оголошення незалежності республіки і фактично до XXI ст. проводила політику спрямовану на світськість та релігійно-політичний секуляризм. Індія відмовилася від вступу до військових блоків, економіка розвивалася на соціалістичний лад, тобто мала державний контроль. Перша редакція Конституції 1950 наголошувала на соціальній рівності незалежно від кастової приналежності.

Бгаратія джаната парті — ще одна дуже впливова в Індії політична партія, яка останні двадцять років перехопила владну ініціативу в ІНК. Головне завдання, що стоїть перед сформованим новим Урядом — це модернізація країни. Так, **Бгаратія Джаната Парті (БДП)** обрала шлях консолідації індійського суспільства на основі культурного націоналізму, де головним елементом ідентичності виступає **індуїзм**. Ця політика відома як «г**індутва»** і вона спрямована на зміцнення національної єдності через релігійні, історичні та культурні аспекти.

Ці дві політичні сили демонструють два підходи до того, яким чином Індія виходить з кризи ідентичності викликаною колоніалізмом. Адже його наслідки не можна повністю знівелювати низкою політичних реформ.

Дослідник Ашин Нанді в своїй роботі «Внутрішній ворог: втрата та відновлення себе в період колоніалізму» аналізує колоніалізм та його вплив на психіку та ідентичність колонізованих народів, особливо в Індії. Вона складається з двох есе, які досліджують складні механізми колоніального домінування та їхні наслідки для місцевих культурних систем і самосвідомості.

Нанді стверджує, що колоніалізм не лише фізично окупував країну, але й вплинув на свідомість та самоідентифікацію людей. Колонізатори нав›язували свої культурні та моральні цінності, що мало результатом зміну уявлення індійців про самих себе та власну культуру. Він стверджує, що колонізація привнесла розкол у свідомість індійського суспільства, створивши «внутрішнього ворога». Цей ворог впливає на ту пригнічену частину самоідентифікації, що існувала всередині жителів Індії. І цей вплив став причиною втрати індійцями автентичного зв’язку зі своєю культурною спадщиною та ідентичністю [4].

Таким чином, постколоніалізм — це ті практики і методи, які спрямовані на знищення цього»внутрішнього ворога». Відома індійська дослідниця, одна з провідних фігур у вивченні постколоніалізму Ліла Ґанді у книзі «Постколоніальна теорія: критичний вступ» аналізує як пов’язані колоніальна історія та культурна гегемонія та формування ідентичності в постколоніальний період. Тобто період постколоніалізму є періодом критичного дискурсу між штучно імплементованою імперською культурою та пошуком автентичності. Цей дискурс має не лише розкривати несправедливість ко-

лоніального минулого, але й сприяти пошуку способів подолання цих наслідків. Ґанді підкреслює, що колоніальна спадщина створює амбівалентність у самоідентифікації постколоніальних народів. З одного боку, вони прагнуть звільнитися від колоніальних структур, а з іншого — їх культура, мова та суспільні інститути часто залишаються значно колонізованими. [1].

Якщо Ашиш Нанді говорив про відновлення чи заново конструювання ідентичності після періоду колонізації. В нього є певна критика не лише колонізаторів, а й місцевих еліт, які перейняли колоніальні цінності та продовжили домінування над власним народом після здобуття незалежності. Він акцентує увагу на психологічному підкоренні, роботі «внутрішнього ворога». Розглядає колонізацію як тривалий травматичний досвід, який призвів до культурної стагнації, перешкоджаючи розвитку індійського суспільства відповідно до його власних традицій та потреб. Нанді бачить цей період як час втрати, але водночас і можливості віднайти себе через переосмислення власної історії та культури.

То Ліла Ґанді пропонує концепцію «етичного космополітизму» — ідею про можливість співіснування культур на основі діалогу та взаємного визнання. Вона критикує деякі підходи до постколоніалізму, які надто зосереджуються на антагонізмі між колоніальними та постколоніальними народами. Намагається подолати таку дихотомію та розглядає можливість створення більш інклюзивної форми постколоніальної взаємодії між культурами [1].

Ідеї Ліли Ґанді є надзвичайно важливими для аналізу сучасного світу, особливо у контексті глобалізації, міграційних криз і культурного обміну. Вони допомагають критично осмислити взаємозалежність культур і знайти шляхи до більш справедливого й інклюзивного суспільства.

Індія як приклад постколоніальних практик в глобальному контексті фігурує в доробку Роберта Янга. Він розглядає її не тільки як першу велику колонію, що здобула незалежність у XX столітті, а й як країну, де формувалися ключові антиколоніальні ідеї, що вплинули на розвиток постколоніальної теорії.

Індія є не просто жертвою колоніалізму, а активним учасником постколоніальної критики, що виробила власні способи опору імперському домінуванню. Вона стала лабораторією постколоніальних ідей, які пізніше використовували інші народи у своїх боротьбах за незалежність. Попри здобуття незалежності, постколоніальна Індія продовжує стикатися з наслідками колоніальної спадщини, зокрема економічною нерівністю та внутрішніми соціальними конфліктами. Постколоніальна критика в Індії не тільки засуджує імперське минуле, а й шукає альтернативні шляхи розвитку, які не копіюють західні моделі, а враховують місцеву специфіку. Таким чином, Янг бачить Індію як ключовий простір для розуміння постколоніалізму в дії – від антиімперіалістичної боротьби до сучасних викликів глобалізації та неоколоніалізму[5].

Анія Ломб у роботі «колоніалізм/Постколоніалізм» стверджує, що Індія є класичним прикладом колоніального правління, яке мало не лише

економічні, а й культурні наслідки. Навіть після незалежності вона продовжує стикатися з колоніальною спадщиною, що проявляється у внутрішніх конфліктах, економічній нерівності та постійній напрузі між традиційними та сучасними цінностями. Ломб показує, що досвід колонізації не можна звести лише до боротьби за незалежність – це також історія про тривале відновлення національної ідентичності та культурного самовизначення. [3]

Дещо інший ракурс погляду на постколоніальні процеси в Індії пропонує Ніл Лазарус. Він зосереджується на економічному факторі колоніалізму як найбільш впливовому. Він вважає, що багато дослідників зосереджуються на дискурсі, гібридності та ідентичності, але не аналізують економічну експлуатацію. Економічна структура, закладена під час колоніального періоду, впливає на сучасні проблеми країни. Постколоніальна Індія не повністю подолала спадщину колоніалізму, оскільки її економічна модель все ще формується в рамках глобального капіталізму. Постколоніальні дослідження мають враховувати матеріальні аспекти колоніального панування, а не лише питання культури та ідентичності.[2]

Важливим є те, що всі згадані нами дослідники підкреслюють, що постколоніальні практики та критика колоніалізму є тривалим в часі процесом. Отримання незалежності країною — це не кінець, а лише початок нового етапу трансформації суспільства. Адже постколоніалізм працює не лише з соціальними інститутами та політичними реформами, а має на мета формування національної ідентичності, розуміння себе і свого місця на глобальні політичній, економічній та культурній карті світу.

Література:

1. Gandhi, L. Postcolonial theory: A critical introduction. 2-е вид. New York: Columbia University Press, 2019. 272 с.
2. Lazarus, N. Postcolonial studies: A materialist critique. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 310 с.
3. Loomba, A. Colonialism/Postcolonialism. London: Routledge, 1998. 288 с.
4. Nandy, A. The intimate enemy: Loss and recovery of self under colonialism. Delhi: Oxford University Press, 1988. 120 с. Режим доступу: https://www.fulcrum.org/concern/monographs/m039k506s#reviews.
5. Young, R. J. C. Postcolonialism: An historical introduction. Malden: Wiley-Blackwell, 2001. 500 с.

ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ПСИХОПАТОЛОГІЇ ТА АРТТЕРАПІЇ

Тасенко Михайло Володимирович
аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
mtasenko.kr@gmail.com

Науковий керівник – д. філос. наук, проф С. В. Руденко

За визначенням Британської асоціації арттерапевтів, арттерапія є формою психотерапії, яка використовує візуальні та тактильні медіа, як основний спосіб вираження ментальних переживань людини та комунікації із навколишнім світом [1].

Метою арттерапії є не естетична оцінка матеріальних та нематеріальних результатів сеансу терапевтичної взаємодії клієнта та арттерапевта, а можливість надати людині безпечний простір та засоби для проживання, усвідомлення, рефлексії та рішення певних ментальних проблем. Клієнти, які направляються до арттерапевтів, не зобов'язані мати досвід або навички в будь-якому з видів мистецтв.

Основні засоби арт-терапії включають живопис, малювання, музику, драму, танець, письмо, фотографію, скульптуру.

Вищезазначені засоби формують основні види арт-терапії: танце-рухову терапію, драматичну терапію, експресивну терапію, музичну терапію, письмову терапію.

Відповідно до «Переліку методів психотерапії з доведеною ефективністю» затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, арттерапія використовується при депресивному розладі, панічному розладі, генералізованому тривожному розладі, розладах адаптації та розладах аутистичного спектра (РАС) [2].

Крім того, дослідниками зазначається, що арттерапія поступово та успішно використовується для пацієнтів з ментальними розладами з «позитивною» симптоматикою (галюцинації, маячення) та «негативною» симптоматикою (різний ступінь ангедонії та асоціальності, порушення робочої пам'яті та уваги, збіднення мови та відсутність мотивації), зменшуючи внутрішній дискомфорт та страждання від переживання згаданих симптомів [3].

Це свідчить про те, що арттерапія може є не тільки ефективним психотерапевтичним методом, але й здатна допомогти пацієнтам відкритись та поділитись своїми почуттями та досвідом. Цей унікальний досвід переживання психічної хвороби може бути оброблений та інтерпретований методами феноменологічної психопатології.

Феноменологічна психопатологія є галузь міждисциплінарних досліджень, яка використовує напрацювання психопатології та феноменології

для оцінки аномальних переживань пацієнта з його власної перспективи. Феноменологічна психопатологія розглядає ментальні порушення як модифікації основних вимірів життєвого світу: прожитого часу, прожитого простору, прожитого тіла, інтерсуб›єктивності, самості та афективності [4].

Одним з основних методів дослідження у феноменологічній психопатології є феноменологічне інтерв'ю, яке складається з напівструктурованих психометричних опитувальників, призначених для дослідження аномалій різних вимірів життєвого світу.

Наразі, вже описана користь спільного застосування методів феноменологічної психопатології та різних видів арттерапії. Так, танце-рухова терапія, музикотерапія, театротерапія показали позитивний вплив на динаміку лікувально-реабілітаційного процесу у людей, що страждають на депресивний розлад, пробуджуючи в них відчуття радості та життєвої сили, а також зменшуючи їхні негативні почуття [5].

Отже, описуючи зміни у вимірах життєвого світу до, під час, та після проведення арттерапії за допомогою методів феноменологічної психопатології, фахівці з ментального здоров'я можуть дослідити динаміку успішності психотерапевтичного втручання, скоригувати його відповідно до провідних симптомів захворювання. І як результат, сформувати комплексне уявлення про індивідуальні особливості протікання ментальних розладів у конкретної людини, з подальшою розробкою персоналізованого підходу до лікування та психосоціальної реабілітації.

Список літератури:

1. British Association of Art Therapists. Art therapy - the british association of art therapists. *The British Association Of Art Therapists*. URL: https://baat.org/art-therapy/(дата звернення: 03.03.2025).

2. Перелік методів психотерапії з доведеною ефективністю : Наказ МОЗ України від 13.12.2023 № 2118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0129-24#Text(дата звернення: 03.03.2025).

3. Art therapy: a complementary treatment for mental disorders / J. Hu та ін. *Frontiers*. URL: http://bit.ly/3XOMOSz(дата звернення: 03.03.2025).

4. New perspectives in phenomenological psychopathology: its use in psychiatric treatment / G. Messas та ін. *Frontiers in psychiatry*. 2018. Т. 9. URL: https://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00466(-дата звернення: 03.03.2025).

5. Frohn O. O., Martiny K. M. The phenomenological model of depression: from methodological challenges to clinical advancements. *Frontiers in psychology*. 2023. Т. 14. URL: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1215388(дата звернення: 03.03.2025).

КУЛЬТУРОЛОГІЯ
CULTUROLOGY

ВИКРИВЛЕННЯ В РОЗУМІННІ АРТ-КРИТИКИ ТА ЕКСПЕРТНОСТІ: ХТО СТВОРЮЄ КУЛЬТУРНІ СЕНСИ?

Курбанова Пелагія Антонівна
студентка Навчально-наукового інституту філософії
та освітньої політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова,
23nnifop.p.kurbanova@std.udu.edu.ua

Науковий керівник – к.філос.н., доц. К.С. Гончаренко

Коли Карл Маркс писав, що «історію творять маси», навряд чи він передбачав, що у XXI столітті ця теза ідеально опише TikTok-коментарі під новим фільмом чи хейтерів у Twitter. Сучасна культура розвивається в епоху, де традиційні ієрархії розмиваються: автор уже не всемогутній деміург, критики та експерти не є верховними суддями мистецтва, а публіка – це не просто пасивний споживач. За таких умов, культурні сенси створюються на полі бою між палкими прихильниками та «критиками», диванними експертами, а результат цієї битви нерідко визначає не майстерність твору, а кількість мемів та влучних трендів у соцмережах. Як завважує П'єр Бурдьє, соціальні поля, які самі по собі змішалися, висвітлюють і викривлення в розуміння відповідності своєї фахової, наукової площини. Відтак, на сьогоднішній день, кожна пересічна людина може вважати себе експерт з будь-чого і радо вступає в дискусії на будь-яку з тем, а повсюдна критика, яка теж висловлюється з будь-якого приводу, досить часто ґрунтується на особистісних вподобаннях.

Та ж чи залишилися у нас об'єктивні естетичні критерії? Чи визначають цінність мистецтва професійні критики, чи ж усе вирішує реакція аудиторії? І, зрештою, хто справжній творець сенсів у культурі – автор, аналітик чи фанат?

Критики завжди відігравали роль «посередників» між твором і глядачем, створюючи дискурс про мистецтво. Їхні рецензії слугували своєрідною мапою: що варто переглянути, прочитати, послухати, а що залишити на полицях історії. Однак цифрова епоха докорінно змінила цей баланс сил.

З одного боку, критика втратила монополію на інтерпретацію. Кожен

користувач соцмережі – потенційний рецензент, а відтак і критик. Rotten Tomatoes існує у двох версіях – «оцінка критиків» і «оцінка глядачів», а часто вони кардинально різні. Професійні оглядачі розносять вщент новий фільм Marvel, а аудиторія ставить йому 90% схвалення – і навпаки.

З іншого боку, критики не зникли, а трансформувалися. У той час як класичні рецензії в газетах стають непопулярними, критики переміщуються на YouTube, TikTok, Telegram, перетворюючись на інфлюенсерів сенсів. Вони більше не просто пишуть аналітичні тексти – вони стають частиною фан-культури, створюючи меми, розбираючи культурні тренди і активно взаємодіючи з аудиторією.

Жак Дерріда казав, що «значення тексту не є фіксованим, воно народжується в акті читання». Якщо адаптувати це до культури, то виявиться, що головними авторами сенсів є не митці, а їхні споживачі.

Фанати сьогодні не просто обговорюють улюблені книги, фільми чи музику – вони створюють фанфіки, фанарт, теорії, що іноді набувають навіть більшої популярності, ніж оригінал. Гаррі Поттер уже не належить Джоан Роулінг, а лише фан-базі, яка постійно переосмислює його через призму нових етичних норм.

Ба більше, іноді саме фанатська реакція змінює кінцевий продукт. Наприклад, редизайн їжачка Соніка у фільмі «Sonic the Hedgehog» (2020) стався лише тому, що фанати розгромили першу версію персонажа в соцмережах. Тобто аудиторія тепер не просто «сприймає» культуру – вона впливає на неї в реальному часі.

Мішель Фуко у своїй праці «Що таке автор?» ще в 1969 році поставив питання: чи справді автор контролює значення свого тексту? В епоху інтернету відповідь стає очевидною – ні.

Сучасні глядачі та читачі не цікавляться «початковою» ідеєю твору, а інтерпретують його крізь власний досвід. Саме тому один і той же фільм може сприйматися як маніфест фемінізму, прихована критика капіталізму або просто ностальгійний атракціон – усе залежить від аудиторії.

Це видно і на прикладі культових переробок змісту. Наприклад, серіал «Breaking Bad» породив десятки мемів, і тепер для когось Волтер Вайт – не трагічний антигерой, а кумедний персонаж мем-відео з кринжовим танцем. Відтак сенс не лише твориться, а й видозмінюється залежно від колективного сприйняття.

Отже, фанати та критики – це не вороги, а частини одного механізму. Вони разом формують культурні сенси, створюючи постмодерністську гру інтерпретацій, у якій немає остаточних значень. Критики більше не мають монополії на оцінку мистецтва, але вони адаптувалися і стали частиною нових медіа. Фанати перетворилися з пасивних споживачів на активних творців контенту, що впливає на популярну культуру. Авторський намір стає все менш важливим – головне, як твір зчитується аудиторією.

Якщо раніше «канон» визначали окремі експерти, то тепер це питання колективного голосування. Від академічних аналітиків до TikTok-коментаторів – кожен має свій вплив.

Тому, перефразовуючи Шекспіра, можна сказати: «Світ – це велика фан-спільнота, а ми в ньому – її підписники». Або ж, як написав би сучасний Платон у своєму Twitter: «Ідеї належать усім. Сенси – це open source».

Література:

1. Бурдьє П. Рефлексивна соціологія. Частина ІІ: Чиказький воркшоп Київ: Медуза, 2015. 224 с.
2. Фуко М. Що таке автор? / М. Фуко // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. Львів : Літопис, 2001. С. 598–613.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У БАЛЕТІ: НАУКОВІ, ОСВІТНІ ТА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ АСПЕКТИ

Ушакова Оксана Анатоліївна
КЗ «Школа мистецтв» Корнинської сільської ради
Рівненського району Рівненської області
в. о. директора, викладач, спеціаліст другої категорії, к.е.н.
ksenya.5000.ks@gmail.com

Ханенко Соломія Миколаївна
здобувач освіти 7 класу фортепіано
solomiyakhanenko@gmail.com

У XXI столітті мистецькі практики все більше схиляються до синтезу різних видів мистецтв, а балет, який розвивався під впливом культур різних країн світу, залишається одним із найкращих прикладів такої інтеграції і посідає унікальне місце серед інших художніх форм, поєднуючи танець, музику, театр та елементи образотворчого мистецтва. Водночас сучасні виклики, пов'язані з технологічним розвитком, глобалізацією культури і зростаючою на цьому тлі потребою у застосуванні інтегративних підходів до навчання та творчості, вимагають більш глибокого вивчення аспектів міждисциплінарного підходу у балеті з наукової і мистецької точок зору, зокрема з метою популяризації балетного мистецтва та підвищення ефективності його викладання, що, на нашу думку, має сприяти розширенню творчих можливостей, поліпшенню комунікації між різними формами мистецтва.

Різні явища танцю та хореографічної культури розвивались паралельно, перетинаючись, доповнюючи одне одного, і ставали основою для подальшого розвитку хореографічної культури XXI століття. Сучасні дослідницькі магістерські програми із танцю, хореографії та перформативного мистецтва почали з'являтись на початку 2000-х у зв'язку з тим, що хореографи сучасного танцю потребують розуміння ширшого

контексту для більшої чіткості і ясності в тому, що пропонують, як та що формують, про що говорять, які вирішують питання, на що спираються під час створення нового репертуару [3, с. 39, 51].

Актуальність дослідження загалом лежить у площині теоретичного обґрунтування та визначення практичної значущості міждисциплінарного підходу у сучасному мистецтві, а також випливає з контексту забезпечення ефективності культурного діалогу і збереження традицій. У балеті як міждисциплінарному мистецькому явищі реалізуються механізми взаємодії між різними видами мистецтва, посилюється їх вплив на формування нових естетичних тенденцій. Дослідження міждисциплінарного підходу в балеті, з нашої точки зору, може сприяти вдосконаленню освітніх програм у галузі знань «Культура і мистецтво», розробці методичних рекомендацій щодо його впровадження у закладах освіти з метою підвищення ефективності фахової підготовки артистів балету, які б розуміли специфіку кожної його складової: танцю як фізичного вираження; музики як емоційного фону; театральної гри як засобу комунікації; сценографії й костюмів як візуальної підтримки художнього задуму.

Актуальним ракурсом наукових досліджень є виявлення впливу специфіки балетів на музику композиторів як текстів культури у репертуарі провідних професійних колективів сучасної хореографії, зокрема й в Україні. Танцювальні твори як мистецькі явища є носіями певної культурної інформації, аналіз якої дозволить виявити їх значення у культурному дискурсі [2, с. 409].

Балет функціонує у хронологічних межах 1990-2020-х років, проте як цілісне явище його не можна вважати дослідженою сферою культури. Серед об'єктивних причин такої ситуації – спорадичний характер вивчення балету, складність жанру («міжмистецький» синтетичний статус), відсутність розробленої музикознавчої методології його вивчення, яка би враховувала всі складові багатовимірної балетної матерії та постановочного процесу [1, с. 2, 4].

Не применшуючи значення існуючого наукового доробку, присвяченого окремим складовим балету та балету як виду мистецтва загалом, певні аспекти його міждисциплінарної природи все ж залишаються недостатньо висвітленими і до певної міри невирішеними. Зокрема, додаткової уваги, на нашу думку, потребують: специфіка взаємодії танцю та образотворчого мистецтва (декорацій, костюмів, візуального стилю, роль яких часто зводиться лише до допоміжної функції), театральних прийомів у балетних постановках, їх впливу на сприйняття глядачем; питання гармонійного поєднання музичної драматургії з хореографічною мовою і театральним образом у сучасних постановках; аспекти збереження первинної ідеї твору під час інтерпретації класичного балетного репертуару з урахуванням сучасних естетичних тенденцій; процеси використання мультимедіа, проекцій, інтерактивного дизайну й інших інновацій у балеті та інші.

Метою дослідження є визначення складових міждисциплінарного

підходу у балеті для збереження традицій та розвитку сучасних форм балетного мистецтва.

Нами запропоновано складові реалізації міждисциплінарного підходу у балеті в історичному, мистецькому, освітньому та технологічному контекстах, що базуються на впровадженні досягнень світового досвіду і принципах діалогу культур (рис. 1).

Рис. 1. Складові реалізації міждисциплінарного підходу у балеті
(розроблено авторами)

Таким чином, з нашої точки зору, повноцінна реалізація міждисциплінарного підходу у балеті, з огляду на зазначене, можлива за умови врахування наукових, освітніх та культурно-мистецьких аспектів. Така міждисциплінарна природа дозволяє балету бути не лише джерелом естетичного задоволення, але й потужним засобом культурного діалогу, самовираження митця та виховання.

Список використаних джерел:

1. Зінченко В. М. Український балет доби Незалежності: тенденції розвитку, жанрово-інтонаційна специфіка. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво» (галузь знань 02 «Культура і мистецтво»). Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, Міністерство культури та інформаційної

політики України, Київ, 2024. 241 с. URL: https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/Zinchenko_Veronika_Ukrainian_Ballet_disertation_2024.pdf.

2. Кондратюк Д. О. Балети Олександра Родіна у репертуарі «Київ Модерн-балету»: культурологічна оптика. Культурологічний альманах. Вип. 2 (10). 2024. С. 408–413. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/46405/Kondratiuk_408_415.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

3. Рубан В. В. Сучасний танець в Україні: питання інституціоналізації у контексті американського та європейського досвіду. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 «Культурологія» (03 – Гуманітарні науки). Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України. Київ. 2024. 300 с. URL: https://mari.kyiv.ua/sites/default/files/inline-files/Dissertation_Ruban__signed.pdf.

ІСТОРІЯ
HISTORY

КУЛЬТУРНО-ВИХОВНІ ЗАХОДИ В АКАДЕМІЧНІЙ ГІМНАЗІЇ ЛЬВОВА П.П. XX СТ., ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Коцюмбас Ореста Романівна
PhD Доктор філософії
викладач у ВСП «Технічний фаховий коледж
Національного університету "Львівська політехніка"»
oresta@email.ua

Учні Академічної гімназії під керівництвом господарів класів відвідували музеї, вистави, брали участь в прогулянках за місто під керівництвом викладачів географії та природничих наук.

Так звані шкільні забави починалися в другому семестрі у травні, і тривали до кінця навчального року. Місцем забав були Пасіки за Личаківською рогачкою. Тут учні грали в такі ігри, як пилка ніжна (Football), пилка ухта, рондерс, пилка звичайна.

Професори природничих дисциплін проводили для учнів екскурсії у так званих «ботанічно-етимологічних» околицях Львова.

У 1902 році на Зелені свята 50 учнів відбули на прогулянку на Чорну гору під керівництвом професора С. Рудницького. Того ж літа учні здійснили подорож до Яремча, відвідали скелі Довбуша, камінь Кратера, піднялися на Говерлу[1, с.35].

На належному рівні було і релігійне виховання гімназійної молоді. Щонеділі і у великі свята відвідували Богослужіння в Преображенській церкві, багато учнів співало у церковному хорі. Кожен шкільний рік починався і закінчувався урочистим богослужінням, на якому були присутні всі викладачі гімназії на чолі з директором.

14-15 листопада 1904 року молодь гімназії брала участь у святкуванні 50-літнього ювілею проголошення догми непорочного зачаття Пресвятої Діви, що відбулося в Преображенській церкві для молоді греко-католицького обряду всіх середніх шкіл Львова.

Щороку 6 травня учні вшановували пам›ять святого Великомученика Юрія, який був патроном Академічної гімназії [2, с.42].

Студенти завжди відвідували відкриття пам›ятників, були присутні на перепохованні І. Франка і навіть складали пожертви на пам›ятник Каменяру.

29 жовтня 1911 року учні гімназії брали участь у посвяченні пам'ятника Маркіяну Шашкевичу в Пілиссю, 5 листопада - в святковій процесії на Личаківське кладовище на могилу Маркіяна Шашкевича. Традиційно щорічно в листопаді організовували святкування роковин від дня народження М. Шашкевича,. Урочистості відбувалися в гімнастичній залі гімназії [3, с.54].

Молодь відвідувала і торжественні Богослужіння в день іменин (4 жовтня) найсвятішого Пана Цісаря Франца-Йосифа І, а також щороку Богослужіння за упокій душі Цісерової Єлизавети. Як велике свято також шанували і день смерті Франца-Йосифа І. Під час зимових канікул учні і професори брали участь у Водосвяті на Йордан [4, с.47].

Щороку учні влаштовували Шевченківські свята, Франкові вечори, слухали повідомлення церковнослужителів про життя духовних осіб. Зокрема в 1917 році в залі Музичного товариства ім. М. Лисенка єпископ Боцан читав лекцію про життя митрополита Андрея Шептицького в російській неволі. Після цих урочистостей відбувся молебень в церкві св. Юра за щасливе повернення митрополита. Після нього молодь за бажанням могла взяти в митрополита архієрейське благословення [5, с.32].

З допомогою «Марійської дружини» студенти гімназії брали участь в постановці вистав на релігійну тематику. Зокрема у 1933р. були представлені на огляд дві вистави: «Блудний син» та «Неон». Керував цими дійствами професор теології Іван Фіголь [6, с.13].

Про зацікавлення політичними подіями студентів гімназії свідчать спогади учнів. Так Є. Маційович пише: «У вищих класах ми цікавилися політикою і читали газету «Діло! - єдиний щоденник на високому рівні, звідти ми вичитували різні новини на перервах [...] також ми читали і гумористичний тижневик «Зиз»[7, с.511].

За прикладом інших народів, у яких високо-культурна ідея англійського генерала Б. Ровелла так гарно, розвинулась, що її вплив на молодь видно повсякчас. Тому в Академічній гімназії також організували «Пласт».

На жаль, на початок через нестачу вчителів, знайомитися з пластунськими

ідеями могла невелика кількість учнів і то лише з одного класу. Як основу організації взято статут з англійських, німецьких, польських підручників. У 1912р. участь у організації було 12 учнів IV-го класу, а на кінець року лише кілька з них були готові здати іспити на учасників. Пластові заняття починалися в квітні. Щосуботи відбувалися засідання для теоретичних пояснень, а щонеділі і свята прогулянки з вправами й забавами. Забави відбувалися в околицях міста в «цісарському ліску», Козельниках, Сокільниках, Брюховичах, Галицьких пісках. Вправи мали на меті виробити у молоді здібність орієнтуватися в окрузі, вміти читати мапи і плани, вміти стежити і непомітно підходити. Пластом на початках керував Олександр Тисовський [3, с.21].

Через воєнні події «Пласт» припинив своє існування, але з осені 1917 року знову розгорнув діяльність. Зміст програм пластунів був ще більше урізноманітнений ніж у попередні роки. Цікавою вправою було заучування на пам›ять Шевченкових і Франкових творів і цитат.

На кінець 1917 року професор К. Студинський подарував організації пластову домівку на вул. Хмельовського, де розташовано четову бібіліотеку [4, с.34].

У грудні 1918р. пластуни одержали безкоштовно квитки на Шевченківський концерт «Бояна», як визнання вагомості їх патріотичної діяльності». Пласт за 5 років існування всі визначні події записував у т.зв. «Золоту книгу». Керувала студентським «Пластом» створена «Верхова Пластова Рада», до якої входили О. Тисовський, Є. Монцібович з дружиною [6, с.20].

Отож, «Пласт» у гімназії був елітарною організацією, до якої входили учні, які добре навчалися. Після заборони у 1930р. польською владою діяльності «Пласту», в рідномовних гімназіях з›явилися пластові гуртки.

Ще однією організацією, котра виступала носієм суспільно-національної ідеї стала у 30-х рр. Організація Українських Націоналістів (ОУН). У той же час, в українських середніх школах серед старшокласників, в умовах глибокої конспірації почали організовуватись також підпільні гуртки юнацтва ОУН, що створювали своєрідну конкуренцію пластунам-підпільникам. Саме діяльність ОУН, овіяла героїкою націоналізму, чисельні політичні процеси над її членами, широкий розголос цих подій у пресі та польські акти пацифікації у відповідь мали вирішальний вплив на формування національного світогляду української гімназійної молоді того часу.

Культурно-виховні заходи в Академічній гімназії були спрямовані на те щоб з пересічного студента виховати справжнього громадянина. Цьому сприяло як фізичне виховання, яке передбачало масу ігр та забав, а також організація «Пласт», яка дуже прискіпливо ставилася до кандидатів в члени організації, для цього студенти натхненно вдосконалювали свої вчинки та поведінку. Релігійна тематика у вихованні також мала пріоритетне

значення адже самі викладачі слугували прикладом моральності та любові до ближнього.

Отже, викладання гімназійних дисциплін, заохочення студентів у заснуванні гуртків різної тематики сприяло тому, що студенти отримували високі знання. Над вдосконаленням викладання завжди працювали викладачі застосовуючи найновіші методики й принципи викладання, вони намагалися виховувати учнів логічно думаючих та цілеспрямованих. І дійсно студентські лави Академічної гімназії покидали справжні культурні, освічені, вихована випускники, а головне патріоти своєї Батьківщини.

Література:

1. Звіт дирекції ц.к. академічної гімназиї у Львові за рік шкільний 1901/1902. Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1902. 53 с.
2. Звіт дирекції ц.к. академічної гімназиї у Львові за рік шкільний 1904/1905. Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1905. 83 с.
3. Звіт дирекції ц.к. академічної гімназиї у Львові за шкільний рік 1911/1912. Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1912. 95 с.
4. Звіт дирекції ц.к. академічної гімназиї у Львові за шкільний рік 1916/1917. Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1917. 78 с.
5. Звіт дирекції ц.к. академічної гімназиї у Львові за шкільний рік 1917/1918. Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1918. 51 с.
6. Звідомлення за шкільні роки 1921/1922—1931/32 за шкільний рік 1931/32. Державна гімназія з українською мовою навчання у Львові . Львів, 1932. 86 с.
7. Монцібович Є. Мої спомини з академічної гімназії 1920-1928. // Ювілейна книга, 1978. 613с.

ВИСВІТЛЕННЯ ГАЗЕТАМИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ПРОБЛЕМИ ПОШИРЕННЯ МАТЕРІАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ НА СЕЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РОКІВ

Татарченко Олександр Борисович
кандидат історичних наук, доцент,
Херсонський національний технічний університет
obt1980@ukr.net

Під час Другої світової війни відбулася лібералізація радянської державної політики щодо церковних організацій, адже СРСР намагався виставити себе захисником православ'я, щоб мати позитивний імідж в очах захоплених православних країн Центральної і Східної Європи. З цією метою Російську православну церкву було перейменовано на Руську православну церкву, а в середині країни антирелігійна пропаганда перейшла в межі популяризації матеріалістичного світогляду.

Цю проблеми досліджували такі українські науковці як: О. Гела, М. Грибеник, Ю. Данилець, Ю. Каганов, В Калабавська, М. Костів, Г. Рудий,

О. Татарченко, О. Чучалін та ін..

Проте, діяльність пропагандистів у селах південної України спрямована на поширення атеїстичного світогляду на даний час досліджена недостатньо і фрагментарно. Саме тому ми пропонуємо розглянути цю актуальну проблему на прикладі газет південних областей України.

Однією з перших публікацій, присвячених розгортанню пропагандистської роботи в селах Херсонські області, була стаття «Роботі культурно-освітніх закладів – повсякденну увагу», яка вийшла друком в органі Херсонського обласного і міського комітетів КП(б)У, обласної і міської рад депутатів трудящих «Наддніпрянська правда» 26 вересня 1946 р.. В ній на основі листів, надісланих до редакції, розглядався стан розвитку ідеологічної роботи в сільській місцевості Херсонщини. Зокрема, підкреслювалося, що культурно-освітня робота є складовою частиною всієї ідеологічної роботи, а культурно-освітні заклади закликані всемірно розширяти культурний і політичний світогляд трудящих мас, виховувати їх у комуністичному дусі та мобілізовувати їх на виконання сталінських завдань. Далі за досягнення в розвиткові дієвої пропагандистської, агітаційної та культурно освітньої роботи був відзначений клуб колгоспу ім. Фрунзе в с. Дмитрівка Велико-Лепетихського р-ну та деякі сільради Каланчакського р-ну Херсонської області. Однак потім було продемонстровано справжнє ставлення українців до примусового нав'язуванням їм комуністичного світогляду. Так, зазначалося, що «окремі культурно-освітні заклади ще не стали справжнім центром політико-виховної роботи, а якість їхньої діяльності ще дуже низька». Після цього було наведено приклад Асканії-Нова, в якій працював великий колектив наукових працівників, в складі якого був професор і кандидат сільськогосподарських наук, і де можна було б «успішно налагодити ідеологічне виховання мас». Однак науковці приїхали займатися селекцією тварин і не збиралися займатися пропагандою матеріалістичних учень. Ще й сільський клуб був перетворений на зерносховище, бо селянам треба було вижити під час голоду, а не займатися пропагандою [1; С. 2].

У друкованому органі Кіровоградського обласного і міського комітетів комуністичної партії України та обласної ради трудящих «Кіровоградська правда» 31 липня 1946 р. вийшла стаття «Республіканська нарада працівників лекційної пропаганди наукових знань», в якій обговорювалися питання про стан і завдання лекційної пропаганди наукових знань та підвищення ідейно-теоретичного рівня масових лекцій, у т.ч. на селі. На нараді дійшли висновку, що ідейний рівень багатьох лекцій залишається низьким, а великою хибою наукової пропаганди визнано боротьбу з релігійними забобонами. Потім було відмічено, що слабо виконується вказівка ЦК ВКП(б) про те, що основним змістом науково-освітньої пропаганди повинно бути матеріалістичне пояснення явищ природи, роз'яснення досягнень науки, техніки, культури. При чому ЦК ВКП(б) вимагав «широко організувати серед населення, особливо на селі, читання лекцій, проведення бесід про побудову всесвіту, про походження сонця і

землі, про походження людини, про виникнення і життя рослин та тварин, про причини хвороб і боротьбу з ними, про наукові засади землеробства і тваринництва, про заходи підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. У той же час наголошувалося, що частина лекторів забули слова Й. Сталіна про те, що «партія не може бути нейтральною щодо релігії і влада веде антирелігійну пропаганду проти всіх і всяких релігійних забобонів, тому що вона стоїть за науку, а релігійні забобони йдуть проти науки, бо всяка релігія є щось протилежне науці» [2; С. 1].

Проте, наприкінці першої повоєнної п'ятирічки, в статті «Шире размах массово-политической работы», яка вийшла в друкованому органі Одеського обласного і міського комітетів КП(б)У, обласної і міської рад депутатів трудящих «Большевистское знамя» 28 травня 1949 р., одеські власті відзвітували про успіхи в організації пропагандистської діяльності. Вони зазначили, що низка міських і сільських партійних організацій Одеської області «накопичили позитивний досвід в організації та проведенні масово-політичної роботи серед трудящих». Так, в Ананьївському районі з політичними доповідями в колгоспах регулярно виступали секретарі і члени бюро райкому партії, при райкомі КП(б)У постійно діяв семінар керівників агітколективів. В одеському сільському районі в усіх первинних парторганізаціях створені агітколективи, які об'єднували 575 агітаторів. У Котовському районі до агітаційної роботи залучено 728 агрономів, вчителів, котрі вступали з лекціями в сільських і колгоспних лекторіях. Їх силами з чотири місяці поточного року було прочитано більше 600 лекцій на політичні та наукові теми. Всього у селах Одещини працювала одна тисяча агітколективів.

Однак, незважаючи на великі кількісні показники, якість пропагандистської роботи залишилася низькою, адже вона не цікавила самих її виконавців. Недарма третій пленум Одеського обкому КП(б)У відмітив, що у багатьох колгоспах, радгоспах і МТС політична агітація велася на низькому ідейному рівні, недиференційовано. Слабо була поставлена й наочна агітація. У доповідях і бесідах багатьох агітаторів не відображалися досягнення соціалістичного будівництва в країні, республіці, міжнародні події [3; С. 1].

Таким чином, зважаючи на політичну кон'юнктуру, нав'язування атеїстичного світогляду пропонувалося робити завуальовано. Важливість проведення матеріалістичної пропаганди саме серед сільських мешканців була зумовлена тим, що селяни краще ніж міські жителі зберігали традиції, у т.ч. православні, що на думку радянської влади, гальмувало побудову комунізму та формування homo soveticus. Однак радянські працівники підходили до проведення пропаганди формально, а селяни за можливості ігнорували ці заходи та залишалися переважно віруючими людьми.

Джерела:

1. Роботі культурно-освітніх закладів – повсякденну увагу. *Наддніпрянська правда.* 1946. 24 вер. (№191 (605)). С. 2.

2. Республіканська нарада працівників лекційної пропаганди наукових знань. *Кіровоградська правда*. 1948. 31 лип. (№ 151 (1684)). С. 1.
3. Шире размах массово-политической работы. *Большевистское знамя*. 1949. 3 сент. (№ 104 (2392)). С. 1.

ДЕРЖАВНИЙ ПРОТОКОЛ, ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ, ЦЕРЕМОНІАЛ ТА ЕТИКЕТ МІЖНАРОДНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ РЕСПУБЛІКИ ІНДІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРСИ

Ціватий Вячеслав Григорович
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
член правління Наукового товариства історії дипломатії
та міжнародних відносин (м. Київ, Україна)
tsivatyi@gmail.com
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1505-7483

Дослідження стратегічних перспектив інституціоналізації моделі дипломатії Республіки Індія в постбіполярній системі міжнародних відносин і світовому глобалізованому просторі, а також пошук нових ділових і міжнародно-регіональних партнерів Республікою Індія в нових соціально-економічних і політико-дипломатичних координатах, безумовно актуалізує тему даного дослідження в аспекті протокольно-дипломатичних практик [1].

Мета дослідження – проаналізувати регіонально-інституціональний і політико-дипломатичний потенціал Республіки Індія в нових геополітичних умовах сьогодення, а також – визначити головні національні інтереси Республіки Індія у сфері державного протоколу, церемоніалу та етикету міжнародної ввічливості. Пріоритетно проаналізувати особливості етикетно-протокольних і церемоніальних практик Республіки Індія в контексті комунікативних практик і реалізації концепту «м'яка сила» в умовах мондіалізованого світоустрою XXI століття.

Культурна спадщина, туризм і креативні індустрії – це бренд сучасного соціокультурного, міжкультурного та інституціонального розвитку суспільства.

Комунікативна модель національної політичної та міжнародно-політичної культури включає в себе такі важливі елементи як дипломатичний

протокол, церемоніал і етикет міжнародної ввічливості [1].

Ці традиції в індійській політичній культурі базуються на історично-традиційних основах і сучасних інноваціях. Політична культура – це сукупність поглядів, політичних орієнтацій і ментальних установок як інституціональна сукупність означених соціальних процесів і політичних об'єктів [1].

Національна політична культура – це політична модель вагомою складовою якої є саме комунікативний процес (процеси комунікативного моделювання). Комунікативна модель національної політичної культури цілком закономірно вписується в комунікативну теорію нації (політико-культурні інститути, протокольно-етикетні норми, канали культурної комунікації, бар'єри на її шляху тощо). Комунікацію здебільшого визначають як процес, через який певна ідея передається від джерела до адресата з метою впливу на спосіб мислення та форми поведінки останнього [2, с. 32-36].

Дипломатичний протокол та етикет міжнародної ввічливості в Індії має свою тривалу інституціональну історію і віками сформовану традиційність. Особливою складовою історико-культурного туризму в Республіці Індія є концепт «гостинність» і гастрономічний напрям (популяризація індійських страв і напоїв – алу гобі, алу матар, дал із червоної сочевиці, каррі з куркою, імбирний суп атрак, алу пакора, чхоле бхатура, дал махані, обсмажена бамія, креветки масала, картопля зі смаком кмину, куряче масло (мург махані), панір макхані, огіркова раїта, чатні з м'ятою та коріандром, шоколадний барфі, манговий лассі та ін. Діаспоральна політика і гастрономічна дипломатія сприяють розвиткові історико-культурного туризму як в регіонах Республіки Індія, так і за кордоном [3, с. 43-47; 4].

Дипломатична гастрономіка Республіки Індія характеризується наявністю і національною особливістю щодо великої кількості спецій, складних ароматичних та смакових поєднань, спеціальних технік кулінарії. І хоча самих спецій в Індії величезна кількість, у кулінарії переважно використовуються одні й ті ж пряноші та продукти, відрізняється лише процес приготування.

Сучасний розвиток гастрономічної дипломатії, культурної дипломатії міжнародного туризму та практичної дипломатії зумовлює посилений вплив культурно-релігійної інтеграції на індустрію гостинності, що стимулює дипломатів і державних службовців підвищувати професійні компетентності саме у сфері міжкультурної комунікації та кроскультуральності [4].

Для національних особливостей дипломатичного протоколу Республіки Індія та індійського етикету міжнародної ввічливості характерні наступні традиції та інновації: індійці активно відвідують нові місця, поважають мистецтво, культуру, історію та вважають за необхідне прагнення саморозвитку; індійці – це відкриті, усміхнені та товариські люди, що задають безліч питань, у тому числі особистих, а також – вони люблять знайомитися та заводити нові відносини; індійці дуже чутливі до своєї культури, традицій, етикетних і протокольних норм, віросповідання

та можуть приймати зауваження, питання та безневинний гумор надто близько до серця; індійці дуже трепетно ставляться до питання харчування. Вони майже категорично не приймають жодну іншу їжу, крім національної, і за відсутності можливості харчуватися саме нею почуваються вкрай некомфортно [1; 5, с. 21-27].

Індійці мають також стійкі уподобання в їжі, у своїй національній гастрономічній культурі – серед яких необхідно виділити наступні: більше половини індійців – вегетаріанці, обов'язковою частиною дієти яких є молоко та продукти молочного походження; для більшості індійців «не вегетаріанців», які не вживають в їжу яловичину, можливою альтернативою є курка, риба, баранина чи свинина; рис є основним продуктом харчування для індійців, тому цей продукт стане актуальним у будь-яких випадках з різними доповненнями у вигляді смажених овочів та спецій; індійська кухня насичена спеціями, що мають яскраво виражений смак і аромат, зокрема, перець чилі є у всіх національних стравах. Крім спецій, індійці додають у їжу набагато більше солі, ніж прийнято в Європі; індійці люблять солодке у всіх видах, але деякі з них можуть вживати виключно вегетаріанські солодощі (що не містять яєць та тваринних жирів).

Проблематика і наукове обґрунтування інструментів дипломатичного протоколу, церемоніалу та етикету міжнародної ввічливості в мондіалізованому світоустрої XXI століття все більш стає предметною сферою досліджень науковців і дипломатів-практиків. Цей інструментарій є регулятором міждержавних відносин і позиціювання держав, є мовою символічного спілкування міжнародних інституцій і фактором, що впливає на інституціональний розвиток мультилатеральної, білатеральної та плюрилатеральної дипломатії сьогодення [1; 5, с. 21-27].

Наукове обґрунтування і концептуалізація таких соціальних та інституціональних регуляторів сучасного світоустрою, як етикет міжнародної ввічливості, церемоніал та дипломатичний протокол в історичній ретроспективі, сучасності та перспективі – це новий перспективний напрям досліджень у сфері інституціональної історії та сучасних моделей дипломатії та міжнародних відносин, комунікативних практик і міжкультурної комунікації в умовах постбіполярного світоустрою XXI століття [6, с. 208-210].

Культурний шок, соціокультурні відмінності та комунікативні непорозуміння можуть стати реальністю міждержавних відносин лише за однієї обставини – незнання національних особливостей дипломатичної системи, моделі дипломатії та дипломатичних практик у сфері дипломатичного протоколу, церемоніалу та етикету міжнародної ввічливості. Тому ця сфера політико-дипломатичної діяльності держав набуває особливої актуальності в умовах поліцентричного світоустрою XXI століття. Спілкування та ділова комунікація з дипломатами і діловими партнерами зі всього світу можливі лише за умови бездоганного знання кодексів ввічливості та етикету кожної конкретної держави. Національні етикетно-протокольні традиції визначають на сьогодні і національні

особливості дипломатії, моделі дипломатії та етикетно-церемоніальних практик Республіки Індія, в основу яких закладено – концепт «гармонія» [2, с. 32-36; 7].

Національна особливість індійських етикетно-протокольних норм – це ієрархічність та колективістська культура, а також міжособистісні та професійні відносини довіри. У індійських етикетно-протокольних практиках і діловій культурі надто важливими є міжкультурні відносини й довіра.

Індійське суспільство належить за типологією до закритих (непрямих) комунікативних культур (світосприйняття внутрішнє і прояви символічні). Переговорні практики, ділова культура та етикетно-протокольні норми в Індії орієнтовані на потреби в міжособистісній гармонії. Індійські звичаї ввічливості в політико-дипломатичному і діловому контексті іноді буває важко зрозуміти людям з європейською ментальністю.

Хороші манери та прояви етикетної толерантності також є частиною міжнародної ввічливості в Індії. Обмін подарунками – частина ритуалу розвитку ділових і дипломатичних відносин (квіткова дипломатія, флористика, етикет кольорів та ін.). Дарувати подарунки або виявляти гостинність – це поширений звичай в Індії та усталена етикетно-протокольна норма, які можуть використовуватись як засіб зміцнення ділових відносин. Їжа та алкоголь є частиною ділових і дипломатичних відносин (гастрономічна дипломатія та кулінарна дипломатія; індійська церемонія чаювання тощо) [3, с. 43-47; 8].

Діловий етикет, цифрова культура та коди ввічливості в Республіці Індія чітко мають свої інституціональні особливості (вітання, пунктуальність, поєднання особистого й професійного життя, обмін подарунками, національні особливості квіткового етикету тощо). Ключовим моментом комунікативної моделі Республіки Індія є саме політико-дипломатичний, церемоніальний та етикетно-протокольний інструментарій у міждержавних відносинах [8].

Концепт «державний протокол», концепт «дипломатичний протокол» і концепт «церемоніал» є важливими складовими протокольно-організаційних практик держави. У кожній державі сформована політико-дипломатична система, яка інституціоналізує протокол, церемоніал, етикет міжнародної ввічливості, публічне мовлення і переговори [9, с. 337-363; 10, с. 32-37; 11; 12, с. 51-65; 13].

Отже, дипломатичний протокол, церемоніал та етикет міжнародної ввічливості Республіки Індія є прикладом м'якої сили у зовнішній політиці та публічній дипломатії цієї держави. Індія завжди враховує в питаннях багатосторонньої дипломатії як власні, так і національні особливості держав-партнерів. «М'яка сила» Республіки Індії на сьогодні характеризується стратегічним плануванням та регіонально-національною специфікою, особливостями концепції «м'якої сили» Індії. Республіка Індія володіє й використовує в дипломатичній практиці один із найбільш повних і привабливих наборів інструментів «м'якої сили» серед інших

держав Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР).

Етикет ділового спілкування або, як зараз заведено говорити, бізнес-етикет, вважається міжнародним, його норми багато уніфіковані, що достатньою мірою полегшує спілкування людей у всьому світі. Однак для того, щоб спільна робота була достатньою продуктивною, доводиться брати до уваги особливості світогляду та менталітету іноземних партнерів і поводитися в відповідно до них. Індійське ділове спілкування та переговорні практики теж має свої національні особливості.

Культурні та креативні індустрії – це новий інструментарій культурної, гастрономічної, кулінарної, туристичної та публічної дипломатії Республіки Індія, а також інституціонального розвитку концепту «гостинність» в умовах глобалізації та інституціоналізації публічного простору інформаційного суспільства XXI століття.

Джерела та література:

1. Basic Concepts of Intercultural Communications: Selected Readings. Ed. By M.J. Bennet. London, 2000. 396p.
2. Ціватий В.Г. Публічна дипломатія: традиції, тренди, та виклики (досвід і пріоритети для України). Зовнішні справи: науковий часопис. Київ, 2014. № 6. С. 32–36.
3. Ціватий, В.Г. Дипломатичний протокол, церемоніал та етикет міжнародної ввічливості: модель, інструментарій і національні особливості сучасної дипломатії (теоретико-методологічний аспект). Гуманітарний корпус. Збірник наукових статей. Вінниця–Київ, 2022. С. 43–47.
4. Bjola C., Manor I. The Oxford Handbook of Digital Diplomacy. Oxford University Press USA, 2024, 848p.
5. Ціватий, В.Г. Концепт «Дипломатична гурманістика» як новий напрям інституціональних досліджень історії та сучасної моделі гастрономіки (історії їжі): міжнародно-політичний і теоретико-методологічний дискурси. Гуманітарний корпус. Збірник наукових статей. За ред. С.С. Русакова. Випуск 49. Київ, 2023. Випуск 49. С. 21-27.
6. Ціватий В.Г. Історико-культурний туризм і туристична дипломатія: світовий та український інституціональний досвід. Інноваційні технології бізнесу, природокористування і туризму [Електронне видання]: збірник тез Першої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 09 квітня 2020 р.). Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів: ЧНТУ, 2020. С. 208–210.
7. Kolanad Gitanjali. Culture Shock. A survival Guide to Customs and Etiqette, Singapore, 2005. 239h.
8. Reisinger Yvette. International Tourism: Cultures and Behavior. Butterworth-Heinemann, 2009. 450p.
9. Ціватий В.Г. Публічне мовлення, дипломатична риторика і міжкультурна комунікація у сфері міжнародних відносин та етикетних практик: інституціональний, міжнародно-інформаційний та політико-дипломатичний дискурси. Трансформація суспільних відносин в умовах цивілізаційних змін: Монографія. Розділ. 4.7. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 337-363.
10. Ціватий В.Г. Дипломатичний інструментарій, норми протоколу та етикету міжнародної ввічливості провідних держав Європи та України доби раннього Модерного часу: інституціональний і комунікативний аспекти. Гуманітарний корпус: збірник наукових статей / За ред С. С. Русакова. Вінниця–Київ, 2022. Вип. 44. С. 32-37.
11. Modern Diplomacy in Practice. Written and Edited by Robert Hutchings, Jeremi Suri. Springer Nature Switzerland AG, 2020. 260 p.
12. Ціватий В.Г. Кроскультуральність, інституціональні витоки та особливості формування моделі дипломатії Грецької Республіки: глобалізаційний і міжнародно-політичний аспекти. Глобальний світ: виклики сьогодення: колективна монографія. Харків:

СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 51-65.
13. Дипломатичні представництва іноземних держав та представництва міжнародних організацій в Україні. Київ: Департамент державного протоколу Міністерства закордонних справ України, 2025. Березень 2025. 128 с.

AUDYTORZY EWANGELICCY I ICH ZBORY W RZECZPOSPOLITEJ W XVI WIEKU

Piotrowski Jarosław
magister, Uniwersytet Jana Kochanowskiego
Staszów
jarekp541@gmail.com

Streszczenie : W drugiej połowie XVI i w pierwszej XVII wieku warstwa zamożnej szlachty nie wykazywała rozwoju tylko zastój a nawet upadała. Tak sytuacja panowała w województwie kieleckim i sandomierskim. Większość stanowiła tu szlachta średnia, mniejszość bogata, jednak brak było przewagi którejkolwiek z rodzin. Bogata szlachta szacowana był w roku 1599 na 39%, szlachty średniej 36%, drobnej 20%. XVII wieku różnowiercy wśród marszałków sejmikowych i posłów stanowili już tylko 9,9% może być reprezentowany dla innych terenów. W latach 1618- 1620 w Małopolsce istniało 155 zborów kalwińskich, co powodowało duże rozproszenie funduszy zborowych. Na zjeździe elekcyjnym w 1632 roku na ponad 210 kalwinów, zdecydowana większość, bo około 85% stanowiła szlachta małopolska. Kalwinizm posiadał silna bazę w wielu miastach i miasteczkach prywatnych Małopolski. Bełżce, Biłgoraj, Chmielnik, Łańcut, to tylko niektóre z nich.

Słowa kluczowe: kalwinizm, szlachta, ministrowie, synod, różnowiercy, małopolska

Abstract: In the second half of the 16th and the first of the 17th century, the wealthy nobility did not develop, but stagnated and even declined. This was the situation in the Kielce and Sandomierz Voivodeships. The majority here were middle nobility, the minority was rich, but there was no advantage of any of the families. In 1599, the wealthy nobility was estimated at 39%, the middle nobility 36%, and the minor nobility 20%. In the 17th century, dissenters among the assembly marshals and members of parliament constituted only 9.9% and could be represented in other areas. In the years 1618-1620, there were 155 Calvinist congregations in Lesser Poland, which resulted in a large dispersion of congregation funds. At the election congress in 1632, out of over 210 Calvinists, the vast majority, about 85%, were the nobility of Lesser Poland. Calvinism had a strong base in many cities and private towns in Lesser Poland. Bełżec, Biłgoraj, Chmielnik, Łańcut, these are just some of them.

Keywords: calvinism, nobility, ministers, synod, dissenters, Lesser Poland

Poświęciłem ten artykuł położeniu duchowieństwa. Dokonałem charakterystyki składu wyznawców. Zwróciłem uwagę na sytuację materialną i prawną ministrów. Uwagę moją zwróciłem zmianie administracyjnej i ilość dystryktów na terenie małopolski. Problematyka poruszona w mojej pracy nie doczekała się jeszcze pełnego opracowania. W literaturze poświęcono dużo uwagi reformacji jednak nie opisano szczegółowo problematyki mojej pracy.

Przełomowy okazał się synod w Książu Wielkim, mieście Jana Bonera, kasztelana bieckiego. Zgromadzanie to odbyło się w dniach od 15 do 19 września 1560 roku, podzieliło istniejące zbory na 9 dystryktów: pińczowski z 5 kościołami, włodzisławski z 8 kościołami, ziemi sandomierskiej z 3 kościołami, w ziemi radomskiej i ziemi sanoskiej. Każdy z dystryktów otrzymał seniorów świeckich, pochodzących z właścicieli miejscowości, w których powstały zbory.

Zwierzchnikami nowego kościoła Pińczowie okręgu pińczowskim zostali: Mikołaj Oleśnicki, Baltazar Łukowski, Andrzej Gołuchowski i Golecki; ziemi krakowskiej: Stanisław Cikowski, Czchowski, Kasper Smolik, Słusz; w ziemi krakowskiej: Hieronim Rzeszowski, Filip Szczepanowski, Jan Wodzisławski; kościoła krakowskiego i wielickiego: Jan Boner, Stanisław Lutomirski, Stanisław Iwan Karmiński z Aleksandrowic; podgórskim: Sebastian Wielogłowski, Mikołaj Jordan, Broniowski, Paweł Górski; w ziemi sandomierskiej: Andrzej Jakubowski, Piotr Świeczyński, Stanisław Czyżowski; w ziemi radomskiej: Stanisław Wasowicz, Jakub Chlewiński; ziemi sanockiej: Baltazar Domaradzki i Hieronim Stano. Dzieląc i powołując seniorów świeckich synod uchwalił dwa zastrzeżenia: przyznał dystryktom daleko idące swobody w zakresie uzupełnienia omawianych zagadnień, ze względu na brak szeregu przedstawicieli zborów, a także podkreślił, iż przyszłe zgromadzenie nie może być skrępowane obecnie podjętymi uchwałami. Pojawiło się po raz pierwszy pojecie synodu prowincjonalnego, który miał za zadanie zmienić wiele spraw[1].

Dzieło synodu w zakresie terytorialnym nie odznaczało się jakąś głębszą i przemyślaną precyzją. Wyodrębnienie trzech jednostek krakowskiej, ziemi krakowskiej, kościoła krakowskiego i wielickiego, wróżyło o braku ścisłych kryteriów oraz utrzymania. Pominięto powstające organizację w województwie lubelskim, bełskim i ruskim, a także w księstwie zamorskim. Włączenie tych organizacji było uzależnione od zgody patronów świeckich. O istnieniu organizacji na ziemi chełmskiej świadczy wystąpienie Stanisława Werdeniusa, superintendenta, zapewnił on w imieniu swoim oraz, kościołów o chęci współpracy z pozostałymi gminami małopolskimi. Paweł Gilowski, senior zamorski, deklarował gotowość włączenia się dystryktu zatorskiego do wspólnego zrzeszenia.

Wysłał on dwóch swoich wysłanników na odbywający się synod. Andrzej Myszkowski i Strzała podali do wiadomości obronie seniorów świeckich w dystrykcie zatorskim. Wysłannicy okręgu zatorskiego Jakub kaznodzieja z Osieka, i Lacki, kaznodzieja w Spytkowicach, zaprotestowali przeciwko nowym porządkom, jakie miały być stworzone na tym terenie za pośrednictwem

1 S. Tworek, Z zagadnień liczebności zborów kalwińskich na Litwie, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce", XVII, 1972, s. 211.

Pawła Gilowskiego bez zgody pozostałych dystryktów i zborów[2]. O dużych różnicach dogmatycznych, obrzędowych, a nawet nieudolności organizacyjnej powstających zborów może świadczyć wystąpienie Stanisława Chrzanowskiego, kaznodziei w Jezłowcu na Podolu, który chcąc zachować związek z już utworzonymi jednostkami w Małopolsce prosił w imieniu tamtejszych zborów o przekazanie im formy porządku kościelnego i teści samej nauki. Prosił by synod dla ich kościołów ustanowił seniora duchownego czyli superintendenta.

Zgromadzanie określało obowiązki seniorów świeckich. byli oni opiekunami i obrońcami pasterzy współwyznawców. Ich zadaniem było bronienie ministrów i pomaganie im w sprawach spornych i niejasnych, być wzorem sprawiedliwości i bogobojności dla swych poddanych. Po pewnym czasie część spraw a wiec szkoły, nauczyciele przejęli scholarchowie przy ogólnym nadzorze danego synodu. Jednak było jedno zastrzeżenie i było to charakterystyczne dla kalwinów.

Ministrowie zborowi uważali, iż seniorowie equestris ordinis nie mogą zdobyć nad duchownymi dużej władzy. Ten wpływ seniorów świeckich na tok spraw zborowych stal się faktem dokonanym. Miał on znaczenie w wielu kwestiach m.in. na szkolnictwie w ruchu kalwińskim. Organizacja zborów przeprowadzona na synodzie książkim nie okazał się najlepsza, dlatego postanowiono ja zmienić na synodzie w Pińczowie, który miał miejsce od 25 do 27 stycznia 1561 roku[3].

Ogłoszono na nim zasady porządkowe rozdzielając ściśle pojęcia seniorów i superintendentów oraz określono zakres ich władzy, co do tej pory się mieszało. Na czele kościołów dystryktu miał stać senior, a nad połączonymi dystryktami superintendent. Napisano dokładne pisma do wszystkich zborów we wszystkich okręgach, powiadamiając o nowym podziale małopolskich gmin na dystrykty.

Nowy podział był znacznie lepszy, tworzył mniej jednostek. Małopolski kościół podzielono na 5 dystryktów: pińczowski z 9 zborami, krakowski z 9 zborami, książki z 11, podgórski z 7 i sandomierski z 5 zborami.

Na synodzie pińczowskim przedstawiono również nowych seniorów duchowych dla poszczególnych dystryktów. W pińczowskim: Stanisław Lutomirski, minister w Kazimierzu, i Grzegorz Szaman, kaznodzieja zboru pińczowskiego; w krakowskim: Grzegorz Paweł i Stanisław Wiśniewski; książkim: Maciej Albinos i Marcin Krowicki, potem jeszcze dodano Feliksa Cruicigera; podgórskim: Jakub Brzechcza, minister iWielogłowca i Tiburcy Boryszowski; w sandomierskim: Aleksander Witrelin, minister goślicki i Daniel Parlaj. Nie wiadomo, dlaczego zborów na terenie Wschodniej Małopolski: Lubelskie, Ruskie, Bełskie, nie włączono do ogólnej organizacji kościołów małopolskich i nie wprowadzono na synodzie pińczowskim. Możliwe ze wschodnie tereny Małopolski korzystały z autonomii i zachowały dość luźny związek z macierzystymi terenami ruchu kalwińskiego. W latach 1561- 1569 synody były rzadko zwoływane, ponieważ stawały się areną sporów i walk dogmatycznych. Organizacja musiała zejść na dalszy plan. W tym okresie wyłonił się kościół mniejszy, co oznaczało przekreślenie dorobku organizacyjnego

2 Tamże, s. 212.
3 Tamże, s. 213.

Jednoty małopolskiej i konieczność stworzenia nowej, odpowiadającej ukształtowanej sytuacji.

W Sandomierzu 9 kwietnia odbyło się zgromadzanie, gdzie przeprowadzono nowy podział kalwińskich zborów małopolskich. Utworzono 7 dystryktów o różnej ilości gmin, dając każdemu seniora duchownego, w uchwale synodu superintendenta[4]. Dystrykt chęciński liczył wówczas 17 kościołów, szydłowski 8, żarnowski 10, krakowski 8, ruski lub przemyski 10, podolski 8, oświęcimski i zatorski nie wiadomo. Z tego widać że kalwini nie potrafili się wyzwolić od starego katolickiego podziału. Stąd tez obok liczby nowych zborów podano liczbę parafii. Dziwi fakt nie wymienienia w organizacji małopolskiej, w 10 lat po powstaniu zborów na terenie województwa lubelskiego, bełskiego i ziemi chełmskiej. Tendencje separatystyczne były tu na pewno bardzo silne. Nie należy, bowiem zapomnieć, iż takie stanowisko warunkowała praktyka polityczno- samorządowa, nakazująca strzec swej odrębności i względnej samodzielności. Litwa w omawianym okresie dzieliła się na 6 dystryktów: wileński, ruski, nowogrodzki, podlaski, zawilejski i żmudzki. Wielkopolska w roku 1573 dzieliła się na 5: sieradzki, kaliski, kujawski, koniński, poznański i pyzdrowski.

Kalwinizm w Rzeczypospolitej ukształtował się, więc w trzy prowincje: Małopolska, Wielkopolska i Litwa. Każda z nich była niezależna, decydowała samodzielnie na synodach prowincjonalnych o wszystkich sprawach dotyczących zborów w niej położonych[5]. Należy to tłumaczyć odmiennością historyczną ich kształtowania, oraz względami odległości. Były tez tereny puste nie objęte prawie przez reformację, które wyodrębniły w sposób naturalny wspomniane prowincje. Trzeba pamiętać ze te trudności ukazały się na sejmie lubelskim w 1569 roku, gdzie nie mogli się porozumieć ewangelicy małopolscy z litewskimi, a odległości terytorialne jeszcze bardziej rozdzielały współbraci. Małopolskę od Wielkopolski odgradzały tereny województw: sieradzkiego, łęczyckiego, rawskiego, w których albo wcale zborów różnowierczych nie było, albo istniały nieliczne. Mimo odrębności trzy kalwińskie prowincje były prawie jednakie, a różnice prawie nie widoczne. Wszędzie była ta sama organizacja, te same instytucje i jednakowy zakres ich władzy. Przynależność organizacyjna była uzależniona od swych patronów świeckich. Świadczy o tym to, że gminy leżące na danym terytorium, w organizacji kościelnej należały do innego.

Zbory w Sławatyczach i Włodawie politycznie należały do Litwy, ale znajdowały się w organizacji prowincji małopolskiej. Działoszyn i Parzymiechy były związane politycznie z Wielkopolską, lecz należały do Jednoty małopolskiej. Zbór w Węgrowie był związany z prowincją litewską, aczkolwiek leżał bliżej małopolskiej[6]. Problemy wszystkich odłamów reformacyjnych w Polsce omówiono na synodach generalnych. Stało się to aktualne od zawarcia zgody sandomierskiej z 1570 roku. Ugoda ta nie odebrał znaczącej roli w organizacji kościoła kalwińskiego.

Synod generalny krakowski z września 1573 roku utwierdził konstytucję

4 S. Tworek, Z zagadnień organizacji zborów…, s. 67.
5 Tamże, s. 68.
6 H. Merczyng, Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Rzeczpospolitej, Warszawa 1904, s. 76.

o seniorach dystryktowych superintendentach dystryktowych i zakresie ich władzy, ministrach, o poddanych, o wychowaniu dzieci, o arianach i ceremoniach kościelnych. W Piotrkowie w dniach od 1 do 3 czerwca 1578 roku odbył się kolejny synod generalny. Uchwalono na nim konstytucję o przyjmowaniu kaznodziejów zborowych, o dziesięcinach kościelnych i jednej szkole generalnej. Z XVI stulecia znamy jeszcze jeden podział na dystrykty w interesującej nas prowincji.

Przedstawił go A. Wegierski, podając nazwy znajdujących się w nich zborów. Według jego podziału Małopolska posiadała 7 okręgów: krakowski, liczący 44 gminy, opoczyński z 6 zborami, radomski z 10, sandomierski, liczący 9 kościołów, podgórski 7, lubelski dorównywał krakowskiemu, licząc 43 zbory i bełski z 7 gminami kalwińskimi. Jak widać w podziale A. Węgrowskiego dystrykty: krakowski, Chęciński, oświęcimski i zatorski utworzyły jeden wspólny krakowski. Wyodrębnia dystrykt bełski, jednak z akt synodalnych lubelskich wiadomo, iż w latach 1560- 1599 okręgi: lubelski, chełmski i bełski tworzyły jeden wspólny.

Dystrykt sandomierski natomiast występuje pod ta nazwą w czasie obrad synodu toruńskiego, gdyż w roku 1570 zwał się szydłowskim. W 1620 dokonano nowej organizacji zborów w prowincji małopolskiej[7]. Głównym powodem tej organizacji był odradzający się już Kościół w Polsce, jak i wzrost terytorialny wschodnich. Połączono dystrykty krakowski z chęcińskim, dawniej pińczowski, podgórskim, ztorskim i oświęcimskim, tworząc jeden krakowski. Oświęcimski zdecydowanie najsłabszy, najmniejszy pod względem terytorialnym. Posiadał tylko trzech seniorów: Pawła Gilowskiego, Jakuba i Bartłomieja Bytnerów. Najprawdopodobniej zakończył swój żywot około 1620.

Okręg sandomierski, zwany przedtem szydłowskim, pozostał bez zmian. Nie uległ zmianie tez dystrykt lubelski i chełmski. Do ruskiego włączono Podole, a bełski połączono z wołyńskim i kijowskim. Tak wiec powstało 5 dystryktów: krakowski, sandomierski, lubelski, ruski i bełski[8]. Analizując organizm wyznaniowy nie różnił się od innych wyznań tego okresu. Dzielił się na dwie grupy, osoby duchowne, które były powołane do sprawowania funkcji w kościele, duszpasterskich, kierowania organizacją wyznaniową, czuwanie nad jej czystością doktrynalną, oraz znacznie większą rzesze wiernych stanowiącą podmiot obróbki ze strony duchowieństwa. Analizę interesujących mnie społeczności wyznaniowej rozpoczynam od stanu duchownego. Stanowił on podstawowy nośnik zasad doktrynalnych reprezentowanych przez siebie kościół.

Można przyjąć, że w okresie do połowy XVII w. dotyczyło, tu kilkuset ministrów, bez członków ich rodzin. Duchowieństwo Kościoła kalwińskiego stanowiło grupę jednolitą pod względem narodowościowym. Można powiedzieć, że było ono zasadniczo polskie. W badanym okresie szczególnie po roku 1570 ministrowie pochodzący z zewnątrz nie odgrywali szczególnej roli. Pochodzenie społeczne ministrów odgrywało istotną role. Wobec charakteru praw feudalnych niosło za sobą określona sytuacje prawną, ekonomiczną, w dużej mierze

7 S. Tworek, Z zagadnień organizacji zborów…, s. 68.
8 Tamże, s. 70.

warunkując też status w społeczeństwie. A. Bruckner, pisał, że ministrowie protestanccy polscy w najpoważniejszej części to miejscy synowie i chłopi[9]. Jednak kontrreformacja dla własnych celów twierdziła o niskim pochodzeniu duchowieństwa protestanckiego. Wśród licznego grona ministrów w Koronie nie więcej niż kilkunastu, wywodziło się ze szlachty. Możemy tu przedstawić postać Stanisława Sarnickiego, który później po 1570 przestał być ministrem kalwinów kujawskich, Daniela Mikołajewskiego, Franciszka Stankara juniora, Franciszka Płachtę Secemińskiego, a także zasłużoną dla reformacji rodzinę Węgierskich z Tomaszem i Andrzejem na czele.

Większą liczbę ministrów szlachty spotykamy w Wielkim Księstwem Litewskim. Wiązało się to z wyższym z reguły uposażeniem tamtejszych zborów zatwierdzonych w przeciwieństwie do Korony. Stanisław Tworek pisał, ze na Litwie ministrowie wywodzili się częściowo z drobnej szlachty. Można tu wymienić Andrzeja Chrząstowskiego, Tomasza Chociszewskiego i wywodzącego się ze szlachty wielkopolskiej Jana Ostrowskiego. Każdy z nich odegrał znaczącą role w dziejach kalwinizmu litewskiego[10].

Rodowód społeczny ministrów określał ich sytuację prawną, społeczną oraz ekonomiczną. Fakt że, reformacji w Polsce nie udało się uzyskać statusu prawnego na równi z Kościołem katolickim miał następstwa, z których najważniejszym było to, że nie uznano ministrów jako przedstawicieli stanu duchownego. Ministrowie w sprawach osobistych, majątkowych czy kryminalnych odpowiadali przed sądem, z którego się wywodzili. Nie mogli też pozywać w tych sprawach na trybunał. Przed trybunałem minister mógł stawać jedynie w sprawach religii. Inna sytuacja panowała na Litwie[11]. Litewski statut za napad, zabójstwo lub poranienie na cmentarzu obrządku chrześcijańskiego orzekał według prawa o gwałtowników domów szlacheckich. Ministrowie z Korony stawiali swym patronom za wzór panów litewskich. Przepis prawny owego Statutu bywał raczej martwy. Spowodował to ze pozycja społeczna ministrów zależała w zupełności od ich patronów. Powodowało to uzależnienie stanu duchownego od szlacheckich wyznawców. Proces ten z upływem lat coraz bardziej się pogłębiał.

Konfederacja Warszawska była aktem tolerancji o wyraźnym klasowym, szlacheckim charakterze dawała ochronę prawną głownie ze szlacheckim pochodzeniem. Nieszlacheccy ministrowie nie mogli liczyć na korzyści z jej dobrodziejstw. Brak uregulowania w prawodawstwie Rzeczypospolitej kwestii ministrów różnowierczych stwarzał cały szereg komplikacji już nie tylko o prawnym charakterze. Pojawiał się dla przykładu problem przynależności stanowej dzieci duchownych. Mieszczanin, który decydował się na karierę ministra, musiał się pogodzić z utratą prawa miejskiego, a w każdym razie traciło je jego potomstwo. Wynika z tego ze twórcami prawa dla ministrów pozostawała szlachta[12]. Każdy szlachcic, w którego posiadłościach istniał zbór miał prawo

9 A. Brückner, Różnowiercy polscy…, s. 102.

10 H. Gmiterek, Bracia czescy a kalwini…, s. 46.

11 S. Tworek, Z zagadnień ruchu kalwińskiego w Małopolsce w drugiej połowie XVI w., Kraków 1959, s. 49.

12 H. Gmiterek, Bracia czescy a kalwini…, s. 62.

określić prawo miejscowego ministra. W rzeczywistości status ministrów był zunifikowany. Regulowały go przepisy wewnątrzkościelne, a także umowy dwustronne, przy czym ich realizacja zależała od dobrej woli szlachcica. Miały one charakter umów prywatnych, nie zatwierdzonych w księgach sadowych. Czynnikiem unifikującym status ministrów było zwolnienie ich z powinności poddańczych na całym terenie Rzeczypospolitej. W miastach prywatnych uwolniono ich od ciężarów na rzecz miasta.

Ta sama sytuacja była w miastach królewskich, w których istniały zbory kalwińskie m.in. Kraków, Wilno, Poznań, Kalisz, Lublin, Radziejów. Zbory te znajdowały się na terenach wyjętych spod jurysdykcji miejskiej, będących własnością szlacheckich patronów, bądź opatrzone odpowiednimi przywilejami królewskimi. Normalną praktyką była też ochrona prawna panów nad ministrami, występowali w ich interesie w przypadku rażących gwałtów i niesprawiedliwości. Sprawy miedzy samymi ministrami pozostawali panowie z reguły rozstrzyganiu starszym zborowym, zazwyczaj duchownym, co także czyniło z duchowieństwa specyficzną grupę w społeczności zborowej. Ale już w sprawach miedzy ministrami a np. chłopem poddanym jurysdykcja należał do pana gruntowego. Status społeczny ministrów czynił ich w społeczności kościelnej grup wyżej stojącą od ludności poddańczej. Dlatego właśnie stwarzał pozory wyjścia z warstw najbardziej upośledzonych, co było oczywiście i okazywało się całkowitą nie prawda[13]. Należy się przyjrzeć teraz sytuacji ekonomicznej ministrów, podstawą ich utrzymania, rzutującym również w istotny sposób na ich pozycję społeczną. Sytuacja ta była położeniem prawnym i należała praktycznie w zdecydowanej mierze od szlachty.

Ministrowie kalwińscy czerpali środki do życia z trzech głównych źródeł własności osobistej, zbiórek kościelnych i z tak zwanego uposażenia zborowego[14]. Uposażenie było określane przez patrona zboru i stanowiło najczęściej jedyne stałe źródło dochodów. Niektórzy ministrowie tylko dysponowali własną ziemią. Opatrzenie zborów było różne. Różnice zachodziły miedzy poszczególnymi wyznaniami. Skromne dochody uzupełniane były ordynarią w pieniądzu i w naturze, jak również pobieraniem dziesięciny. W 1575 roku podjęto uchwałę, że każdy minister winien rok rocznie oddawać po 34 grosze. Pieniądze te miały być przeznaczone na opatrzenie ministrów i ich koni w czasie synodów. W kalwińskiej prowincji małopolskiej dominującą formą uposażenia było wynagrodzenie stałe pobierane w gotówce i różne ziemiopłody.

Na Litwie natomiast prócz wymienionych, często formą uposażenia zboru był zapis na jego potrzeby wsi z wszystkimi z niej dochodami. Ważne było wciągnie tych zapisów do akt urzędowych, co w większym stopniu zapewniało ich utrzymanie. Odnośnie uposażeniu ministrów kalwińskich, zwłaszcza w Małopolsce, posiadamy skromne materiały źródłowe.

Według ustaleń S. Tworka uposażenie małopolskich ministrów składało się z gotówki i naturaliów, przy czym podstawę stanowiły pieniądze. Minister w Lublinie miał w 1595 roku pobierać 300 złp. Minister w Jedlińsku w 1611

13 W. Urban, Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w., Kraków 1959, s. 37.
14 H. Gmiterek, Bracia czescy a kalwini…, s. 49.

roku od ośmiu patronów dostawał 227 złp w gotówce, a do tego od głównego patrona Abrama Gorajskiego 89 korcy zboża, 2 faski masła, 2 kopy serów, 2 karmne wieprze, bróg siana, 10 wozów drzewa, wolny przemiał w młynie, w środy, piątki i soboty oraz ryby.

W Sielcu ordynaria zboru wynosiła w 1635 roku, 200 złp, 82 korce zboża, 2 faski masła, 2 kopy serów, 8 achteli piwa i wolny wyrąb w lesie. Jak widzimy uposażenia było znacznie zróżnicowane. Najniższe było w zborach, gdzie cały ciężar utrzymania gminy spadał na barki, często nie zamożnego, jednego patrona, lepsze w liczniejszych zborach miejskich. Otrzymywali i tu mieszkanie, często kawałek ziemi na ogród obrabianej własnymi siłami[15]. Niewiele wiemy o dochodach z dziesięcin. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVI w. doszło do konfliktów miedzy szlachta a ministrami, można z tego wywnioskować że ci ostatni nie otrzymali z nich wiele. Utwierdza nas w tym uchwała synodu lubelskiego z 1594 roku, w której ministrowie swoje prowizje mieli wyznaczone najczęściej właśnie z dziesięcin, pozostałą ich część zabierał pan. Duchowni żądali, by nadwyżki obracane były na potrzeby szkoły, na katechistów przy ministrze. Musimy pamiętać, że do początków XVII wieku ministrowie byli przeciwni zagarnięciu dziesięcin przez szlachtę[16]. Z duża krytyką spotykało się zbieranie dóbr kościelnych i włączaniu ich do majątków szlacheckich po usunięciu z nich księży. Domagano przekazania ich na potrzeby zborowe.

Bibliografia:

Źródła drukowane :

Akta synodów różnowierczych w Polsce, t. II (1560- 1579), oprac. M. Sippayłło, Warszawa 1972.

Akta synodów różnowierczych w Polsce, t. III (1571- 1632), oprac. M. Sippayłło, Warszawa 1983.

Literatura przedmiotu:

Brückner A., Różnowiercy polscy, Warszawa 1905.

Gmiterek H., Bracia czescy a kalwini w Rzeczpospolitej połowa XVI polowa XVII wieku, Lublin 1987.

Merczyng H., Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Rzeczpospolitej, Warszawa 1904.

Tworek S., Działalność oświatowo- kulturalna kalwinizmu małopolskiego polowa XVI- połowa XVIII w., Lublin 1970.

Tworek S., Z zagadnień organizacji zborów kalwińskich w Małopolsce w XVI i XVII w., „Rocznik Lubelski", VIII, 1965.

Tworek S., Z zagadnień ruchu kalwińskiego w Małopolsce w drugiej połowie XVI w., Kraków 1959.

Urban W., Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572- 1606, „Przegląd historyczny", XLIV, 1953.

15 Tamże, s. 50.

16 Tamże, s. 53.

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО
RELIGIOUS STUDY

РОЛЬ КОНФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

Корицький Ярослав Броніславович
аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Конфесійна ідентичність – сукупність релігійних переконань, традицій та практик, що визначають приналежність до певної спільноти віруючих – є ключовим чинником у формуванні державно-церковних відносин. Вона впливає не лише на індивідуальну свідомість, а й на політичні рішення, законодавчі ініціативи та соціальну згуртованість. В Україні, де історично переплелися православ'я, греко- і римо-католицизм, протестантизм, юдаїзм та іслам, ця проблема набуває особливої актуальності на тлі сучасних викликів: від релігійного плюралізму до геополітичних тисків.

Вплив релігійних інституцій на державну політику часто визначається їхньою здатністю формувати суспільну думку. Наприклад, у Польщі Католицька Церква протягом століть була стрижнем національної ідентичності, що відобразилося в підтримці антикомуністичного руху «Солідарність» у 1980-х [4]. В Україні подібну роль відігравала Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яка під час радянської окупації стала символом опору, а після 1991 року – учасником відбудови громадянського суспільства [1]. Конфесійна ідентичність тут перетворилася на інструмент консолідації нації, що вплинуло на законодавче визнання релігійних свобод та статусу Церков.

Проте конфлікти між конфесіями можуть загострювати суспільні суперечності. Яскравий приклад – суперництво між Православною Церквою України (ПЦУ) та Українською Православною Церквою Московського Патріархату (УПЦ МП), яке стало чинником політичної боротьби після набуття томосу про автокефалію в 2018 році. Дослідник В. Єленський зазначає, що цей процес не лише підкреслив прагнення України до духовної незалежності від Росії, а й став тестом на зрілість державно-церковного діалогу [8].

Світовий досвід демонструє різні підходи до регулювання державно-церковних відносин, що безпосередньо залежать від домінуючої конфесійної

ідентичності. У Франції принцип лаїцитету (повного відокремлення релігії від держави) сформувався під впливом історичного конфлікту з Католицькою Церквою. На противагу Греції або Данії, де православ'я та лютеранство відповідно, мають статус офіційних релігій, що впливає на освітні програми, податкову політику та моральні норми.

В Україні після 1991 року було обрано модель кооперації, де держава визнає соціальну роль Церков, але формально дотримується світського характеру. Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантує рівні права всім конфесіям, що дозволило, зокрема, легалізувати діяльність УГКЦ та протестантських громад. Проте, ця модель має суперечності: наприклад, питання повернення церковного майна або введення капеланства в армії часто стають полем боротьби між різними релігійними групами.

У XXI столітті конфесійна ідентичність все частіше стає частиною глобальних процесів. Міграція, діяльність міжнародних релігійних організацій (наприклад, Ватикану або Всесвітньої Ради Церков) та інформаційні технології розмивають традиційні кордони. В Україні це проявляється у зростанні впливу протестантських церков, які активно використовують соціальні мережі для залучення молоді. З іншого боку, Російська Православна Церква використовує релігійну ідентичність як інструмент «мякої сили», сприяючи проросійським настроям на окупованих територіях. Самуель Гантінгтон описує Росію як ядро православної цивілізації та наголошує на тому, що релігія є важливим фактором у формуванні культурних ідентичностей та геополітичних союзів. У контексті пострадянського простору він зазначає, що Росія намагається відновити свій вплив серед православних народів, зокрема в Україні та Білорусі [5].

Іран є унікальним прикладом, де конфесійна ідентичність (шиїтський іслам) інституційно інтегрована в політичну систему. Після Ісламської революції 1979 року країна офіційно стала теократією, де влада зосереджена в руках релігійного лідера (Вілаят аль-факіх), який має більший вплив, ніж президент. Конституція Ірану прямо визначає іслам як джерело законодавства, а шаріат регулює соціальні, сімейні та кримінальні норми [3]. Церква (у шиїтському контексті – духовенство) тут не лише впливає на державу, а й є її частиною. Наприклад, Корпус вартових Ісламської революції контролює відповідність законів релігійним принципам, а моральна поліція (Гашт-е Ершад) відповідає за дотримання ісламських норм у громадському просторі.

Однак ця модель викликає суперечності. Молоді покоління, особливо в містах, все частіше виступають проти примусової релігійності, як показали протести 2022 року після загибелі Махси Аміні. Конфесійна ідентичність, яка колізійно поєднує національний патріотизм і релігійний авторитаризм, стає полем боротьби між консервативним урядом і реформаторами.

Сполучені Штати, формально засновані на принципі відокремлення церкви від держави (Перша поправка до Конституції), демонструють парадокс: християнська ідентичність, зокрема протестантський

консерватизм, залишається потужним чинником політики. Рухи на кшталт Moral Majority у 1980-х роках вплинули на обрання Рональда Рейгана, просуваючи антиабортні закони та традиційні сімейні цінності [7]. Навіть сьогодні євангельські християни становлять значну частину електорату Республіканської партії, а такі питання, як права ЛГБТК+ або викладання креаціонізму в школах, залишаються полем релігійно-політичних баталій. Також можна згадати слова та обіцянку Дональда Трампа створити у Білому домі комісію з релігійної свободи та офіс у справах віри, тому що «з перших днів існування нашої республіки віра в Бога завжди була головним джерелом сили, яка наповнює серце нашої країни» [2].

Проте секуляризація суспільства, особливо серед молоді та в мегаполісах, створює напругу. Верховний суд США у справі Obergefell v. Hodges (2015) [6] легалізував одностатеві шлюби, що суперечило позиції багатьох релігійних груп. Це ілюструє конфлікт між конституційним світським характером держави та прагненням конфесій зберегти вплив на законодавство.

Конфесійна ідентичність залишається потужним чинником у формуванні державної політики, але її вплив неоднозначний. З одного боку, вона сприяє консолідації суспільства, збереженню культурної спадщини та моральних орієнтирів. З іншого – може стати джерелом конфліктів, особливо в умовах багатоконфесійності чи зовнішніх маніпуляцій. Для України ключовим завданням є балансування між повагою до релігійного різноманіття та захистом національних інтересів, що вимагає постійного діалогу між державою, Церквами та громадянським суспільством.

Література:

1. Поліщук, А. М. українська греко-католицька церква: від підпілля до легалізації. Культурологічний альманах. 2022. 3, 14–20. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.3.
2. Трамп створить у Білому домі комісію з релігійної свободи та офіс у справах віри. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://surl.li/ejhsne
3. Arjomand, S. A. After Khomeini: Iran Under His Successors. Oxford University Press. 2009. https://surl.li/vfnmzy
4. Casanova, J. Public Religions in the Modern World. University of Chicago Press. 1994. https://archive.org/details/publicreligionsi00casa
5. Huntington, S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster. 1996. https://bit.ly/3QVGJQ6
6. Obergefell v. Hodges, 576 U.S. 644 (2015) https://supreme.justia.com/cases/federal/us/576/644/
7. Wilcox, C. Onward Christian Soldiers? The Religious Right in American Politics. Westview Press. 2000. https://bit.ly/41D5xkQ
8. Yelensky Viktor Orthodox Churches, Nation-Building and Forced Migration in Ukraine. Forced Migration and Human Security in the Eastern Orthodox World. Ed. by Lucian N. Leustean. 25-65 p.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ: ВІД БІБЛІЙНИХ ОСНОВ ДО СУСПІЛЬНОГО ВИМІРУ

Складан Андрій Анатолійович
аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,

Систематизація християнських цінностей, заснована на їх історичному походженні, функціональності та еволюції, дозволяє глибше зрозуміти їх роль у формуванні індивідуальної і колективної ідентичності. Дослідники виділяють декілька класифікацій цінностей, які мають різноманітні зміст, об'єкт та предмет спрямування [2]. Науковий аналіз християнських цінностей передбачає їх поділ за кількома критеріями, що охоплюють богословські, етичні та соціальні аспекти.

Формування християнських цінностей як соціокультурного феномену відбувалося в контексті історичних змін, які впливали на їхню інтерпретацію та практичне застосування. Наприклад, у середньовіччі домінували цінності аскетизму та богопосвяченого життя, що знайшло відображення у монастирських традиціях. У добу Реформації зросла увага до індивідуальної віри та відповідальності, що сприяло розвитку протестантської етики. У XX столітті соціальна доктрина католицизму акцентувала на принципі людської гідності, солідарності та субсидіарності, що знайшло вираження у боротьбі за права людини та соціальну справедливість. Православ'я як жива традиція поєднує вселенський вимір із локальними особливостями, що формувалися протягом століть. Вселенське православ'я ґрунтується на вченні сімох Вселенських соборів, які заклали догматичні основи віри, богословські уявлення про природу Христа, Святу Трійцю та церковне Передання.

Християнські цінності кореняться в біблійних текстах, які задають різні типи моральних орієнтирів. Деонтологічні цінності, зосереджені на обов'язках перед Богом і людьми, знаходять вираз у Декалозі (Десять Заповідей). Ці норми, такі як «Не вбивай» або «Не кради» (Вих. 20:1-17), встановлюють базові рамки справедливого суспільства. На противагу їм, етичні максими з Нагірної проповіді (наприклад, «Блаженні миротворці», Мт. 5:9) пропонують ідеали духовного вдосконалення, акцентуючи на смиренні, милосерді та чистоті серця. Окрему категорію становлять агапейні цінності, що ґрунтуються на безумовній любові (грец. агапе), яка визначає стосунки віруючого до Бога та ближнього: «Люби ближнього твого, як самого себе» (Мт. 22:39). Не менш важливі пневматологічні цінності, пов'язані з діянням Святого Духа. Вони проявляються у «плодах Духа» – любові, радості, мирі та довготерпінні (Гал. 5:22-23), що формують внутрішню гармонію віруючого.

Християнська етика пронизує всі рівні людського буття. Містичні

цінності, такі як віра, молитва або прагнення до святості, акцентують особистий духовний досвід та єдність із Богом. Нормативні цінності, засновані на принципах чесноти, справедливості та відмови від гріха, регулюють моральні вибори індивіда. У суспільному вимірі ключову роль відіграють комунітарні цінності, спрямовані на солідарність і допомогу нужденним, як це відображено в заклику Ісаї: «Ділися хлібом із голодним» (Іс. 58:7). Доместичні цінності, такі як вірність у шлюбі чи повага до батьків, підкреслюють значення родини як основи стабільності.

Християнство пропонує різні богословські перспективи для інтерпретації цінностей. Онтологічні цінності, зосереджені на наслідуванні Христа, наголошують на служінні та жертовності: «Хто хоче бути першим... нехай буде всім слугою» (Мк. 10:44). Телеологічні цінності пов'язані з есхатологією – кінцем світу та надією на вічне життя та прагненням до Царства Божого, як закликає Ісус: «Шукайте перш за все Царства Божого» (Мт. 6:33). Екклезіологічні цінності підкреслюють єдність Церкви, участь у таїнствах і повагу до духовного авторитету, забезпечуючи колективну ідентичність віруючих. Однією з ключових екклезіологічні цінностей є соборність, що передбачає гармонію між авторитетом і участю всіх вірних у житті Церкви. Саме тому православний світ структурований як спільнота автокефальних Церков, кожна з яких зберігає власну канонічну незалежність, але водночас є частиною єдиної православної родини.

Традиційно християнські чесноти поділяються на теологічні (віра, надія, любов) та кардинальні (розсудливість, справедливість, мужність, поміркованість) [3]. Перші, описані апостолом Павлом (1 Кор. 13:13), становлять основу духовного життя, тоді як другі, запозичені з античної філософії, регулюють практичну поведінку. Аскетичні практики, такі як пост або самозречення, слугують інструментами духовного вдосконалення, сприяючи подоланню матеріальних спокус.

Християнські цінності історично формували соціальні рухи та інститути. Пацифістські цінності, засновані на ідеалах миру та ненасильства, надихали активістів на кшталт Мартіна Лютера Кінга. Екотеологічні цінності, що поєднують турботу про природу з богослов'ям, відображають заклик Буття: «Господь поставив людину доглядати за землею» (Бут. 2:15). Серед прихильників екотеологічних цінностей можна згадати Вселенського патріарха Варфоломія. Алетейологічні цінності (від грец. «алетейя» – істина), орієнтовані на істину, правду та прозорість, виражаються, наприклад, у забороні свідчити неправдиво (Вих. 20:16), формуючи етичні стандарти суспільної комунікації та взагалі відношення до правди і істини.

Різні християнські конфесії акцентують унікальні цінності, які базуються на історичних традиціях. Доксологічні цінності в православ'ї підкреслюють літургійне життя та містичний досвід. Магістеріальні цінності католицизму, такі як соціальна справедливість і авторитет Папи, відображаються в енцикліках про милосердя. Сола-принципи протестантизму (Sola Scriptura, Sola Fide) сприяли демократизації

релігійного життя та активізації громадянської участі.

Таблиця 1

Уніфікована таблиця християнських цінностей

№	Критерій класифікації	Вид цінностей	Опис	Біблійне обґрунтування
1	**За джерелом (біблійною основою)**	**Деонтологічні**	Декалог, моральні обов'язки перед Богом і людьми	Вих. 20:1-17
		Етичні максими	Нагірна проповідь, ідеали смиренності, милосердя	Мт. 5:9
		Агапейні	Безумовна любов до Бога і ближнього	Мт. 22:39
		Пневматологічні	Плоди Святого Духа – любов, радість, мир, терпіння	Гал. 5:22-23
2	**За сферами життя**	**Містичні**	Віра, молитва, духовний досвід, єдність із Богом	–
		Нормативні	Чеснота, справедливість, відповідальність	–
		Комунітарні	Солідарність, захист слабких, допомога нужденним	Іс. 58:7
		Доместичні	Вірність у шлюбі, повага до батьків, турбота про родину	–
3	**За богословськими акцентами**	**Онтологічні**	Наслідування Христа, служіння, жертовність	Мк. 10:44
		Телеологічні	Есхатологія, надія на вічне життя, Царство Боже	Мт. 6:33
		Екклезіологічні	Єдність Церкви, участь у таїнствах, духовний авторитет, соборність, ойкумени, вселенськість	–
4	**За християнськими чеснотами**	**Теологічні чесноти**	Віра, надія, любов	1 Кор. 13:13
		Кардинальні чесноти	Розсудливість, справедливість, мужність, поміркованість	–
		Аскетичні практики	Пост, молитва, самозречення	–

5	**За суспільним впливом**	**Пацифістські**	Миротворчість, ненасильство	Мт. 5:9
		Екотеологічні	Повага до природи, відповідальність за світ	Бут. 2:15
		Алетейологічні	Відданість правді, прозорість, чесність	Вих. 20:16
6	**За історичними традиціями**	**Доксологічні**	Літургійне життя, іконопочитання (православ'я)	–
		Магістеріальні	Соціальна справедливість, авторитет Папи (католицизм)	–
		Sola-принципи	Sola Scriptura, Sola Fide, громадянська активність (протестантизм)	–

Ця таблиця структурує християнські цінності відповідно до їх походження, сфер застосування та впливу на суспільство.

Запропонована класифікація демонструє багатовимірність християнських цінностей, які поєднують вічні істини з гнучкістю соціальної адаптації. Від біблійних заповідей до сучасних екотеологічних ініціатив, вони продовжують впливати на формування моралі, права та культурних норм. Запропонована термінологія дозволяють глибше аналізувати християнські цінності, підкреслюючи їхні теоретичні основи та практичний вплив. Вони відображають зв'язок між богослов'ям, філософією та суспільним життям, що робить класифікацію зручною для академічних досліджень і міжконфесійного діалогу.

Література:

1. Біблія. Українське Біблійне товариство. URL: https://www.ukrbs.org/bible/

2. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»].* Сер. Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7.

3. What is virtue and what are the four cardinal virtues? Catholic Straight Answers. 2025. URL: https://surl.li/alegzt

ПЕДАГОГІКА
PEDAGOGY

ROZWÓJ SZKOŁY

Kryńska Magdalena
Akademia WSB
Dąbrowa Górnicza
emgieka@poczta.onet.pl

Abstrakt
Słownik PWN definiuje rozwój jako proces przechodzenia do stanu lub form bardziej rozwiniętych lub pod pewnym względem doskonalszych. Współczesna szkoła stoi przed wieloma wyzwaniami. W literaturze przedmiotu akcentuje się konieczność realizacji zadań edukacyjnych jako kluczowy aspekt rozwoju placówki. Najważniejszym zagadnieniem jednak jest konieczność uwzględnienia rozwojowych potrzeby ucznia. Ponadto obok potrzeb jednostki nieodzownie należy stworzyć przestrzeń do rozwoju nauczycieli. Pedagodzy w obecnych czasach mają pełną świadomość swojej roli w procesie edukacji, rozwoju odbiorców. W tym celu podnoszą własne kwalifikacje. Badacze wskazują, że kadra pedagogiczna wpływając na samokształcenie uwzględniają potrzeby swoich wychowanków. Stają się dla nich mentorem, dzięki któremu poprawiają i kształtują kompetencje społeczne, emocjonalne. Rozwój szkoły zachodzi na kilku płaszczyznach, którego uczestnikami są osoby bezpośrednio i pośrednio w nią zaangażowani.
Słowa kluczowe: rozwój, rozwój szkoły, uczeń XXI wieku, lęki

Abstract
The PWN dictionary defines development as the process of transition to states or forms that are more developed or in some respects more perfect1. The modern school faces many challenges. The literature on the subject emphasizes the need to carry out educational tasks as a key aspect of the development of the institution. The most important issue, however, is the need to take into account the developmental needs of the student. In addition, in addition to the needs of the individual, it is necessary to create space for the development of teachers. Educators nowadays are fully aware of their role in the process of education and development of recipients. To this end, they improve their own qualifications. Researchers indicate that teaching staff take into account the needs of their pupils when influencing self-education. They become a mentor for them, thanks to whom they improve and shape social and emotional competences. The development of the school takes place on several levels, the participants of which are people directly and indirectly involved in it.
Key words: development, school development, student of the 21st century, fears

Rozwój placówki może odbyć się jedynie po głębokiej analizie stanu obecnego, jak również uświadomieniu, że uczestnicy zachodzącego w niej procesu mogą różnic się pod względem indywidualnym. Perspektywa rozwojowa jako podstawa organizacji środowiska społecznego wymaga świadomości, że członkowie tej społeczności znajdują się na różnych etapach rozwoju, niezależnie od realizacji określonego poziomu edukacji (uczniowie), czy roli zawodowej

(nauczyciele młodzi- początkujący i doświadczeni - starsi). [2, s.51] Zmieniające się czasy czy globalizacja powodują, że należy otwierać się na nowe sposoby w podejściu do nauki i nauczania. Kształcenie musi uwzględniać dobrostan uczestników, ich potrzeby, pasje czy zainteresowania. W swoich rozważaniach nad problemem rozwoju Fullan jednoznacznie wskazał czynniki mające na nią bezpośredni wpływ. Od wielu lat wiemy, że lepsza edukacja jest kluczem do społecznej i globalnej produktywności oraz dobrobytu indywidualnego i społecznego. Jednak dopiero od niedawna zaczęliśmy zadawać sobie pytania dotyczące sposobu skutecznej reformy całego systemu. [3, s.15]

Przemiany, które następują w sposobie życia, możliwościach ekonomicznych oraz cywilizacyjnych wymuszają na placówkach stworzenia nowego modelu ich funkcjonowania. Model, który uwzględnia dynamikę zmian definiuje nową koncepcję uczącą się.[4, s.118] Placówka ucząca się jest miejscem, które nie podąża za zmianami, ale też nie pozostaje bierne. Badacze wskazują na możliwość transgresji, czyli wyjście poza schemat. By można to osiągnąć należy przyszłe działania poprzedzić określeniem potencjału. Uczenie się w organizacji i poprzez nią to suma indywidualnego i zespołowego uczenia się, obejmującego zarówno uczniów, jak i wszystkich dorosłych związanych z placówką-nauczycieli, personel administracyjny. Ten długotrwały i złożony proces przebiega na trzech poziomach-indywidualnym, pojedynczej grupy w szkole, zespołu. [5, s.119] Badacze udowodnili, że specyficzne cechy szkoły mogą wpłynąć na osiągnięcia podopiecznych. W polu badawczym literatury pozostaje formowanie zachować uczniów, nauczycieli, które sprzyjać będą wysokiej jakości pracy szkoły. Nieodzownym w procesie przemian zmierzającym ku rozwojowi jest tworzenie poczucia zespołowości i sprawczości. Konsekwencją tych starań jest kreatywność charakteryzująca się tendencją do zagłębiania się i angażowania w nowatorskie idee, obiekty i scenariusze, a takie cechy, jak otwartość na doświadczenie, wysoki poziom energii oraz zdolność do inspiracji tworzą fundament dla pędu do eksploracji. [6, s. 22-23]. Kreatywna jednostka posiada pełen wachlarz cech, które sprzyjają jej postawie. W literaturze wymienia się między innymi odwagę, tolerancyjność, emocjonalną dojrzałość, czy pozytywny obraz samego siebie. Istotnej charakterystyki osoby kreatywnej dokonał Matthias Nollke, który zaakcentował, że człowiek taki:

- potrafi dostrzegać i nazywać problemy, badać nowe możliwości, wychodząc poza schematy myślowe;
- jest elastyczny, potrafi rozważać wiele możliwości, ma wszechstronne wykształcenie;
- myśli dywergentnie, potrafi odkrywać poboczne aspekty problemu, jest oryginalny;
- wykazuje wysoką motywację do pracy, czerpie z niej przyjemność;
- posiada duże doświadczenie i umiejętności, własną wiedzę fachową;
- nie zadowala się pierwszym możliwym rozwiązaniem, ma dużo energii i jest odporny na stres;
- potrafi oceniać fakty pod kątem rozpoznawania nośnych rozwiązań, wydobywania obiecujących pomysłów, potrafi krytycznie spojrzeć na

mankamenty". [7, s. 17-18; s. 46-47].

Kluczowym obszarem zmiany w dążeniu do rozwoju placówki jest zmiana kultury szkoły. Kultura to: specyficzne sposoby przeżywania i rozumienia przez grupę społeczną zastanych okoliczności i warunków życia. Można też nazwać kulturę zestawem praktyk, ideologii oraz wartości, dzięki którym poszczególne grupy nadają sens [8, s.246]. W literaturze przedmiotu kulturę definiuje się zatem jako zespół pewnych podzielanych wartości, zasad. Odnosi się to do odpowiedniej liczby osób, grup, czy zbiorowości, do której zalicza się szkołę. Zasady te odnoszą się do wszystkich uczestników, którzy w rozwoju placówki uczestniczą. Zaliczyć tu można zarówno pracowników pedagogicznych, czy uczniów. Jednakże nie wolno zapominać, że bardzo ważną społeczność tworzą rodzice, którzy mimo iż nie pracują w szkole, to z nią współpracują, współtworzą i wpływają na jej rozwój. Tak rozumiana kultura szkoły zawiera bardzo ważne składowe, jak: tradycja, regulaminy, zasady zapewniające bezpieczeństwo jednostki i nauczycieli, zagospodarowanie przestrzeni edukacyjnej, emocjonalnej.

W XXI społeczeństwo oczekuje nowego, bardziej nowoczesnego, podejścia do edukacji. „Uczniowie są angażowani w realizacje autorskich projektów edukacyjnych, często wykraczających poza ramy pojedynczych przedmiotów szkolnych. Ich aktywność jest ześrodkowana na wspólnym z innymi dociekaniu istoty rzeczy i całościowym (interdyscyplinarnym) oglądzie badanego fenomenu czy procesu. Styl kierowania ich pracą można określić jako demokratyczny. Akcentuje się przede wszystkim sam proces uczenia się, doświadczanie, wyzwalanie zachowań kreatywnych. Dużą wagę przywiązuje się do wielości i różnorodności materiałów edukacyjnych (podręczników, kart pracy, czasopism, technologii informacyjnej)

jak i zasobów naukowych. Wiedza wynoszona z tak organizowanego procesu uczenia się jest traktowana jako prawdopodobna, tymczasowa, wymagająca stałej weryfikacji i modyfikacji.".[1][9, s.62-63] Szkoły, które wyzwalają postawę kreatywnego myślenia, w perspektywie cieszyły się osiąganiem lepszych wyników edukacyjnych. Placówki okazywały się bardziej produktywne, elastyczne, łatwiej adaptowały się w świecie poza nią, aktywnie oddziałując na środowisko. Badania pokazują, że podopieczni w kolejnych placówkach uzyskują lepsze wyniki. Uczęszczając do miejsc, w których nie obawiają się ponosić ryzyka, wychodzić poza schematy, rozwijali wiele kluczowych kompetencji, w tym społecznych.

Uwarunkowania rozwoju szkoły

„Uwarunkowania kontekstowe (zewnętrzne)

1. Nacisk na poprawę

- mechanizmy rynkowe;
- ewaluacja zewnętrzna i formalna rozliczalność;
- podmioty zewnętrzne;
- udział społeczeństwa w edukacji, zmiana społeczna, polityka edukacyjna stymulująca zmiany.

1 L. Cohen, L. Manion, K. Morrison, „Wprowadzenie do nauczania", tłum. M. Wyrzykowska, Poznań 1999, s. 62-63.

2. Zasoby
- zakres przyznanej szkołom autonomii;
- zasoby finansowe i korzystne środowisko pracy;
- lokalne wsparcie.
3. Cele edukacyjne
- formalne cele edukacyjne zorientowane na osiągnięcia uczniów.
Uwarunkowania szkolne (wewnętrzne)
1. Kultura szkoły zorientowana na poprawę i doskonalenie- wewnętrzny nacisk na poprawę;
- autonomia szkoły;
- wspólna wizja;
- gotowość do stania się organizacją uczącą się;
- historia działań zorientowanych na poprawę i doskonalenie;
-identyfikacja, zaangażowanie i motywacja;
- przywództwo;
- stabilna kadra nauczycielska;
- czas przeznaczony na poprawę.
2. Procesy zorientowane na poprawę i doskonalenie
- ocena potrzeb;
- diagnozowanie potrzeb;
- określenie szczegółowych celów;
- planowanie działań doskonalących;
- implementacja;
- ewaluacja;
- refleksja.
3. Zakładane wyniki poprawy i doskonalenia (uwzględniające kryteria efektywności i poprawy)
- zmiana jakości szkoły;
- zmiana jakości kadry pedagogicznej;
- zmiana jakości wyników uczniów"[2]. [10, s.17]

Na początku zmian, które zachodzą w placówce, uczestnicy mogą odczuwać ogromną presję, lęk. Objawy lęku zwykle są widoczne w zachowaniu jednostki. Osoby, które go doświadczają mogą wykazywać trudności między innymi z koncentracją. Bywa, że w jego wyniku może chwilowo wystąpić niechęć do podejmowania aktywności, unikanie nowych wyzwań. Encyklopedia PWN lęk definiuje jako specyficzny, utrzymujący się dłużej stan emocjonalny. Dominuje w nim odczucie silnego zagrożenia lub zagrażającej zmiany, który wywodzi się z nieznanego, niedostrzeganego źródła[3]. Mimo wszelkich przeciwności, warto podjąć trud,w dochodzeniu do rozwoju, poprzez zmianę kultury szkoły, wzmacniając poczucie identyfikacji z miejscem, ludźmi, wspólną sprawą. Można to osiągnąć poprzez:

a) budowanie poczucia tożsamości – jasno zdefiniowane i wspólne postrzeganie wartości wspiera proces budowania tożsamości jednostek, stwarza

2 Nowosad I., Uniwersytet Zielonogórski 2/2018 „Rozwój szkoły przez zmianę kultury szkoły"
3 encyklopedia.pwn.pl

członkom organizacji poczucie, kim są i wzmacnia ich odrębność jako grupy.

b) wzmacnianie zaangażowania – jako sposób myślenia o innych i wyjście poza siebie. Sprzyja to wzrostowi aktywności włączania się w coś większego niż indywidualny, własny interes.

c) kształtowanie standardów zachowania – kultura określa język i działania pracowników zapewniając spójność behawioralną, określa normy i niepisane zasady, w tym także to, co pracownicy powinni mówić i robić w danych sytuacjach.

d) zapewnianie kontroli społecznej – wspólne wartości kulturowe, wierzenia i praktyki zachowują się w nieformalnych regułach (zinstytucjonalizowane normy), które zwiększają stabilność systemu społecznego oraz wzmacniają i kształtują kulturę w cyklu powtarzalnym[4]. [12, s. 145 - 163]

Kultura szkoły koreluje ze zdarzeniami i zjawiskami w jej bezpośrednim i pośrednim otoczeniu. Kultura poszczególnych szkół różni się ze względu na między innymi lokalizację, poziom mediatyzacji środowiska, co należy rozumieć jako zmiany społeczne połączone ze środkami cyfrowymi i ich rozwojem, status ekonomiczny środowiska itp. Analitycy, którzy badają ten problem wskazują, że proces ten jest czasochłonny i może wiązać się z kosztami. To jednak pozostaje celem nadrzędnym, który przyświeca wszystkim stronom procesu edukacji i uwzględnia potrzeby rozwojowe uczniów. W codziennej praktyce, poszczególne placówki będą musiały każdą zmianę interpretować w ramach własnych potrzeb, które przejawiają się w specyficznej dla szkoły kulturze.

Podsumowanie

Kultura szkoły jest zjawiskiem i procesem, które odzwierciedla współczesne potrzeby. Jest uwikłana w zdarzenia, które zachodzą w dalszym i bliższym otoczeniu. Ważnymi czynnikami są: tradycja lokalna, regionalna i kultura narodowa. Przeprowadzenie szkoły przez zmianę jej kultury może zakończyć się pozytywnie tylko w atmosferze wzajemnego szacunku i zaufania. Potrzebna jest jeszcze samoświadomość i otwartość pedagogów, uczniów oraz administracji szkolnej na nowe zewnętrzne oczekiwania. Obecnie funkcjonujemy w obliczu szybko zachodzących i w sposób dynamiczny zmian. Szkoły muszą skutecznie przygotowywać uczniów do pomyślnego funkcjonowania w XXI wieku. Rozwój szkoły, mimo że jest procesem długotrwałym, często mało komfortowym, jest konieczny, jeśli jego celem jest odpowiedź na potrzeby XXI wieku.

Summary

School culture is a phenomenon and a process that reflects contemporary needs. It is entangled in events that take place in the more distant and closer environment. Important factors are: local and regional tradition and national culture. Leading a school through a change in its culture can only end positively in an atmosphere of mutual respect and trust. What is also needed is self-awareness and openness of teachers, students and school administration to new external expectations. We are currently operating in the face of rapid and dynamic changes. Schools must effectively prepare students for successful functioning

4 P. Angelides, & M. Ainscow, Making sense of the role of culture in school improvement, "School Effec tiveness and School Improvement" 2000, Vol. 11(2), s. 150. (145-163)

in the 21st century. The development of the school, although it is a long-term process, often uncomfortable, is necessary if it strives to respond to the needs of the 21st century.

Literatura:

1. Angelides P. , Ainscow M., Making sense of the role of culture in school improvement, "School Effec tiveness and School Improvement" 2000, Vol. 11(2), s. 150. (145-163)
2. Cohen L., Manion L., Morrison K, „Wprowadzenie do nauczania", tłum. M. Wyrzykowska, Poznań 1999, s. 62-63.
3. Czerska M., "Zmiana kulturowa w organizacji", Difin, Warszawa 2003, s. 37-38.
4. Gardner H.,"Pięć umysłów przyszłości", przeł. D. Bakalarz, bm. 2009, s. 29 -150.
5. Gołębniak D. „Szkoła wspomagająca rozwój"
6. Ja b ł o ń s k i S. , Wo j c i e c h o w s k a J., „Wizja szkoły XXI wieku: kluczowe kompetencje nauczyciela a nowa funkcja edukacji" UAM w Poznaniu
7. Kaufman S. B., Gregoire C. (2018), Kreatywni – i masz pomysł na wszystko, Wyd. MUZA S.A., Warszawa,
8. Mianowska E., Strategie uczestnictwa społecznego młodzieży, Ofi cyna Wydawnicza Im puls, Kraków 2008.
9. McLaren P. (2015), „Życie wszkołach. Wprowadzenie do pedagogiki krytycznej", przekład A. Dziemianowicz-Bąk, J. Dzierzgowski, M. Starnawski, Wydawnictwo Naukowe DSW, Wrocław.
10. Nowosad I. „Rozwój szkoły przez zmianę kultury szkoły" Uniwersytet Zielonogórski 2/2018, M. Fullan, Przedmowa, [w:] M. Barber, M. Mourshed, How the World's Best-Performing School Systems Come Out on Top, McKinsey and Co, 2007, www.mckinsey.com/clientservice/socialsector/resources/pdf/
11. Olczak A., „ Rozwój kreatywności wyzwaniem XXI wieku a rzeczywistość szkoły" , 2019
12. Ratajczak K., „Innowacje edukacyjne wczoraj – dziś i jutro", 2014

encyklopedia.pwn.pl www.pwn.pl

CENTRUM EDUKACJI NAUCZYCIELI SZKÓŁ ARTYSTYCZNYCH, JAKO PRZYKŁAD DOSKONALENIA ZAWODOWEGO NAUCZYCIELI

Niewiadomska-Kocik Joanna
doctor, nauczyciel Państwowej Szkoły Muzycznej I i II stopnia w Sochaczewie, Polska
jnkocik@tlen.pl

Wprowadzenie

Doskonalenie nauczycieli ma znaczący wpływ na poprawę jakości uczenia dzieci i młodzieży. Wiedza zdobyta na studiach jest uzupełniana i poszerzana dzięki udziałowi w konferencjach, seminariach i kursach.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wyników badań, które skupione były wokół placówki doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół ar-

tystycznych funkcjonującej w latach 2007-2017, czyli Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych. Instytucja ta stworzyła system kompleksowego wspomagania, który odpowiadał na rzeczywiste potrzeby szkoły i zapewnił jej skuteczną pomoc, zaś nauczycielom pozwolił podnosić kompetencje zawodowe i rozwijać swój warsztat pracy. Było to szczególnie widoczne podczas zarządzania zmianą programową w szkolnictwie artystycznym muzycznym w latach 2012-2016.

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie przedstawienie działań w obszarze doskonalenia zawodowego nauczycieli szkolnictwa artystycznego, w którym głównym założeniem było, że placówka doskonalenia służy do wspomagania, jako partner szkoły i wpływa na motywowanie nauczycieli do samodzielnej i zespołowej refleksji nad własną pracą.

W artykule postawiono hipotezę, że Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych wspomagało nauczycieli w procesie edukacyjnym, wyznaczając jego wizję przyszłości. Jako proces towarzyszący rozwojowi szkoły rozpoczynało się od diagnozy potrzeb, przez zaplanowanie i przeprowadzenie działań wspomagających szkołę, pomoc w wykorzystaniu wiedzy i umiejętności w pracy zawodowej nauczycieli, po monitorowanie efektów wprowadzanych zmian. Skuteczny proces doskonalenia realizowany był poprzez formy wykorzystujące wiedzę i doświadczenie pedagogów, zakładał wymianę doświadczeń z nauczycielami i dyrektorami, a także za priorytet stawiał wspólne wypracowywanie rozwiązań i wdrażanie ich do szkolnej praktyki.

Hipotezę tę analizowano realizując badania odnoszące się do powstania Placówki, prawnych form Jej funkcjonowania, struktury, form doskonalenia zawodowego ze szczególnym uwzględnieniem realizacji pilotażu programowego realizowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w latach 2012-2016, a także wprowadzenia systemu doradztwa metodycznego. Analizowany w artykule materiał został zebrany podczas badań empirycznych realizowanych w okresie od lipca 2012 roku do października 2022 roku. Aby zweryfikować powyższą hipotezę zastosowano metodę monograficzną, badając plany pracy instytucji, plany nadzoru pedagogicznego, raporty i sprawozdania z nadzoru pedagogicznego, sprawozdania z realizacji zadań statutowych, sprawozdania z realizacji doradztwa metodycznego, wykaz stacjonarnych form doskonalenia i dokształcania planowanych do realizacji w danym roku szkolnym, wykaz tematów kursów e-learningowych planowanych do realizacji w danym roku szkolnym, wykaz tematów szkoleń na życzenie planowanych do realizacji w danym roku szkolnym, informator o formach doskonalenia i dokształcania nauczycieli szkół artystycznych na dany rok szkolny. wyniki badań potrzeb szkoleniowych, dokumentację z przeprowadzonego audytu CENSA w latach 2014–2015, zestawienia zrealizowanych szkoleń przez CENSA, plany kursu pedagogicznego dla czynnych zawodowo nauczycieli, plany kursu kwalifikacyjnego zarządzania oświatą, sprawozdania z kursu pedagogicznego dla czynnych zawodowo nauczycieli, sprawozdania z kursu pedagogicznego dla czynnych zawodowo nauczycieli, sprawozdania ze szkolenia dla kandydatów na ekspertów MEN ds. awansu zawodowego, wydawnictwa CENSA. Dokonano weryfikacji

hipotezy także w wyniku obserwacji uczestniczącej (odbiorca działań CENSA, doradca metodyczny i dyrektor tej instytucji w latach 2014-2015).

Powstanie Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych

Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych powstało 1.08.2007 r. Organem prowadzącym i sprawującym nadzór pedagogiczny był Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Pierwsza siedziba CENSA mieściła się przy ul. Wałbrzyskiej 3/5 [1, s.1], a następnie od 2008 r. przy ul. Nowy Świat 27 [2, s.1].

Działalność szkoleniową zainaugurowano 22.10.2007 r. organizacją cyklu szkoleń „Nowy Dyrektor", przeznaczonym dla osób, które 1.09.2007 r. po raz pierwszy objęły funkcję dyrektora.

Założycielką i pierwszym dyrektorem CENSA była Małgorzata Rosińska-Kocon - pedagog, specjalistka prawa oświatowego, metodyki nauczania oraz zarządzania oświatą. Działalność placówki odbywała się na podstawie ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 z późn. Zm.), rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 23 kwietnia 2003 r. w sprawie warunków i trybu tworzenia, przekształcania i likwidowania oraz organizacji i sposobu działania placówek doskonalenia nauczycieli, w tym zakresu ich działalności obowiązkowej oraz zadań doradców metodycznych, warunków i trybu powierzenia nauczycielom zadań doradcy metodycznego (Dz.U. Nr 84, poz. 779), rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 listopada 2009 r. w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli (Dz.U. Nr 200, poz. 1537) i statutu Placówki, który w wyniku kolejnych modyfikacji powiększał katalog realizowanych zadań.

W 2013 r. (czas trwania pilotażu programowego) do zadań obowiązkowych Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych należało przygotowywanie programów doskonalenia zawodowego, opracowywanie i publikacja materiałów informacyjnych i edukacyjnych, organizowanie i prowadzenie doskonalenia zawodowego nauczycieli, organizowanie i prowadzenie doskonalenia zawodowego dyrektorów w zakresie zarządzania oświatą, organizowanie i prowadzenie doskonalenia zawodowego nauczycieli-doradców metodycznych. Wśród zadań Centrum było wspieranie różnorodnych form współpracy i wymiany doświadczeń, wspieranie inicjatyw nauczycieli oraz wspomaganie samokształcenia i doskonalenia zawodowego, a także diagnozowanie potrzeb w zakresie doskonalenia zawodowego, opracowywanie we współpracy z organami sprawującymi nadzór pedagogiczny priorytetów doskonalenia zawodowego. Centrum miało współpracować w zakresie doskonalenia zawodowego z partnerami krajowymi i zagranicznymi, organizować szkolenia dla kandydatów na ekspertów komisji kwalifikacyjnych i egzaminacyjnych awansu zawodowego nauczycieli, prowadzić zgodnie z przepisami w sprawie ramowego programu szkolenia kandydatów na ekspertów wchodzących w skład komisji egzaminacyjnych i kwalifikacyjnych dla nauczycieli ubiegających się o awans na stopień zawodowy, sposobu prowadzenia listy ekspertów oraz trybu wpisywania i skreślania ekspertów z listy. Jako zadanie dodatkowe dla Centrum określono inicjowanie i prowadzenie działalności koncepcyjno-badawczej, dotyczącej zakresu i sposobu organizowania form doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół artystycznych, służą-

cej diagnozowaniu oraz prognozowaniu kierunków rozwoju dziedziny objętej zakresem realizowanej działalności, organizowanie doskonalenia zawodowego nauczycieli-konsultantów, wnioskowanie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego propozycji rozwiązań legislacyjnych w zakresie realizowanej działalności. Centrum zadania te wykonywało poprzez prowadzenie form doskonalenia, w tym seminariów, konferencji, wykładów, warsztatów i szkoleń, udzielanie konsultacji i upowszechnianie przykładów dobrej praktyki [3, s.1].

Z analizy sprawozdań z działalności i z realizacji nadzoru pedagogicznego wynika, że w ciągu 10 lat swojej działalności, czyli w latach 2007–2017 CENSA przeprowadziła ponad 1400 szkoleń stacjonarnych, ponad dwadzieścia kursów kwalifikacyjnych, kilkanaście konferencji i wiele seminariów, łącznie około 18000 godzin dydaktycznych różnych form kształcenia. Z rejestru wydanych świadectw w tych latach wynika, iż CENSA wydała 28000 zaświadczeń.

W ciągu swojej działalności Centrum organizowało różnorodne formy doskonalenia: szkolenia stacjonarne, elearningowe, blearningowe szkolenia w siedzibie szkoły, warsztaty, wykłady, seminaria i konferencje przygotowując atrakcyjne programy i propozycje doskonalenia dla nauczycieli szkół artystycznych, kandydatów na ekspertów komisji kwalifikacyjnych i egzaminacyjnych awansu zawodowego nauczycieli, dla kadry zarządzającej, a także dla doradców metodycznych. Oferta szkoleniowa była budowana na bazie diagnozowanych potrzeb w tym zakresie, a ewaluacji form i jakości doskonalenia dokonywano po każdym szkoleniu. Centrum podejmowało wiele inicjatyw na rzecz wspierania różnorodnych form współpracy i wymiany doświadczeń. Cennymi okazały się być te działania, które wspierały inicjatywy nauczycieli i upowszechniały przykłady dobrej praktyki. Przedmiotem działalności wydawniczej prowadzonej przez Centrum były poradniki.

W 2012 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego zatwierdził kierunek zmian w szkolnictwie artystycznym i rozpoczął ich ewolucyjnie wdrażanie realizując pilotaż zmian programowych w 17 szkołach muzycznych I stopnia i 8 szkołach muzycznych II stopnia. Dużą rolę w realizacji działań pilotażowych odegrała CENSA.

Działania Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych w czasie trwania pilotażu programowego w latach 2012-2016

W roku 2012 rozpoczął się pilotaż zmian programowych w szkolnictwie artystycznym, który wynikał z ewaluacji podejmowanych działań dydaktycznych.

Szkoły artystyczne muzyczne, plastyczne, baletowe i cyrkową objęła zmiana programowa dotycząca ramowych planów nauczania, podstaw programowych. Realizowany w szkołach muzycznych pilotaż zaowocował powstaniem nowych specjalności, wprowadzeniem większej elastyczności w zakresie wyboru i realizacji przedmiotów, nadaniem autonomii szkołom i zwróceniem szczególnej uwagi na ich tożsamość kulturową w środowisku lokalnym. Nauczycielom potrzebne było wsparcie w zakresie nowych przedmiotów, metod i narzędzi. Taką skuteczną pomoc oferowało Centrum poszerzając zakres swojej działalności.

W 2012 r., czyli w pierwszym roku trwania pilotażu CENSA przeprowadziła aż 190 form doskonalenia, w tym 58 jednodniowych, dwudniowych szkoleń stacjonarnych, kurs kwalifikacyjny zarządzania oświatą, kurs pedagogiczny dla czynnych zawodowo nauczycieli, 23 kursów e-learningowe, 45 szkoleń na życzenie realizowane w siedzibie szkoły, organizacja konferencji ogólnopolskiej dla nauczycieli szkół artystycznych różnego typu [4, s.4]. 61 osób skorzystało ze szkoleń indywidualnych, czyli coachingu dla kadry zarządzającej, który zaistniał w 2012 r. po raz pierwszy.

Bardzo ważną ofertę edukacyjną stanowiło wsparcie dla szkół realizujących pilotaż, czyli szkolenia dla dyrektorów szkół pilotażowych, wymiana doświadczeń i wypracowanie rozwiązań w zakresie tematów związanych z pilotażem, warsztaty dla nauczycieli rytmiki z elementami kształcenia słuchu. Wśród priorytetowych tematów znalazł się „sześciolatek w szkole muzycznej", „nowoczesna szkoła artystyczna i nowoczesne nauczanie". CENSA zorganizowała we wrześniu 2012 r. dwudniową ogólnopolską konferencję poświęconą nowoczesnej szkole artystycznej i nowoczesnemu nauczaniu. Bardzo ważny segment pracy merytorycznej Placówki stanowiła działalność multimedialna przejawiająca się w realizacji forum dyskusyjnego CENSA, zakładce e-nuty, której celem było promowanie utworów o charakterze dydaktycznym na zespoły kameralne. Od marca 2012 r. realizowany był projekt miesięcznika internetowego InfoLab, w którym zamieszczano informacje o działalności szkoleniowej CENSA, zapowiedzi publikacji, promowano nowe formy doskonalenia. Po raz pierwszy CENSA wraz z Akademią Muzyczną we Wrocławiu zorganizowała w dniach 9-11 marca 2012 r. Festiwal Wyobraźni Muzycznej „mYear 2012".

W kolejnym roku szkolnym 2013/2014 nowością była organizacja systemu doradztwa metodycznego w szkołach artystycznych, a także opracowanie oferty szkoleń dla doradców metodycznych. W budowaniu i ewaluacji modelu doradztwa metodycznego wykorzystano współczesne osiągnięcia nauk pedagogicznych i nauk w zakresie zarządzania. Doradcy metodyczni współpracowali z instytucjami kultury, szkołami artystycznymi, przychodniami psychologiczno-pedagogicznymi oraz organizacjami pozarządowymi działającymi w obszarze edukacji. Doradztwo było istotnym czynnikiem podnoszenia jakości nauczania w szkołach artystycznych I i II stopnia oraz zwiększania efektywności pracy nauczycieli, rad pedagogicznych i kadry zarządzającej. Model doradcy metodycznego określał siedem obszarów zadań doradcy, a wśród nich diagnozowanie potrzeb środowiska i planowanie własnej pracy, dzielenie się wiedzą i doświadczeniem, inspirowanie nauczycieli do podejmowania działań innowacyjnych, doskonalenie własnego warsztatu pracy, współpraca z instytucjami i organizacjami edukacyjnymi, współpraca z placówką doskonalenia nauczycieli, wspieranie nauczycieli. Doradztwo metodyczne opierało się na doradztwie przedmiotowym, czyli specjalizacji doradcy w określonych przedmiotach nauczania, doradztwie problemowym, czyli specjalizacji doradcy w tematyce interdyscyplinarnej, we wdrażaniu zmian w szkolnictwie artystycznym, doradztwie zespołowym adresowanym do zespołów nauczycielskich: rad pedagogicznych, zespołów zadaniowych, grup wsparcia dla nauczycieli oraz prowadzenie sieci

współpracy i samokształcenia dla nauczycieli. Doradztwo metodyczne opierało się na także na doradztwie personalnym i doradztwie przywarsztatowym, czyli pracy doradcy w szkole, w której był zatrudniony jako nauczyciel. Wsparcie doradcze i szkoleniowe z zakresu zarządzania zmianą wpłynęło na rozwój kompetencji kadry zarządzającej.

W roku szkolnym 2013/2014 priorytetem dla funkcjonowania CENSA było podjęcie dalszych działań wynikających z realizacji zindywidualizowanego wsparcia szkoleniowego dla 17 szkół muzycznych I stopnia oraz dla 8 szkół muzycznych II stopnia, w których realizowany był pilotaż, realizacja szkoleń, warsztatów oraz wizyt studyjnych, udostępnianie dyrektorom szkół pilotażowych przykładów dobrych praktyk, lub materiałów wypracowanych podczas warsztatów realizowanych w pilotażu, wspieranie wdrażania zmian w szkołach artystycznych, a także wspieranie nauczycieli w planowaniu procesu kształcenia uczniów 5 i 6-letnich [5, s.1].

Placówka była organizatorem konferencji „O harmonizowaniu harmonii z poszczególnymi przedmiotami artystycznymi w szkole muzycznej (IV Ogólnopolska Naukowo-Metodyczna Konferencja Harmoniczna)" i „Nowoczesne przywództwo – inspiracje". Centrum wspierając różnorodne formy współpracy i wymiany doświadczeń podejmowało inicjatywy ze środowiskami uczelni artystycznych. Obok wspomnianej współorganizacji wraz z Akademią Muzyczną im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu Festiwalu Wyobraźni Muzycznej mYear kolejnym przykładem współpracy z Akademią były sympozja metodyczne dla nauczycieli instrumentalistów, będące forum wymiany wiedzy i doświadczeń.

W roku szkolnym 2013/2014, w którym pilotażem zostały objęte nie tylko szkoły muzyczne I stopnia, ale również II stopnia tematyka szkoleń stacjonarnych została dostosowana do potrzeb nauczycieli w realizacji nowych przedmiotów. Wśród tytułów szkoleń stacjonarnych, na życzenie (w siedzibach szkół), e-learningowych, b-learningowych była tematyka związana m. in. z formułowaniem wymagań edukacyjnych dla uczniów 5 i 6-letnich, budowaniem relacji interpersonalnych w szkole artystycznej, muzyką nową w repertuarze pianisty – ucznia szkoły muzycznej, z nowymi podstawami programowymi – realizacja przedmiotów ogólnomuzycznych w szkole muzycznej II st., z zagospodarowaniem obszaru autonomii szkoły, z podstawami instrumentacji na szkolne zespoły kameralne – instrumenty smyczkowe, dęte, z przykładami praktycznego zastosowania tablicy multimedialnej, z prawem autorskim, z tematem roli gry a vista w kształceniu muzycznym, z muzykowaniem zespołowym, z obsługą edytora nut Finale, tutorial indywidualny dla kadry kierowniczej. CENSA wydała też poradniki dotyczące neurodydaktyki, realizacji nowych ramowych planów nauczania w szkołach muzycznych I i II stopnia.

W kolejnym pilotażowym roku szkolnym 2014/2015 CENSA zrealizowała 87 jednodniowych i wielodniowych form doskonalenia odbywających się w siedzibie CENSA lub Domu Pracy Twórczej w Radziejowicach (w tym szkolenie dla kandydatów na ekspertów MEN), dwa kursy kwalifikacyjne – kurs pedagogiczny oraz urs w zakresie zarządzania oświatą realizowany w siedzibie CENSA oraz w Domu pracy Twórczej w Radziejowicach, 17 kursów e-learningowych

odbywających się na platformie CENSA, 4 kursy b-learningowe, 21 tematów szkoleń na życzenie realizowanych bezpośrednio w siedzibach szkół artystycznych na terenie całego kraju, szkolenia indywidualne, czyli coaching i nowa forma tutoring dla kadry zarządzającej [6, s.1]. Tematyka szkoleniowa zawierała 100 tytułów na dany rok szkolny, a wśród nich m.in. analiza dzieła muzycznego, medycyna tańca, wdrażanie nowej podstawy programowej w szkole baletowej, plastycznej, modyfikowanie programów nauczania dla szkół muzycznych w kontekście nowej podstawy programowej, zastosowanie programu Photoshop w projektowaniu i animacji, rytmika z kształceniem słuchu – sztuka korelacji, realizacja przedmiotu zasady muzyki z elementami edycji nut, akompaniament do lekcji tańca klasycznego, hip-hop w szkole baletowej, muzyka jazzowa i rozrywkowa w procesie kształcenia, techniki graficzne – klasyfikacja i cechy warsztatowe.

W ramach współpracy z Narodowym Instytutem Fryderyka Chopina realizowano szkolenia w Domu Urodzenia Fryderyka Chopina w Żelazowej Woli i w Muzeum Chopina w Warszawie „Od Mozarta do Chopina. Technika wariacyjna i forma sonatowa na przykładach z twórczości Fryderyka Chopina", „Teoria stylu Chopina według świadectw jego uczniów", „Taniec polski w muzyce artystycznej", „Przez libretto do opery".

W roku szkolnym 2014/2015 CENSA wydała poradnik dla rodziców dzieci rozpoczynających naukę w szkole muzycznej. Inne publikacje dotyczyły prawa autorskiego, coachingu w szkole artystycznej i wdrażania nowych podstaw programowych. W 2015 roku powstał internetowy biuletyn Censownik, na łamach którego zamieszczano ciekawe artykuły, pomoce dydaktyczne, reportaże ze szkoleń i interesujących wydarzeń artystycznych w szkołach w całej Polsce.

W następnym i jak się później okazało ostatnim roku działań i zmian pilotażowych 2015/2016 zrealizowano 68 jednodniowych lub wielodniowych form doskonalenia (w tym szkolenia stacjonarne, seminarium metodyczne, 3 konferencje, 5 form dodatkowej oferty szkoleniowej, 5 szkoleń dla doradców metodycznych), 2 kursy kwalifikacyjne – kurs pedagogiczny oraz kurs zarządzania oświatą, realizowane w siedzibie CENSA oraz w Domu Pracy Twórczej w Radziejowicach, 36 kursów e-learningowych (z 16 tematów), odbywających się na platformie CENSA, 37 szkoleń na życzenie, realizowanych bezpośrednio w siedzibach szkół artystycznych na terenie całego kraju, w tym 6 na zamówienie Wizytatorów, kurs dla kandydatów na ekspertów MEN, część stacjonarna realizowana w Domu Pracy Twórczej w Radziejowicach, 9 szkoleń indywidualnych (16 dwugodzinnych sesji dla kadry zarządzającej) w formie coachingu [7, s.1]. Proces i przebieg zmian w szkolnictwie artystycznym został zaprezentowany na konferencji Kreatywny nauczyciel – kreatywny uczeń. Dużym zainteresowaniem cieszyła się też konferencja metodyczna Od sześciolatka do dyplomanta. W programie znalazły się zagadnienia związane z rolą nauczyciela w procesie nauczania, etyką zawodową, budowaniem relacji, komunikacją nauczyciel-rodzic, motywacją, organizacją pracy podczas jednostki lekcyjnej, rozkładem materiału na cykl kształcenia oraz przede wszystkim praktyczne sposoby prowadzenia zajęć. W roku szkolnym 2015/2016 CENSA wydała poradniki dotyczące

komunikacji w procesie zmiany i edytora MuseScore. Odbyły się też kolejne szkolenia przy współpracy z Narodowym Instytutem Fryderyka Chopina, tym razem w Żelazowej Woli. Od Mozarta do Chopina. Technika wariacyjna i forma sonatowa na przykładach z twórczości Fryderyka Chopina było szkoleniem dedykowanym nauczycielom gry na fortepianie oraz nauczycielom przedmiotów ogólnomuzycznych.

Likwidacja Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych

Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych zostało zlikwidowane z dniem 31 sierpnia 2017 r. na mocy Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 maja 2017 r. w sprawie likwidacji publicznej placówki doskonalenia nauczycieli szkół artystycznych. Zadania związane z doskonaleniem zawodowym nauczycieli przekazano Centrum Edukacji Artystycznej.

Podsumowanie

W wyniku realizacji procesu badawczego zweryfikowano hipotezę, że Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych wspomagało nauczycieli w procesie edukacyjnym, wyznaczając jego wizję przyszłości.

Świadczy o tym różnorodność form doskonalenia, dostosowanie tematyki szkoleń, podążającej za potrzebami nauczycieli szkół artystycznych, duża aktywność merytoryczna w procesie pilotażowym i powstawania podstaw programowych.

Należy podkreślić fakt dużej ilości odbiorców działań Placówki co wskazuje na duże zapotrzebowanie na tego typu działania w środowisku nauczycieli szkół artystycznych.

Zatem słusznym wydaje się postulat reaktywacji Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych.

Literatura:

1. Sprawozdanie z działalności Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych w roku 2007 (L.dz. 835/08).
2. Sprawozdanie z działalności Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych w roku 2008.
3. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 lipca 2013 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu placówce doskonalenia nauczycieli szkół artystycznych.
4. Sprawozdanie z działalności Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych w roku 2012/2013.
5. Sprawozdanie z działalności Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych w roku 2013/2014.
6. Sprawozdanie z działalności Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych w roku 2014/2015.
7. Sprawozdanie z działalności Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych w roku 2015/2016.
8. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.).
9. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 23 kwietnia 2003 r. w sprawie warunków i trybu tworzenia, przekształcania i likwidowania oraz organizacji i sposobu działania placówek doskonalenia nauczycieli, w tym zakresu ich działalności obowiązkowej oraz zadań doradców metodycznych, warunków i trybu powierzenia nauczycielom zadań doradcy metodycznego (Dz.U. Nr 84, poz. 779).
10. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 listopada 2009 r. w sprawie

placówek doskonalenia nauczycieli (Dz.U. Nr 200, poz. 1537).
11. Statut Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych.

DOM CZY INSTYTUCJA? PROJEKTOWANIE BUDYNKÓW OPIEKUŃCZYCH DLA DZIECI W OPARCIU O POTRZEBY EMOCJONALNE

Wilczek Agata
absolwent, Politechnika Lubelska, architekt
Lublin
agatawilczek@onet.pl

Poczucie bezpieczeństwa, stabilności i zdolność do nawiązywania bliskich relacji są niezbędne dla każdego dziecka, wymagając wspierającej przestrzeni. Dom wykracza poza bycie jedynie fizycznym mieszkaniem; służy przede wszystkim jako środowisko, w którym dziecko może swobodnie wyrażać swoje emocje, odkrywać świat i rozwijać swoją tożsamość. Niestety, nie wszystkie dzieci mają możliwość rozwoju w rodzinnym otoczeniu. Z powodu różnych czynników — przypadkowych zdarzeń, wyzwań rodzinnych lub orzeczeń prawnych — wiele dzieci trafia do ośrodków opieki. Dla tych dzieci otaczające środowisko i jego znaczenie w ich codziennym życiu są kluczowe [1, s. 84].

Przez wiele lat konwencjonalne domy dziecka działały jako rozległe, instytucjonalne placówki charakteryzujące się surowymi, jednolitymi przestrzeniami, przypominające bardziej szpitale lub szkoły z internatem niż środowiska opiekuńcze, w których dzieci mogłyby poczuć się jak w domu. Chociaż placówki te spełniały podstawowe wymagania życiowe, często nie zaspokajały głębszych potrzeb emocjonalnych dzieci tam przebywających. Brak przestrzeni osobistej, częste zmiany opiekunów, wyzwanie nawiązywania trwałych więzi i atmosfera przemijania przyczyniały się do trudności u dzieci wychowywanych w takich warunkach, jeśli chodzi o rozwijanie relacji i pielęgnowanie poczucia przynależności [2, s. 45].

Nowoczesna metodologia tworzenia placówek opiekuńczych stopniowo uwzględnia te wymagania, podkreślając, że takie przestrzenie powinny wykraczać poza bycie jedynie „miejscem zamieszkania", a zamiast tego stać się prawdziwym domem — takim, który jest ciepły, intymny i sprzyja budowaniu relacji, jednocześnie wspierając rozwój emocjonalny dzieci. W różnych krajach wdrażane są innowacyjne modele domów opieki, koncentrujące się na mniejszych grupach, domowym wystroju i organizacji codziennego życia, która odzwierciedla strukturę rodziny.

W tym tekście zostanie zbadany wpływ projektowania przestrzeni na rozwój emocjonalny dzieci i zidentyfikowane zostaną rozwiązania architektonicz-

ne, które sprzyjają domowej atmosferze w placówkach opiekuńczych. Ponadto zostaną przenalizowane przykłady dobrych praktyk z różnych regionów na całym świecie — od SOS dziecięca wioska, które od wielu lat stawiają na opiekę rodzinną, po małe domy grupowe w Holandii i skandynawskie podejście do architektury opiekuńczej, które podkreśla znaczenie harmonizacji z lokalnym środowiskiem i utrzymywania bliskości z naturą [4, s. 87].

Na koniec pojawia się fundamentalne pytanie: jak osiągnąć równowagę między domem a instytucją. Czy możemy stworzyć środowisko, które oferuje profesjonalną opiekę, a jednocześnie jest przesiąknięte ciepłem, indywidualnością i poczuciem przynależności? Jakie aspekty przestrzeni mogą sprzyjać rozwojowi emocjonalnemu dzieci, a które mogą go utrudniać? Wgląd w te dociekania może ulepszyć projekt przestrzeni, które nie tylko pełnią rolę opiekuńczą, ale także pomagają dzieciom odzyskać poczucie stabilności i bezpieczeństwa.

Ostatecznie dom wykracza poza zwykłe ściany; zasadniczo reprezentuje środowisko, w którym dziecko czuje się kochane i ma poczucie przynależności. Aby placówki opiekuńcze skutecznie służyły temu celowi, muszą być tworzone z myślą o emocjonalnych i psychologicznych wymaganiach dzieci [5, s. 71].

Projekt architektoniczny znacząco wpływa na ludzkie samopoczucie, szczególnie w przypadku dzieci przebywających w placówkach opiekuńczych, takich jak domy dziecka, domy opieki zastępczej lub schroniska dla osób doraźnych. Historycznie rzecz biorąc, projektowanie tych przestrzeni koncentrowało się przede wszystkim na potrzebach funkcjonalnych i administracyjnych, co skutkowało tworzeniem surowych, instytucjonalnych środowisk. Jednak ostatnie badania z zakresu psychologii dziecięcej i rozwoju emocjonalnego wskazują, że projekt architektoniczny może pomóc w budowaniu poczucia bezpieczeństwa, przynależności i tożsamości. Nasuwa się zatem zasadnicze pytanie: czy placówka opiekuńcza powinna przypominać dom, czy też powinna przede wszystkim pełnić funkcje instytucji? Dzieci objęte opieką często doświadczają traumy wynikającej ze straty rodziny, odrzucenia i niestabilności. Ich rozwój emocjonalny wymaga szczególnego wsparcia, a dobrze zaprojektowane środowisko jest jednym z kluczowych elementów, które mogą to ułatwić. Badania z zakresu psychologii i neurobiologii ujawniają, że otoczenie fizyczne może wpływać na poziom stresu, zdolność koncentracji, jakość snu, a nawet regulację emocjonalną.

Podstawowym elementem rozwoju emocjonalnego dziecka jest poczucie bezpieczeństwa. John Bowlby, twórca teorii przywiązania, podkreślił konieczność posiadania przez dzieci stabilnego i przewidywalnego otoczenia, aby mogły rozwijać zdrowe relacje i poczucie własnej wartości [1, s. 44]. W terminologii architektonicznej oznacza to, że przestrzenie powinny być projektowane w taki sposób, aby zmniejszyć poczucie przemijania i izolacji.

Rozległe struktury instytucjonalne z długimi korytarzami i identycznymi pokojami mogą wzmacniać poczucie izolacji. Wręcz przeciwnie, korzystne jest podkreślanie przytulniejszych, mniejszych środowisk, w których dzieci mogą doświadczać poczucia indywidualnego rozpoznania.

Umiejętność zorganizowania osobistej przestrzeni lub pokoju przyczynia się do rozwoju tożsamości i wzmacnia poczucie przynależności. Badania prze-

prowadzone przez Evę J. Hoffman [4, s. 66] wskazują, że dzieci, które mają autonomię w wyborze wyglądu otoczenia, wykazują większą niezależność i skuteczniej radzą sobie ze swoimi emocjami.

Jak zauważono w badaniach architektonicznych Marcusa i Sarkissiana [5, s. 39], dla dzieci niezbędne są przestrzenie, w których mogą znaleźć samotność, szczególnie w stresujących czasach. Przekłada się to na potrzebę projektowania pokoi jako jedno- lub dwuosobowych, a nie wieloosobowych, które były powszechne we wcześniejszych projektach domów dziecka.

Wspólne środowiska są niezbędne dla dzieci, ponieważ zapewniają możliwości nawiązywania kontaktów i angażowania się w codzienne czynności w sposób organiczny. Przestrzenie takie jak wspólna kuchnia, salon lub obszary rekreacyjne sprzyjają budowaniu relacji i uczą dzieci, jak współistnieć w społeczności.

Liczne badania podkreślają korzystny wpływ natury na zdrowie psychiczne dzieci, szczególnie tych, które doświadczyły trudnych sytuacji. Ekspozycja na środowisko naturalne pomaga w łagodzeniu stresu, obniżaniu poziomu kortyzolu i poprawianiu ogólnego samopoczucia [6, s. 88].

Tereny rekreacyjne i zieleń - Badania przeprowadzone przez Rogera Ulricha wskazują, że dzieci wystawione na działanie natury wykazują większą odporność na stres i lepsze umiejętności radzenia sobie z emocjami. Dlatego w placówkach opiekuńczych korzystne jest włączenie ogrodu, zapewnienie zewnętrznych placów zabaw i stworzenie możliwości interakcji z roślinami.

Naturalne oświetlenie odgrywa kluczową rolę w regulacji rytmów dobowych i poprawie jakości snu [3, s. 40]. W związku z tym istotne jest tworzenie środowisk placówek opieki, które charakteryzują się dużymi oknami i dużym dostępem do światła dziennego.

Środowisko, w którym dzieci są wychowywane w placówkach opiekuńczych, znacząco wpływa na ich rozwój emocjonalny i odporność na wyzwania. Istotne czynniki, takie jak poczucie bezpieczeństwa, możliwości personalizacji, ekspozycja na światło naturalne, interakcja z naturą oraz przemyślanie zaprojektowane przestrzenie prywatne i wspólne, mogą przekształcić budynek z otoczenia instytucjonalnego w prawdziwy dom [7, s. 11].

Tworzenie placówek opiekuńczych dla dzieci wiąże się ze znalezieniem równowagi między dwoma często sprzecznymi podejściami: środowiskiem opiekuńczym domu i wydajnością operacyjną instytucji. Z jednej strony dzieci wymagają stabilności, komfortowej atmosfery i poczucia przynależności, jakie oferuje dom; z drugiej strony placówki te muszą przestrzegać określonych standardów organizacyjnych, aby zagwarantować bezpieczeństwo i odpowiednie warunki życia. Powstaje zatem pytanie: jak zaprojektować przestrzeń, która skutecznie służy obu celom?

Konwencjonalne domy dziecka często przybierały wygląd rozległych szkół z internatem lub szpitali, charakteryzujących się surowymi projektami architektonicznymi, długimi korytarzami i wieloma pomieszczeniami przeznaczonymi na cele administracyjne. W takich środowiskach dzieci wychowywały się w dużych grupach, co sprzyjało poczuciu anonimowości i przyczyniało się do poczu-

cia wyobcowania [8, s. 56].

Podejście podziału na mniejsze jednostki mieszkalne zyskuje na popularności, ponieważ preferowane jest tworzenie wielu mniejszych domów zamiast jednego dużego budynku, przy czym każdy dom może pomieścić 6-8 dzieci. Taka konfiguracja ułatwia lepszą organizację dnia codziennego i sprzyja relacjom, które odzwierciedlają relacje panujące w środowisku rodzinnym.

Unikając długich korytarzy i sztywnych kształtów, projekty architektoniczne koncentrują się na podziale przestrzeni na przytulne strefy, a także wykorzystują zapraszające materiały i łagodne krzywizny, co przyczynia się do stworzenia bardziej gościnnej atmosfery [9, s. 19].

Przykłady skutecznych metod: SOS Wioski Dziecięce – ten globalny model opieki nad dziećmi koncentruje się na organizacji życia w małych domach, które przypominają rodzinne gospodarstwa rolne, umożliwiając dzieciom dorastanie w stabilnych grupach pod nadzorem dorosłych opiekunów.

Każda rezydencja, w tym domy rodzinne i opiekuńcze, powinna mieć miejsce przeznaczone na wspólne aktywności, takie jak gotowanie, jedzenie lub zabawa. W placówkach instytucjonalnych dzieci często mają dostęp do jadalni i pomieszczeń wspólnych; jednak przestrzenie te są zazwyczaj zorganizowane w sposób formalny, przypominając stołówki, a nie ciepło domowej kuchni [10, s. 49].

Aby osiągnąć harmonijną równowagę między praktycznością a komfortem, należy wziąć pod uwagę [9, s. 33]:

- Kuchnia i jadalnia w domu – Włączanie dzieci w przygotowywanie posiłków wzmacnia ich poczucie sprawczości i promuje integrację. Mniejsze, otwarte kuchnie, w przeciwieństwie do dużych stołówek, pomagają odtworzyć atmosferę rodzinnego gospodarstwa domowego.
- Strefy relaksu i zachęcające salony – Zamiast projektować rozległe pomieszczenia wspólne wypełnione rzędem krzeseł i telewizorem, korzystne jest stworzenie przestrzeni z przytulnymi sofami, poduszkami i zielenią. Takie podejście przyczynia się do obniżenia poziomu stresu i zapewnia dzieciom możliwość relaksu w bardziej swobodnym otoczeniu.
- Niezbędne są różnorodne strefy aktywności; obiekty powinny zapewniać miejsca zarówno do zabawy, jak i aktywności fizycznej, takie jak ogrody i place zabaw, a także spokojne przestrzenie, umożliwiające wyciszenie się, takie jak biblioteki czy kąciki relaksacyjne.
- Personalizacja przestrzeni – strategie zapobiegające „hotelowemu" doświadczeniu.

Istotnym problemem w instytucjach opiekuńczych jest brak indywidualności w ich przestrzeniach. Zazwyczaj pokoje są wyposażone w jednolite meble, co uniemożliwia dzieciom personalizowanie otoczenia, co może nasilać poczucie anonimowości i przemijania. Aby złagodzić ten wpływ, korzystne jest przedstawienie:

- Pokoje jedno- lub dwuosobowe zapewniają dzieciom poczucie prywatności i bezpieczeństwa.
- Możliwość personalizacji otoczenia jest dla dzieci niezbędna; powin-

ny mieć swobodę ozdabiania swoich pokoi plakatami, fotografiami i wybierania kolorów pościeli lub akcesoriów. Badania psychologiczne wskazują, że personalizowanie przestrzeni sprzyja poczuciu tożsamości i przynależności (Hoffman, 2018).

o Różnorodność w aranżacji wnętrz – unikanie jednolitych, konwencjonalnych przestrzeni pozwala na stworzenie atmosfery, która bardziej przypomina prawdziwy dom.

Podczas gdy koncepcja domu jest istotna, placówki opiekuńcze muszą przestrzegać określonych norm sanitarnych, przeciwpożarowych i administracyjnych. W związku z tym projekt musi integrować przyjazną atmosferę z niezbędnymi specyfikacjami instytucjonalnymi [11, s. 63].

Przykłady:

o Bezpieczeństwo bez surowości – Systemy nadzoru powinny być subtelne, a nie przytłaczające dla otoczenia.

o Przestrzenie przeznaczone do edukacji i terapii powinny być starannie zaprojektowane – Obiekty muszą zapewniać środowiska zarówno do nauki, jak i wsparcia zdrowia psychicznego, zaprojektowane tak, aby były zachęcające i gościnne, a nie przypominały tradycyjnych klas lekcyjnych lub biurowych.

o Wszechstronne opcje – modułowe wyposażenie, ruchome ścianki działowe i wielofunkcyjne obszary pozwalają na dostosowanie budynku do różnych potrzeb dzieci, w zależności od ich wieku i okoliczności.

Osiągnięcie harmonijnej integracji domu i instytucji w ramach projektu placówek opiekuńczych stanowi wyzwanie, które wymaga rozważnego rozważenia zarówno architektury, jak i psychologii dziecka. Istotnym czynnikiem jest tworzenie przytulnych, bliskich grup zamiast rozległych organizacji, tworzenie przyjaznych przestrzeni wspólnych, które zachęcają do budowania relacji, umożliwianie dzieciom personalizowania otoczenia oraz łączenie potrzeb instytucji z domową atmosferą. Jest to jedyny sposób na stworzenie środowiska, które będzie nie tylko schronieniem, ale prawdziwym domem dla dzieci pozbawionych rodziny [9, s. 23].

Tworzenie placówek opiekuńczych dla dzieci stanowi poważne wyzwanie, ponieważ wymaga połączenia funkcjonalności instytucji z komfortową atmosferą domu. Historycznie rzecz biorąc, domy dziecka często odzwierciedlały szkoły z internatem lub szpitale — ogromne, surowe struktury, które potęgowały poczucie izolacji i nietrwałości, zamiast zapewniać poczucie bezpieczeństwa. Natomiast nowoczesne strategie projektowania placówek opiekuńczych kładą nacisk na zupełnie inne zasady: pielęgnowanie intymności, kultywowanie domowego środowiska, umożliwianie personalizacji przestrzeni osobistej i promowanie integracji z otaczającą społecznością.

W różnych regionach na całym świecie przyjmowane są pionierskie podejścia w celu stworzenia środowisk, które odpowiadają emocjonalnym wymaganiom dzieci. Oto kilka przykładów skutecznych praktyk, które mogą być inspiracją dla nadchodzących inicjatyw.

Wysoce uznanym i sprawdzonym podejściem do opieki nad dziećmi jest

SOS Wioski Dziecięce, działający w ponad 130 krajach na całym świecie. Ich celem jest stworzenie środowisk, które ściśle przypominają dom rodzinny. W przeciwieństwie do rozległych środowisk instytucjonalnych, dzieci mieszkają w małych domach, gdzie otrzymują opiekę od jednego, oddanego dorosłego, znanego jako „matka SOS" [12, s. 18-20].

W wiosce w każdym domu mieszka nie więcej niż 6-8 dzieci, co sprzyja więziom podobnym do tych, które można znaleźć między rodzeństwem. Rezydencje są pogrupowane w małe skupiska, naśladując rodzinne posiadłości, a ogólny układ sprzyja integracji i wspólnemu spędzaniu czasu. W przeciwieństwie do konwencjonalnych instytucji, dzieci w tych wioskach cieszą się swobodą dostosowywania swoich pokoi, pielęgnowania indywidualnych zainteresowań i angażowania się w codzienne obowiązki domowe.

Ta metoda pozwala dzieciom doświadczyć stabilności i poczucia przynależności. W tradycyjnych domach dziecka brak spersonalizowanej uwagi, w połączeniu z częstymi zmianami wychowawców, uniemożliwia dzieciom nawiązywanie znaczących więzi z dorosłymi. Z kolei Wioski Dziecięce SOS koncentrują się na pielęgnowaniu relacji i zapewnianiu środowiska, które służy jako bezpieczne miejsce do rozwoju dzieci.

Przez wiele lat Holandia wdrażała model opieki nad dziećmi, który polega na umieszczaniu dzieci w małych domach grupowych. Te placówki, w których jednocześnie przebywa od 4 do 6 dzieci, znajdują się w tych samych dzielnicach, co typowe domy mieszkalne.

Podstawowym założeniem tego podejścia jest normalizacja codziennego życia. Dzieci mieszkają w środowiskach, które odzwierciedlają środowiska ich sąsiadów, co sprawia, że ich domy nie wydają się instytucjonalne, zapobiegając w ten sposób potencjalnej stygmatyzacji. Dzielą szkoły ze swoimi rówieśnikami, co pozwala im nawiązywać przyjaźnie w lokalnej społeczności i pielęgnować poczucie przynależności.

Wnętrza domów zaprojektowano tak, aby były ciepłe i zachęcające, unikając długich korytarzy, dużych stołówek lub surowych, instytucjonalnych przestrzeni. Każdy obiekt ma wspólną kuchnię, salon i jadalnię, a pokoje są dostosowane do konkretnych potrzeb mieszkańców. Opiekunowie nawiązują trwałe relacje z dziećmi, zamiast pracować w systemie zmianowym, co dodatkowo zwiększa ich poczucie bezpieczeństwa [12, s. 20-23].

Miasto Siegen w Niemczech szczyci się jednym z najnowocześniejszych domów dziecka w Europie. Projekt budynku, stworzony przez firmę architektoniczną Baukind, został pomyślany tak, aby przywoływać wrażenie przytulnej rezydencji rodzinnej, a nie instytucji.

Projektanci wdrożyli szereg istotnych strategii, aby zapewnić, że obszar ten jest przyjazny i bezpieczny dla dzieci:

- Organiczne materiały i przytulne odcienie - zamiast surowych, betonowych powierzchni, zastosowanie drewna i cegły dodaje wnętrzu ciepła.
- Duże okna i otwarte przestrzenie – zamiast ciasnych korytarzy wybrano przestronne i dobrze oświetlone wnętrza, aby promować otwartą komunikację i współpracę.

o Dostęp do natury – budynek otoczony jest ogrodem, zapewniającym dzieciom bezpośredni dostęp do zielonych przestrzeni, które wspierają ich zdrowie psychiczne [13, s. 55].

Dzięki tym rozwiązaniom dom dziecka w Siegen stał się punktem odniesienia dla przyszłych projektów placówek opiekuńczych w całych Niemczech.

Od lat Skandynawia jest na czele tworzenia środowisk, które promują dobre samopoczucie psychiczne. W krajach takich jak Szwecja, Dania i Norwegia domy opieki dla dzieci czerpią inspirację z natury i przyjmują minimalistyczny design.

Typowe skandynawskie placówki wyróżniają się [13, s. 56-59]:

o Włączeniem drewna i naturalnych materiałów, które nadają wnętrzom przytulną, przyjazną atmosferę.

o Przestronnymi, dobrze oświetlonymi przestrzeniami, które wyróżniają się na tle konwencjonalnych projektów instytucji.

o Elastyczna metoda aranżacji przestrzeni - dzieci mają możliwość modyfikowania swoich pokoi zgodnie ze swoimi indywidualnymi preferencjami.

o W domach dziecka w całej Skandynawii bliskość natury ma ogromne znaczenie; wiele placówek dysponuje ogrodami, miejscami do aktywności na świeżym powietrzu oraz wygodnym dostępem do parków i terenów rekreacyjnych. Podane przykłady mają pewne wspólne cechy, które pomagają dzieciom czuć się w nich komfortowo i swobodnie [14, s. 38-39]:

o Skala dostosowana do indywidualnych potrzeb – zamiast dużych organizacji, małe rezydencje przypominające typowe domy.

o Domowa atmosfera – zachęcające materiały, przytulne wnętrza i możliwości personalizacji.

o Spójna relacja – zawsze obecni są niezawodni opiekunowie, bez konieczności częstej zmiany wychowawców.

o Bliska okolica – wtapianie się w otoczenie, zamiast ograniczania się do odizolowanych ośrodków.

Rozwiązania tego typu mogą służyć jako źródło inspiracji dla projektantów i decydentów, którzy chcą poprawić sytuację dzieci rozdzielonych z rodzinami. Dom opieki nie musi być postrzegany jako instytucja; zamiast tego ma potencjał, aby stać się prawdziwym domem.

Tworzenie budynków do opieki nad dziećmi wymaga czegoś więcej niż tylko walorów estetycznych lub praktycznego zastosowania. Główny obowiązek polega na stworzeniu środowiska, które pielęgnuje rozwój emocjonalny i społeczny, wpaja poczucie bezpieczeństwa i pozwala na typowe doświadczenia dzieciństwa. Tradycyjnie konwencjonalne domy dziecka były powiązane ze sztywnymi instytucjami, które promowały izolację zamiast połączenia, wzmacniając poczucie przemijania. Dzisiejsza filozofia projektowania placówek opiekuńczych dąży do przekształcenia tych środowisk w przestrzenie przypominające domy, a nie instytucje.

Najlepsze przykłady z całego świata — od Wiosek Dziecięcych SOS po Holenderskie Małe Domy Grupowe i Skandynawskie modele opieki — pokazują, że dobrze zaprojektowana architektura i organizacja przestrzenna mogą

znacznie poprawić jakość życia dzieci pozbawionych wsparcia rodziców.

Jakie wnioski można wyciągnąć z najlepszych praktyk? [14, s. 42-44]:

o Duży komfort w małej skali – Domy, w których mieszka od 4 do 8 dzieci, sprzyjają więziom i pielęgnują rodzinne środowisko. Z drugiej strony, większe placówki często powodują poczucie izolacji i depersonalizacji relacji.

o Charakter przestrzeni przypominający dom – Zastosowanie ciepłych materiałów, drewnianych podłóg, przyjaznych wnętrz i możliwość dostosowania własnych pokoi do własnych potrzeb pomagają dzieciom poczuć się „jak w domu", a nie w środowisku instytucjonalnym.

o Stała dostępność dorosłych opiekunów – Ramy zaprojektowane w celu wspierania trwałych połączeń między dziećmi a edukatorami pomagają w budowaniu zaufania i poczucia bezpieczeństwa. Duża rotacja wśród personelu może powodować trudności w nawiązywaniu relacji i podnosić poziom stresu.

o Połączenie z lokalną społecznością – Domy opieki położone w zwykłych dzielnicach, a nie na obrzeżach miast, pozwalają dzieciom rozwijać się w typowym otoczeniu, uczęszczać do pobliskich szkół i nawiązywać przyjaźnie z rówieśnikami.

o Dostęp do natury i przestrzeń do aktywności – Dostępność ogrodów, placów zabaw i terenów zielonych pozytywnie wpływa na zdrowie psychiczne i rozwój dzieci. Dobrze oświetlone otoczenie i duża przestrzeń wewnętrzna poprawiają samopoczucie i przyczyniają się do redukcji stresu.

Jaki jest najlepszy sposób na osiągnięcie równowagi między domem a instytucją? Współczesny projekt środowisk dla dzieci w pieczy zastępczej musi uwzględniać równowagę między profesjonalnym wsparciem a rodzinną atmosferą. Istotne jest, aby te placówki służyły nie tylko jako miejsca zamieszkania, ale jako prawdziwe domy, w których dzieci mogą doświadczać bezpieczeństwa i pielęgnować swoje potrzeby emocjonalne.

o Skuteczne projekty architektoniczne przyczyniają się do osiągnięcia tej równowagi poprzez:

o Unikanie sztywnych, instytucjonalnych podejść (np. długich korytarzy, dużych jadalni, standardowych pomieszczeń).

o Tworzenie kompaktowych przestrzeni życiowych naśladujących domy jednorodzinne.

o Tworzenie środowisk, które sprzyjają zarówno interakcjom społecznym, jak i prywatności.

o Pielęgnowanie relacji z naturą i zapewnienie harmonijnego połączenia wnętrza z otoczeniem.

Liczne wyzwania nadal istnieją w tworzeniu środowisk opieki nad dziećmi. Oprócz projektu architektonicznego, istotne jest odpowiednie przeszkolenie personelu, wspieranie wsparcia społecznego dla rodzin w systemie opieki zastępczej i tworzenie modeli opieki dostosowanych do indywidualnych potrzeb każdego dziecka.

Dom opieki nie musi być sterylną placówką; może raczej służyć jako środowisko, w którym dzieci mają możliwość bezpiecznego rozwoju i tworzenia trwałych relacji. Osiągnięcie tego wymaga integracji rozważnego projektu ze

skupieniem się na potrzebach dzieci. Ostatecznie środowisko, w którym dorastamy, wpływa na nas przez całe życie — dlatego ważne jest, aby zaprojektować je w sposób, który pomoże dzieciom kształtować swoją przyszłość.

Źródła:

1. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. Basic Books.
2. Eberhard, J. P. (2009). Brain Landscape: The Coexistence of Neuroscience and Architecture. Oxford University Press.
3. Figueiro, M. G., Plitnick, B., Lok, A., & Rea, M. S. (2017). Lighting and sleep: Neurobehavioral effects of light exposure. Elsevier.
4. Hoffman, E. J. (2018). The Role of Personal Space in Child Development. Child Psychology Journal.
5. Marcus, C. C., & Sarkissian, W. (1986). Housing as if People Mattered: Site Design Guidelines for Medium-Density Family Housing. University of California Press.
6. Ulrich, R. S. (1984). View through a window may influence recovery from surgery. Science, 224(4647), 420-421.
7. Bowlby, J. (1988). A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. New York: Basic Books.
8. Goldsmith, S., & Whitbeck, L. B. (2019). Residential Group Care for Children: Beyond the Orphanage. Routledge.
9. Berridge, D. (2017). Children's Homes: A Study in Diversity. Oxford University Press.
10. Harden, B. J. (2004). "Safety and Stability for Foster Children: A Developmental Perspective." The Future of Children, 14(1), 30-47.
11. Munro, E. (2011). The Munro Review of Child Protection: Final Report – A Child-Centred System. UK Government.
12. SOS Children's Villages International (2021). Quality Care for Children: A Handbook for Practitioners.
13. UNICEF (2017). The State of the World's Children: Children in Alternative Care.
14. World Health Organization (WHO) & United Nations (2019). Guidelines on Alternative Care of Children.
15. Baukind Architects (2020). Kinderhäuser – Designing Spaces for Children.
16. Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs (2022). Designing Care Homes: Best Practices from Scandinavia.
17. Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport (2019). Small Group Homes for Children: A Case Study.

SERVANT LEADERSHIP APPROACHES IN FACULTY MANAGEMENT

Yakuba Valentyna
PhD in Lingustics, Associate Professor
Dean of Romance and Germanic Languages Department
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
v.yakuba@kubg.edu.ua

Zvereva Maryna
PhD in Pedagogy, Associate Professor
Deputy Dean of Romance and Germanic Languages Department
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

The aim of this article is to explore leadership approaches in university management at the faculty level, analyzing how different leadership styles impact academic governance, faculty development, and institutional efficiency. It draws on established theories of leadership and case studies from higher education to outline best practices for faculty leadership.

Introduction. Leadership at the faculty level in universities is a crucial factor influencing both the academic environment and institutional success. Effective faculty leadership encompasses various dimensions, including leadership styles, the development of leadership capacities, and the impact of organizational culture on faculty performance.

Leaders who inspire and engage faculty members contribute to an environment conducive to academic excellence (Kok & McDonald, 2015). High-performing academic departments require clear leadership and well-structured change management strategies to ensure sustained success (Kok & McDonald, 2015).

Developing leadership capacities among faculty members is essential for long-term institutional stability. Strategic leadership initiatives focusing on mid-career faculty help establish a robust leadership pipeline and ensure smooth succession management [2]. Tailored programs that align with both individual and institutional needs contribute to faculty preparedness for leadership roles while also increasing engagement and job satisfaction [1; 9].

The role of organizational culture in shaping faculty leadership dynamics cannot be overlooked. A supportive culture enhances the positive impact of effective leadership and fosters a collaborative academic environment [7]. Institutions that cultivate inclusivity and open communication benefit from improved cooperation among faculty members, ultimately strengthening leadership effectiveness [3].

Servant Leadership. Servant leadership emphasizes the well-being and development of faculty members and students, prioritizing service over authority. Greenleaf [5] asserts that a servant leader's focus is on "serving first" rather

than “leading first,” fostering a culture of trust, empathy, and community. This leadership philosophy has gained significant traction in higher education, where it is seen as a means to enhance faculty engagement, job satisfaction, and overall institutional effectiveness. In university settings, where faculty members value autonomy and collegial support, servant leadership proves particularly effective in creating a supportive environment that nurtures both personal and professional growth.

One of the key benefits of servant leadership in academic contexts is its positive impact on organizational health and faculty trust. Tasker-Mitchell and Attoh [10] found that principals who exhibit servant leadership practices cultivate a climate where teachers experience a sense of accomplishment, enhancing their commitment to students and colleagues. This finding aligns with Maalouf [8], who highlights that leaders with high ethical standards significantly boost faculty motivation and engagement, ultimately improving student satisfaction. The ethical foundation of servant leadership not only promotes a supportive atmosphere but also encourages faculty to invest in their roles, thereby fostering institutional growth and success.

Furthermore, servant leadership has been shown to increase job satisfaction among faculty members. Hasan [6] suggests that servant leadership positively influences job satisfaction through the mediation of organizational commitment and employee engagement. This view is further supported by Yayu [11], who indicates that administrators employing servant leadership attributes help establish clear performance expectations, which are critical for faculty satisfaction. By setting clear expectations, servant leaders create an environment where faculty feel valued and understood, which is essential for both professional development and overall job satisfaction.

In addition to fostering a supportive environment, servant leadership plays a crucial role in promoting innovation within higher education institutions. Maalouf [8] suggests that servant leadership practices contribute to a culture of trust and collaboration, both of which are essential for enhancing innovation. Servant leadership is particularly effective in the helping professions [4], as it aligns with the core values of collaboration and support that are critical for fostering creativity and growth in educational settings. By prioritizing the needs of faculty and students, servant leaders cultivate an environment conducive to innovation, creativity, and proactive problem-solving.

Challenges in Faculty Leadership. Despite the advantages of various leadership styles, faculty leaders face numerous challenges, including bureaucratic constraints, resistance to change, and the need to balance research, teaching, and administration. Effective faculty leadership requires adaptability and an understanding of both institutional priorities and faculty concerns.

Best practices for faculty leadership encompass a range of strategies aimed at enhancing both faculty performance and institutional outcomes. One key practice is encouraging participatory decision-making, where involving faculty members in governance not only enhances their sense of ownership but also cultivates a more collaborative and transparent work environment. In addition, supporting

professional development through training, workshops, and mentoring opportunities can significantly improve faculty performance and morale, allowing faculty members to continuously refine their skills and expertise. Furthermore, fostering an inclusive culture through robust equity and diversity initiatives is essential for strengthening faculty cohesion, ensuring that all members feel valued and respected while also enhancing the institution's reputation. Lastly, balancing academic and administrative roles is critical for effective leadership, as it requires integrating strategic planning with the core academic mission of the faculty, ensuring that both long-term goals and day-to-day operations align with the institution's educational objectives. Together, these best practices provide a comprehensive approach to effective faculty leadership, promoting an environment of growth, collaboration, and academic achievement.

Conclusion. Effective faculty leadership is critical to the success of a university's academic mission. Transformational, servant, distributed, and transactional leadership approaches each offer valuable strategies for managing faculty operations. A combination of these styles, adapted to the specific needs of the institution, can enhance faculty engagement, academic excellence, and institutional resilience. As higher education continues to evolve, faculty leaders must remain responsive to changing academic and administrative demands while fostering a culture of innovation and collaboration.

References:

1. Baker, V. and Manning, C. (2021). Preparing the next generation of institutional leaders strategic supports for mid-career faculty. To Improve the Academy, 40(1). https://doi.org/10.3998/tia.963
2. Baker, V., Lunsford, L., & Pifer, M. (2018). Patching up the "leaking leadership pipeline": fostering mid-career faculty succession management. Research in Higher Education, 60(6), 823-843. https://doi.org/10.1007/s11162-018-9528-9
3. Dunbar, D. (2014). Communication – putting the manners (back) into management. Perspectives Policy and Practice in Higher Education, 18(3), 84-89. https://doi.org/10.1080/13603108.2014.938138
4. Fields, J., Thompson, K., & Hawkins, J. (2015). Servant leadership: teaching the helping professional. Journal of Leadership Education, 14(4), 92-105. https://doi.org/10.12806/v14/i4/r2
5. Greenleaf, R. K. (1977). Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness. Paulist Press.
6. Hasan, G. (2022). Servant leadership and faculty job satisfaction by the mediation of organizational commitment and employee engagement in higher education institutes of Balochistan. Annals of Human and Social Sciences, 3(II). https://doi.org/10.35484/ahss.2022(3-ii)84
7. Jamali, A., Bhutto, A., Khaskhely, M., & Sethar, W. (2022). Impact of leadership styles on faculty performance: moderating role of organizational culture in Higher Education. Management Science Letters, 12(1), 1-20. https://doi.org/10.5267/j.msl.2021.8.005
8. Maalouf, G. (2023). The role of servant leadership style in improving innovation in higher education institutions. International Journal of Professional Business Review, 8(9), e01787. https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i9.1787
9. Nazeer, I. (2023). Private universities leadership and its impact on faculty morale and institutional success. TJJPT, 44(5), 3260-3267. https://doi.org/10.52783/tjjpt.v44.i5.3223
10. Tasker-Mitchell, A. and Attoh, P. (2019). The mediating effect of faculty trust in principals on the relationship between servant leadership practices and organizational health. Journal of School Leadership, 30(4), 297-336. https://doi.org/10.1177/1052684619884784
11. Yayu, Z. (2024). University administrators' leadership style influencing instructors' job

satisfaction in Shanxi, China. Pacific International Journal, 6(4), 160-164. https://doi.org/10.55014/pij.v6i4.506

СТВОРЕННЯ АВТЕНТИЧНОГО АНГЛОМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЯ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вдовіна Олена Олександрівна,
к. н. соц. ком., доцент,
Національний університет оборони України
Васюкова Наталія Віталіївна
к. філол. н.
Національний університет оборони України

У сучасному світі глобалізація та міжкультурна взаємодія стали невід›ємними елементами розвитку суспільства, що вимагає від закладів вищої освіти адаптації до нових реалій [1]. Англійська мова, виконуючи роль lingua franca, є ключовим інструментом міжнародного спілкування, науки та освіти, що визначає необхідність створення автентичного англомовного середовища. Таке середовище сприяє підготовці студентів до ефективної участі в глобальних процесах і підвищує їх конкурентоспроможність на міжнародному ринку праці.

Автентичність у контексті мовної освіти охоплює не лише вивчення лексики та граматики, а й повноцінне занурення у культурний і соціальний контекст мови [2]. Використання автентичних матеріалів, таких як статті, відео та подкасти, створених носіями мови для носіїв, дозволяє студентам розвивати як мовні навички, так і культурну обізнаність, що сприяє ефективному спілкуванню в реальних ситуаціях. Комунікативний підхід, який робить акцент на практичному використанні мови як засобу комунікації, а не лише на її структурних аспектах, стимулює студентів до активного залучення в реальні комунікативні ситуації. Методика CLIL (Content and Language Integrated Learning) забезпечує інтеграцію предметного змісту та мовного навчання, що дозволяє одночасно опановувати фахову термінологію та розвивати мовні навички.

Підхід EME (англомовне навчання, English Medium Education) сприяє створенню середовища, де англійська мова є основним засобом викладання, що підвищує мовну компетентність і готує студентів до участі у міжнародних академічних і професійних спільнотах. Змішане та інтегроване навчання, яке поєднує традиційні очні заняття з онлайн-компонентами, створює гнучке освітнє середовище для інтеграції автентичних матеріалів, онлайн-лекцій, статей і відео, що відображають реальні мовні ситуації та культурні

контексти [2].

Стратегічні підходи до формування англомовного освітнього простору вимагають впровадження англомовних курсів нефілологічного профілю, що дозволяє студентам різних спеціальностей здобувати фахові знання англійською мовою та підвищувати свою конкурентоспроможність на світовому ринку праці [3]. Розробка двомовних освітніх програм і міждисциплінарних курсів сприяє глибшому розумінню предметного матеріалу та розвитку критичного мислення . Організація мовних клубів, англомовних подій, симуляцій і публічних лекцій створює додаткове практичне середовище для застосування мови, стимулює мотивацію та покращує комунікативні навички студентів. Співпраця із зарубіжними університетами, зокрема участь у проєктах, організованих Британською Радою, надає можливість зануритися в англомовне середовище та отримати цінний міжнародний досвід.

Сучасні технологічні інструменти та цифрові рішення є важливими для підтримки англомовного середовища. Використання освітніх платформ, таких як Microsoft Teams та Zoom, інтерактивних симуляцій, чат-ботів і систем штучного інтелекту дозволяє створювати адаптивні та персоналізовані навчальні програми [1]. Віртуальні обміни, телеколаборації та масові відкриті онлайн-курси (MOOCs) забезпечують студентам доступ до автентичних міжнародних ресурсів і розширюють їх культурний та мовний досвід. Створення англомовного онлайн-контенту, такого як веб-сайти, відеоблоги та подкасти, підвищує видимість університету на світовій арені та сприяє залученню іноземних студентів.

Водночас впровадження англомовного середовища супроводжується низкою викликів. Мовна невпевненість викладачів і студентів може стати серйозною перешкодою, оскільки недостатній рівень володіння англійською мовою впливає на якість викладання та знижує мотивацію до навчання [2]. Недостатня активність позааудиторної практики, що може бути пов›язана з відсутністю стимулів або невідповідністю форматів, також негативно впливає на процес. Інституційна інертність і декларативність мовної політики, коли заявлені заходи не знаходять свого відображення у практиці, потребують системного підходу та активної підтримки з боку адміністрації та всіх учасників освітнього процесу. Крім того, цифровізація освіти відкриває нові можливості, але вимагає модернізації інфраструктури та професійної підготовки викладачів і студентів для використання сучасних технологій.

Аналіз успішних кейсів впровадження англомовного середовища в університетах України, ЄС та Східної Європи демонструє, що системність підходів і підтримка з боку адміністрації є ключовими факторами успіху. Результати опитувань студентів і викладачів свідчать про позитивний вплив автентичного мовного середовища на розвиток комунікативних компетентностей, академічну успішність та мотивацію до навчання . Порівняння показників мовної компетентності в умовах автентичного та штучного середовища підтверджує переваги першого підходу у формуванні

практичних мовних навичок і критичного мислення [3].

Автентичне мовне середовище є важливим компонентом сталого освітнього розвитку, оскільки сприяє формуванню soft skills і глобальної компетентності студентів, готуючи їх до роботи в умовах міжнародної конкуренції. Інтернаціоналізація навчання стає стратегічною цінністю для закладів вищої освіти, що прагнуть відповідати вимогам сучасного суспільства та забезпечувати своїм випускникам конкурентні переваги на світовому ринку праці. Формування довготривалої моделі мовної екосистеми в університеті вимагає інтеграції автентичних матеріалів, міждисциплінарного підходу та використання сучасних технологій, а також активної участі всіх учасників освітнього процесу.

Успішна інтеграція англомовного середовища потребує підтримки з боку адміністрації та академічної спільноти, що є невід›ємною умовою для реалізації стратегій інтернаціоналізації. Рекомендації для закладів вищої освіти, викладачів і освітніх політиків включають розробку чіткої мовної політики, інвестування у підвищення кваліфікації викладачів, стимулювання мотивації студентів та впровадження інноваційних підходів до навчання, що сприяє підготовці випускників, здатних ефективно діяти в глобальному середовищі, і, таким чином, розвитку суспільства знань [2].

Комплексне впровадження автентичного англомовного середовища у закладах вищої освіти – це багатовимірний процес, який дозволяє студентам отримати не лише знання з конкретних дисциплін, а й розвинути комунікативні, культурні та міжособистісні навички, що є надзвичайно важливими в умовах глобалізації. Формування такого середовища стимулює студентів до активного використання англійської мови в реальних життєвих ситуаціях, сприяє формуванню критичного мислення, розвиває soft skills та забезпечує їх готовність до роботи в умовах міжнародної конкуренції.

Особлива увага приділяється інтеграції сучасних цифрових технологій та інноваційних методик викладання, які дозволяють поєднувати традиційні форми навчання з онлайн-компонентами, забезпечуючи гнучкість і адаптивність освітнього процесу. Впровадження освітніх платформ, інтерактивних симуляцій та віртуальних обмінів створює можливості для безперервного занурення студентів у мовне середовище, що сприяє розвитку міжкультурної компетентності та забезпечує якісний академічний досвід.

Однак успішна реалізація таких ініціатив вимагає системного підходу та залучення всіх суб’єктів освітнього процесу. Адміністративна підтримка, постійне підвищення кваліфікації викладачів та стимулювання активної участі студентів у позааудиторних заходах є вирішальними факторами, які дозволяють подолати існуючі бар’єри. Лише шляхом інтеграції традиційних методів з сучасними технологічними рішеннями можливо створити дійсно автентичне середовище, яке сприятиме сталому розвитку закладів вищої освіти і забезпечить випускникам конкурентоспроможність на глобальному ринку праці.

Таким чином, впровадження автентичного англомовного середовища

стає стратегічним завданням, що вимагає інноваційного мислення, глибокої інтеграції міждисциплінарних підходів і активного використання сучасних технологій. Реалізація цієї стратегії сприятиме не лише покращенню мовної підготовки студентів, але й загальному розвитку освітнього процесу, що є важливим внеском у формування суспільства знань і підвищення конкурентоспроможності випускників у глобальному світі.

Список використаних джерел:

1. Калашнікова С., Базелюк Н., Базелюк О. та ін. Вдосконалення викладання у вищій освіті: теорія та практика. – Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. – 255 с. – DOI: https://doi.org/10.31874/TE.2023. – Режим доступу: https://surl.li/ijsnxr (Дата звернення: 20.03.2025).
2. Подосиннікова Г. Англомовні автентичні тексти періодичних он-лайн видань як матеріал для формування англомовної компетентності в читанні учнів ПШ // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2020. – № 7 (101). – С. 193. – Режим доступу: https://surl.li/kzzubn (Дата звернення: 20.03.2025).
3. Григошкіна Я., Яненко І., Оверчук О. Мовні практики та комунікативний підхід у викладанні англійської мови: теоретичні засади та практичні рекомендації // Педагогічні науки. – 2020. – № 5. – С. 115–130. – Режим доступу: https://surl.li/wnwnqw (Дата звернення: 20.03.2025).

КІНО ТА ПЕДАГОГІКА: ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ ТА МУЛЬТФІЛЬМІВ У ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Карпенко Ольга Анатоліївна
студентка ІІІ курсу
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

У сучасному світі візуальна інформація відіграє панівну роль у формуванні світогляду та цінностей молоді. Кінематограф, представлений художніми та мультиплікаційними фільмами, є потужним засобом впливу на молоду аудиторію, здатним як формувати певні уявлення та моделі поведінки, так і стимулювати пізнавальний інтерес.

Особливого значення набуває інтеграція кінематографічного мистецтва у виховний процес у контексті викликів сучасного суспільства: зростання рівня агресії, емоційного вигорання, відчуження, втрати орієнтирів. Кінематограф зазвичай має розглядається у сфері культурології [4], але ми вважаємо важливим дослідити з точки зору педагогіки. У цьому контексті важливо досліджувати потенціал фільмів і мультфільмів як виховного ресурсу, здатного гармонізувати внутрішній світ дітей та підлітків, сприяти розвитку емпатії, толерантності, усвідомлення власної ролі у суспільстві. У роботі розглядаються механізми впливу кінопродукції на дітей молодшого шкільного віку та підлітків, педагогічні умови

ефективного застосування фільмів, а також можливі методичні підходи та виклики, пов'язані з інтеграцією кінематографа в освітній простір.

Мультиплікаційні фільми є невід'ємною частиною повсякденного життя сучасної дитини [1, с 112-117]. Науковці стверджують, що вони мають значний вплив на виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку, формування їхніх соціально-моральних настанов і цінностей, первинних уявлень про добро і зло, а також на закріплення еталонів гарної та поганої поведінки [1, с. 112-117]. Інформація з навколишнього світу дитиною сприймається переважно у вигляді образів, на основі яких формується її власна модель світу. Образна передача сюжету робить мультиплікацію провідним засобом формування у дитини картини навколишнього світу, що лежить в основі орієнтовної моделі поведінки в соціумі [1, с. 113].

Фахівці виокремлюють декілька принципів дії механізму виховання під впливом мультиплікаційних фільмів:

- Інформування – розширення обізнаності дітей, формування первинних уявлень про добро і зло, еталони гарної і поганої поведінки.
- Ідентифікація – засвоєння соціальних настанов і цінностей шляхом зіставлення себе з персонажами мультфільмів.
- Імітація – копіювання поведінки, наслідування героїв мультиплікаційних фільмів [1, с. 112-117].

Для ефективного використання мультиплікаційних фільмів у вихованні культури поведінки дітей молодшого шкільного віку пропонується умовно поділяти перегляд на кілька етапів:

1. Перегляд мультфільму (до 15 хвилин).

2. Короткий словесний опис змісту із застосуванням методу «бесіда» (близько 5 хвилин).

3. Робота з мікросюжетами мультфільму з використанням стоп-кадру [1, 115].

Організація педагогічного супроводу перегляду мультфільмів сприятиме розвитку здатності виділяти, диференціювати й усвідомлювати найтиповіші риси поведінки героїв та зіставляти й переносити моральні ситуації мультфільму у власне життя. Цілеспрямоване та організоване застосування засобів мультиплікації призводить до більш якісного засвоєння дитиною орієнтирів, цінностей та норм культури поведінки. Тому необхідно ретельно підбирати мультфільми для перегляду дітьми, тоді це матиме позитивний вплив на культуру поведінки дитини [1, с. 116].

Для підлітків старшого шкільного віку художні фільми можуть слугувати потужним засобом мотивації до навчання. Зараз підлітки є поколінням аудіовізуального середовища, яке формує їхню свідомість. Художній кінематограф має значний навчальний потенціал, а його використання може зробити освітній процес більш привабливим та ефективним [2, с. 7].

Існує безліч методичних прийомів для ефективного використання художніх фільмів на уроках. Серед них:

- Перегляд фрагментів фільму з подальшим обговоренням.
- Аналіз персонажів та їхніх мотивацій.
- Порівняння кіноверсії з історичними джерелами (якщо це фільми з історичною тематою).
- Виконання творчих завдань: написання рецензій, створення постерів, інсценування, дослідницькі проєкти.
- Нетрадиційні форми уроків: уроки-ігри, кінофестивалі, глядацькі конференції [2, с. 16-23].

Важливим є чітке визначення мети використання фільму на уроці. Фільми можуть використовуватися на різних етапах уроку: для актуалізації знань, мотивації, пояснення нового матеріалу, систематизації та узагальнення. Після перегляду необхідно проводити грунтовний аналіз побаченого, обговорювати враження, емоції, вчинки героїв [2, с.14].

Художні та мультиплікаційні фільми є потужними педагогічними інструментами, здатними значно підвищити ефективність освітнього процесу. Мультфільми мають значний вплив на формування культури поведінки та моральних цінностей дітей молодшого шкільного віку, а художні фільми можуть стати ефективним засобом мотивації до навчання підлітків, розвитку емпатії та критичного мислення. Проте, для реалізації цього потенціалу необхідний усвідомлений та методично обґрунтований підхід з боку педагогів, що включає ретельний відбір кіноматеріалу, використання різноманітних методичних прийомів та навчання учнів навичкам критичного аналізу візуальної інформації. Незважаючи на певні виклики та обмеження, інтеграція кінематографу в освітній простір є перспективним напрямом, що відповідає сучасним вимогам до навчання та виховання молоді.

Джерела:

1. Гарбар С. Вплив мультиплікаційних фільмів на виховання культури поведінки дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020.

2. Раковецький Д. Б. Художні фільми як засіб мотивації до навчання на уроках всесвітньої історії (9-11 класи) : магістерська робота. Івано-Франківськ, 2022. 101 с.

3. Гарбар С. В. Педагогічні умови використання мультиплікаційних фільмів у вихованні та навчанні дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. № 1 (48).

4. Русаков С. С. Телесеріал як якісний авторський продукт в контексті популярної культури. *Гуманітарний корпус : зб. наук. ст. з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Київ, Генеза, 2014. Вип. 3. с. 253–254.

ПАМ'ЯТАЄМО, ШАНУЄМО: СТВОРЕННЯ КУТОЧКА СЛАВИ ЯК ЗАСОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мазурець Ярослава Ігорівна
учениця 10 класу ОЗО «Христинівський ліцей»,
м. Христинівка Черкаської області
mazurec199@gmail.com

Наукові керівники –
вчитель-методист Л.М. Калиндрузь,
вчитель-методист Л.П.Кравченко

Наше сьогодення творять ГЕРОЇ, які, попри всі загрози з боку російського агресора, боронять кордони України – єдиної і незалежної. Пам'ять про них – це фундамент, на якому будується національна свідомість і патріотизм кожного українця. Саме тому створення куточка Пам'яті і Слави в закладі освіти набуває особливої актуальності.

Куточок Слави є потужним інструментом для формування ціннісних орієнтацій учнів, виховання в них почуття гордості за свою країну та її героїв.

Про національно-патріотичне виховання учнів як один із пріоритетних напрямів розвитку сучасної молоді наголошується в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2018), Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2022) та ін.

Воєнний стан підкреслив необхідність системного підходу до патріотичного виховання. Формування національної свідомості, мотивація до захисту Батьківщини та набуття відповідних компетентностей – це завдання, яке стоїть перед усіма учасниками освітнього процесу. Завдяки чіткій правовій основі та спільним зусиллям ми створюємо підгрунтя для виховання покоління патріотів, готових до будь-яких викликів.

У роботі педагогічного колективу Опорного закладу освіти «Христинівський ліцей» патріотичний напрямок був і залишається пріоритетним. Складний процес патріотичного виховання, який реалізується в нашому ліцеї, передбачає активну взаємодію учнів, вчителів батьків та громадськості. Результати роботи, висвітлені на сторінці фейсбук та на сайті школи, демонструють, як кожен може долучитися до формування справжніх патріотів.

У 2024-2025 навчальному році ми розпочали командну роботу по створенню збірок інформаційних матеріалів для куточка Слави. Першим кроком до створення куточка стала систематизація даних про випускників-героїв, які загинули в 2014-2015 роках під час антитерористичної операції

на Сході України. Випускник 1992 року капітан Дмитро Георгієв загинув 26 липня 2014 року. Пошукова група імені Ігоря Валюка, спілкуючись з рідною Дмитра, його побратимами і однокласниками, зібрала інформацію про нього і подала клопотання про перейменування провулка, де провів дитинство і юність наш ГЕРОЙ, його іменем. 10 липня 2015 року, у переддень річниці загибелі Дмитра, адміністрація школи, активісти-волонтери району, пошуковці зібралися відвідати маму ГЕРОЯ, щоб висловити вдячність за сина, вшанувати його пам'ять і вручити їй першій табличку з написом «Провулок Дмитра Георгієва». Зібралися і почули страшну звістку, що ще один наш випускник Володимир Олійник, солдат, розвідник-кулеметник 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади загинув під час виконання бойового завдання в с.Малинове Станично-Луганського району Луганської області. Ще одна мама не дочекалася сина, ще одна мама живе на вулиці імені свого СИНА. Інформаційні матеріали про цих випускників були оформлені на шкільних стендах; на фасаді школи розміщена меморіальна дошка пам'яті Дмитра Георгієва і Володимира Олійника. У 2019 році, завдяки зібраним матеріалам пошуковою групою школи і працівниками центральної районної бібліотеки, була створена «Книга пам'яті», у якій розміщено спогади однокласників, вчителів, друзів і рідних про 9 земляків-ГЕРОЇВ, що загинули на Сході, захищаючи суверенітет України.

На час початку повномасштабного вторгнення 10 воїнів, що народилися на Христинівщині, віддали своє життя за нашу можливість жити у вільній країні. На сьогодні їх 109, із них 15 випускників нашої школи.

Для вшанування пам'яті випускників, що загинули, у шкільному куточку оформлена експозиція «ПАМ'ЯТАЄМО, НЕ ПРОБАЧИМО». Для збору інформаційного матеріалу налагоджено тісну співпрацю між пошуковцями (це учні 9-11 класів) і класними керівниками загиблих, їх однокласниками і друзями, побратимами і рідною. Фото різних років життя і служби в ЗСУ, і текстова інформація систематизовані, оформлені в окремих документах в програмі Publisher і PowerPoint. Роздруковані матеріали розміщені в куточку у вільному доступі. На всіх етапах роботи пошуковці вчилися брати інтерв'ю, опрацьовувати відео-, фотоматеріали і редагувати тексти, а головне, цінувати подвиг загиблих випускників і співпереживати втрату з їхніми рідними і близькими людьми.

Модель ОЗО «Христинівський ліцей» – «Школа-родина». Логічно, що після обговорення експозицій куточка Слави з широким учнівським загалом, наступною експозицією стала підбірка «ГЕРОЇ СЕРЕД НАС» про випускників і рідних наших школярів, що зараз боронять українську державність у лавах ЗСУ.

Згідно з даними, що ми отримали від соціолога школи, 144 здобувачі освіти мають найближчих родичів (мама або тато, брат чи сестра) в ЗСУ. Ми пропонуємо цим дітям поділитися світлинами і короткими даними про своїх найрідніших. Старшокласники самостійно роблять сторінки даної підбірки. На момент написання роботи таких сторінок є 52. Робота

продовжується. Діти, чиї рідні – «на нулю», побачивши надруковані матеріали, теж долучаються до роботи в проєкті. Дехто просить роздрукувати і заламінувати роботи, щоб надіслати своїм ВОЇНАМ.

Сучасні діти – діти інформаційних технологій. Спілкування в соціальних мережах інколи переважає «живе» спілкування, але вміння знаходити інформацію на сторінках різних мереж ми використали для пошуку фото- і відеоматеріалів про випускників школи, які служать в ЗСУ, а через месенджери налагоджували спілкування з ними та їхніми рідними. Ті, хто приїздить додому у відпустку або перебуває на лікуванні, приходили до школи на зустрічі з нами. Відеозаписи таких зустрічей збережено у відеотеці куточка Слави.

Спілкування зі здобувачами освіти про їхніх рідних, що перебувають в ЗСУ, сприяє становленню дружніх стосунків між дітьми і дорослими, розвантажує емоційну і психологічну тривожність дітей за своїх рідних. Дехто з дітей настільки горді за своїх воїнів, що починають краще вчитися, щоб не засмучувати рідних людей, пишуть листи захисникам, виготовляють для них обереги.

Активісти Христинівщини з перших днів АТО в 2014 році активно долучилися до допомоги війську. Саме про них створена експозиція куточка слави «Сила в єдності». Спілкування пошуковців з керівниками неформальних волонтерських груп Христинівської міської територіальної громади систематизоване і оформлене у вигляді публікацій і відео збірки про роботу волонтерів. На сайті «ПАМ'ЯТАЄМО, ШАНУЄМО», що є віртуальною експозицією нашого куточка Слави, з дозволу керівників волонтерських груп розміщено відеоматеріали, які пошуковці протягом 2022-2024 років знімали, редагували і розміщували на закритому YouTube-каналі MANTEAM.

Особливої уваги заслуговують у нашому куточку Слави 6 прапорів, кожен з яких має свою дуже цікаву історію. Їх озвучують учні-екскурсоводи під час ознайомлення слухачів з експозиціями куточка Слави.

Створення куточка Слави – це не просто створення меморіалу, а й потужний інструмент патріотичного виховання молодого покоління. Проведена робота над проєктом дозволила глибше усвідомити значення героїчного сьогодення нашої країни та важливість вшанування пам'яті тих, хто віддав життя за її свободу, хто зараз в лавах ЗСУ боронить нашу країну від рашистської загрози.

Основними результатами нашої роботи є:

- Розроблено концепцію куточка Слави, яка включає в себе не лише меморіальну частину, але й інтерактивні елементи, що дозволяють залучити учнів до активної участі в житті куточка.
- Зібрано та опрацьовано значний обсяг інформації про загиблих захисників, родичів наших школярів, випускників, що зараз перебувають в лавах ЗСУ, що дозволило створити повні 5 збірок публікацій.
- У процес роботи над проєктом залучено учнів, вчителів, батьків і представників органів місцевої влади, що сприяло зміцненню шкільної

спільноти та формуванню спільних цінностей.

- Встановлено тісні зв'язки з ветеранами та родинами загиблих, волонтерами Христинівщини, що дозволило нам створити більш автентичний (цілком достовірний, заснований на першоджерелах) куточок Слави.
- Розроблено методичні рекомендації щодо використання куточка Слави в освітньому процесі, що дозволить зробити його постійно діючою платформою для патріотичного виховання.

Створений куточок Слави – це лише перший крок у довготривалому проєкті вшанування пам›яті наших героїв. Ми розуміємо, ця робота потребує постійної уваги та розвитку. У майбутньому плануємо оновлювати інформацію, додавати нові матеріали, фотографії, спогади, залучати до роботи над куточком молодших учнів, щоб передати їм естафету пам'яті.

Ми віримо, що створений шкільний куточок Пам'яті і Слави стане місцем, де учні зможуть вшанувати пам'ять загиблих героїв, відчути гордість за свою країну і зрозуміти свою відповідальність перед майбутніми поколіннями.

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ ЧАТ-БОТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА МІНІМІЗАЦІЯ ЙОГО НАСЛІДКІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Тульчинська Дар'я Миколаївна
старший викладач, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут
daria.tulchynska@viti.edu.ua

Зубко Олександр Анатолійович
викладач, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут
oleksandr.zubko@viti.edu.ua

Постановка проблеми. Як будь-який винахід людства, досягнення штучного інтелекту можуть як полегшити людині життя, так і завести у глухий кут. Найновіші дослідження показують [4, с.146], що програмні додатки ШІ значно підвищують ефективність навчання та є корисними і для студентів, і для викладачів. З іншого боку, від моменту запуску чат-ботів ШІ для широкого загалу і по сьогодні нейромережі не надають повну та структуровану інформацією з більшості питань [2, с.162-163]. Зовсім свіжий приклад: станом на травень 2024 року лише половина екзаменаційних тестів з фізики для бакалаврів технічних спеціальностей

могла б бути зданою за допомогою чат-ботів ШІ [3, с. 72]. Попри такий невеликий відсоток успішності, нейромережі активно використовуються студентами під час виконання контрольних завдань, і ця проблема є нагальною для будь-якої країни [5, с.10-11].

Тож задачу використання систем ШІ у навчанні можна поділити на дві частини: варто користуватися новими інструментами доступу до знань і при цьому дотримуватися вимог академічної доброчесності.

Виклад основного матеріалу. Системи машинного навчання розвиваються стрімко, і це вже змінило звичну технологію навчання: чат-боти ШІ все частіше надають повні відповіді на теоретичні питання з фізики та більш коректно розв'язують фізичні задачі. З огляду на це викладачу стає все важче скласти домашнє завдання чи розрахункову роботу — доводиться підбирати такі питання і такі задачі, щоб нейро-відповідь була або неповною, або некоректною. На жаль, пересічний студент не має бажання напружуватись: він ставить завдання боту, а сам просто переписує відповідь.

Деякі типові помилки ще трапляються у викладанні чат-ботами теорії з фізики. Наприклад, при позначенні площі замість латинської літери «S» часто ставиться латинська літера «A», а замість латинської літери «d» у позначенні диференціала виникає грецька літера «дельта» («Δ»). Задачі на серіальну формулу (узагальнену формулу Бальмера) розв'язуються через різницю енергій між стаціонарними станами електрону. Останнє формально не є великою помилкою, а лише більш довгим шляхом, але вказує на першоджерело відповіді.

Якщо ще рік тому чат-боти ШІ рівняння хвилі коректно не аналізували, то минулої осені і рівняння хвилі з рівняння коливання виводили, і вже підставляли час та координату майже бездоганно. Єдине, що досі нема у відповіді початкової фази. Станом на сьогодні, якщо дати завдання виписати з рівняння хвилі характеристики хвилі, то чат-боти викривають себе лише на фазовій швидкості. Але ідеальними відповіді можуть стати з дня на день.

Найзручнішими для викладача сьогодні є задачі на правила Кірхгофа: досі ШІ дає розв'язання, що не відповідає навчальному алгоритму. Тому їх можна давати до домашнього виконання.

Отже, співставлення відповіді конкретного студента з відповіддю чат-бота — творча робота для викладача. Найчастіше студенти нашого інституту користуються безкоштовними версіями ChatGPT та Gemini. Тож варто перевіряти щонайменше ці два варіанти. Відповіді у чат-ботах мають певну структуру, і вона відрізняється як від прийнятої у навчанні, так і суттєво різниться між цими ботами. Тож зловмисника легко викрити.

Як вже згадувалося, відповіді на теоретичні питання рідко бувають повними. І навіть коли вони майже ідеальні, то там, де має бути кілька пунктів, одного чи двох може не вистачати, а іноді можуть з'являються зайві.

Зі списуванням непросто боротися під час виконання контрольних,

самостійних робіт, а також заліків з екзаменами; важко боротися при дистанційному навчанні, і неможливо — при домашніх завданнях. Така ситуація неприємна, але реальна. Для того є очевидні причини: школи мали два роки дистанційних занять через ковідні локдауни, ще три роки великої війни уроки відбуваються або віддалено, або у сховищах. Перехід до навчання у ВНЗ завжди викликає стрес, а зараз додається стрес від обстрілів і від знання, що бойові дії відбуваються десь поруч. Студенти відчувають сильний тиск відповідальності, тож їх психіка намагається уникнути його найпростішим способом.

Тож якщо неприємностей неможливо уникнути, варто подумати, як зменшити негативні наслідки. Наприклад, ми практикуємо роботу над помилками, і тим, хто списував, вказуємо на невдачу їх спроби та пояснюємо, що довіряти варто лише офіційним підручникам, книжкам, конспектам лекцій. Також відмічаємо, що навіть в книжках бувають помилки та хибодруки. Викладач може допомогти студентові подолати такий «розпад всемогутності», і, відповідно, полегшити прийняття реальності. Надалі студенти ставляться до джерел інформації більш критично.

Висновки. І студентам, і викладачам необхідно вивчати програмні застосунки систем штучного інтелекту (а їх не менше десятка [1, с.68]), слідкувати за змінами у їх роботі, за новими правилами, порівнювати їх можливості. Викладач сам повинен вміти за їх допомогою вирішувати завдання, які ставляться студентам. Створення теоретичних та практичних завдань для студентів стає більш складною роботою, і допомогти її виконати можуть ті самі нейромережі.

Список використаних джерел:

1. Москалюк Н. В., Сташків І. П. Використання засобів штучного інтелекту у професійній підготовці здобувачів освіти. Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. 23-24 травня 2024 р., м. Тернопіль. – 370 с.

2. Матвійчук О. В., Подласов С. О. Застосування ChatGPT у навчанні фізики бакалаврів технічного університету. Інформаційні технології і засоби навчання, 2023, Том 97, №5. стор. 149–166. DOI: 10.33407/itlt.v97i5.5374

3. Подласов С. О. Чи можуть чат-боти штучного інтелекту скласти іспит з фізики? Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. 23-24 травня 2024 р., м. Тернопіль. – 370 с.

4. Фіялковський В., Мозуль Х., Штогрин С., Луб П., Чухрай Л. Використання онлайн сервісів навчання із штучним інтелектом. Вісник Львівського національного університету природокористування. Серія Агроінженерні дослідження, №28(2024), стор. 142–147. DOI: 10.31734/agroengineering 2024.28.142

5. Mhlanga, David, Open AI in Education, the Responsible and Ethical Use of ChatGPT Towards Lifelong Learning (February 11, 2023). DOI: 10.2139/ssrn.4354422

РОЛЬ ІГРОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ У СУЧАСНОМУ ТЬЮТОРИНГУ

Успенська Ольга Володимирівна
учитель англійської мови
Путивльського ліцею № 2 ім. Г.Я. Базими
olyauspenskaya@ukr.net

У сучасних підходах до тьюторингу значна увага приділяється впровадженню ігрових елементів як засобу підвищення ефективності навчального процесу. Використання ігрових технологій сприяє стимулюванню мотивації учнів, активізації їхньої когнітивної діяльності та розвитку комунікативних компетенцій. Ігрові елементи є важливим дидактичним інструментом, що дозволяє адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб учнів, створюючи оптимальне середовище для засвоєння знань.

Гейміфікація навчального процесу передбачає впровадження механізмів ігрової діяльності, що сприяють розвитку внутрішньої мотивації. Дослідження свідчать, що використання системи винагород, рейтингів, рівнів і змагального елементу позитивно впливає на залученість учнів у процес навчання. Це сприяє формуванню сталої пізнавальної активності та підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу [1].

Застосування інтерактивних технологій у процесі тьюторингу забезпечує персоналізацію навчального досвіду. Використання цифрових платформ, таких як Kahoot, Quizizz, Duolingo, дозволяє створювати адаптивні навчальні середовища, що сприяють гнучкому налаштуванню завдань відповідно до рівня знань і потреб учнів. Ці інструменти також підтримують розвиток навичок самостійного навчання, що є ключовим у контексті сучасних освітніх підходів [2].

Психолого-педагогічні аспекти впровадження ігрових методів у навчальний процес демонструють їхній вплив на зниження рівня тривожності, підвищення впевненості учнів у власних знаннях і розвиток критичного мислення. Гейміфіковані методики сприяють зростанню когнітивної гнучкості та соціальної взаємодії, що є важливими факторами ефективного засвоєння знань у межах тьюторингу. Завдяки використанню ігрових технологій створюється позитивне навчальне середовище, що сприяє більш продуктивному засвоєнню лексико-граматичних структур у процесі вивчення іноземної мови [3].

Оптимізація навчального процесу через ігрові методи потребує науково обґрунтованого підходу, що передбачає систематичний аналіз ефективності таких технологій. Важливою умовою є збалансоване поєднання традиційних педагогічних стратегій та ігрових елементів, що дозволяє створювати ефективні освітні практики. Емпіричні дослідження підтверджують, що регулярний моніторинг результатів навчання за допомогою гейміфікованих методик сприяє підвищенню загального рівня

успішності учнів.

Таким чином, використання ігрових елементів у сучасному тьюторингу сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу, активізації навчальної діяльності та створенню умов для якісного засвоєння знань. Подальші дослідження у цій сфері можуть бути спрямовані на розробку нових інтерактивних платформ та вивчення їхнього впливу на когнітивні процеси учнів.

Список використаних джерел:

1. He, A. (2017). Educational game design: game elements for promoting engagement.
2. Скарлупіна, Ю.А. (2017). Інтерактивні технології у викладанні іноземних мов. Якісна мовна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 листопада 2017 р. Суми: СумДУ, 158-161.
3. Zimmerman, E. (2020). The Psychology of Play-Based Learning. New York: Routledge, 198 p.

FROM PASSIVE LISTENING TO ACTIVE LEARNING: RETHINKING THE LECTURE FORMAT

Tsapro Galyna
PhD in Linguistics, Assistant Professor
Head of English Language and Communication Department
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
g.tsapro@kubg.edu.ua

Gladush Nadia
PhD in Linguistics, Professor
Linguistics and Translation Department
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
n.gladush@kubg.edu.ua

The flipped classroom model has emerged as a transformative approach in educational settings, particularly in higher education and professional training. This model reverses the traditional teaching paradigm by requiring students to engage with new content outside of class (typically through video lectures or reading materials) and utilize classroom time for interactive, hands-on learning activities [1]. The shift from passive listening to active learning is particularly relevant in disciplines that require critical engagement and analytical skills, such

as English and Linguistics education, where students must develop discourse competence and independent thinking.

This study aims to examine the effectiveness of the flipped classroom model in fostering active learning and improving lecture formats in English and Linguistics education. By integrating findings from various disciplines, particularly from medical and STEM education, this paper evaluates how restructuring lectures to prioritize student participation enhances learning outcomes, motivation, and professional readiness. The discussion will also address challenges in implementation, including students' preparedness for pre-class learning and strategies to maximize engagement during in-class activities.

Traditional lecture-based instruction has been increasingly criticized for its limited effectiveness in fostering deep learning and student engagement [4]. Active learning strategies such as flipped classrooms, problem-based learning, and discussion-driven lectures have demonstrated significant improvements in student comprehension and retention [7]. Research suggests that the flipped classroom model significantly enhances student learning outcomes, as it shifts the focus from passive knowledge transmission to interactive, student-centered learning.

Research indicates that flipped classrooms lead to better knowledge retention and application. Studies highlight how this model fosters a more student-centered environment, improving engagement and understanding [3]. Additionally, the use of micro-videos enhances student interest and allows for more practical activities during in-class sessions [6]. A meta-analysis further reveals that flipped classrooms facilitate active learning and significantly boost students' motivation for independent learning [5].

Research also highlights the role of technology-driven methods, such as AI feedback systems, discussion forums, and gamification, in fostering learner autonomy and motivation [2]. Moreover, cognitive load theory suggests that balancing content delivery with interactive components optimizes knowledge construction [8], reinforcing the pedagogical benefits of active learning strategies.

Despite its advantages, the successful implementation of the flipped classroom model depends on students' willingness to engage with pre-class materials. It has been indicated [9] that students must actively participate in pre-class learning to fully benefit from in-class activities. This aligns with another key aspect: the effectiveness of the flipped classroom hinges on students' preparedness, as traditional lecture formats often foster passive learning habits.

To address these challenges, educators must emphasize the importance of pre-class preparation and provide structured support to facilitate this transition. Strategies such as guided pre-class activities, formative assessments, and scaffolding techniques can help ensure that students arrive prepared for active in-class participation.

From our personal experience, we have observed that master's students who are not familiar with the flipped classroom format from their bachelor's studies tend to be reluctant to prepare for lectures in advance. However, they recognize the advantages of this approach and express satisfaction with their

own progress.

The flipped classroom model represents a significant advancement in pedagogical practices, particularly in fields that require critical engagement and practical knowledge application, such as English and Linguistics education. The evidence supports its effectiveness in improving student learning outcomes, fostering collaboration, and developing essential professional skills. However, the model's success depends on students' commitment to pre-class learning and the strategic design of in-class activities to maximize engagement.

Further research will examine students' attitudes toward flipped lectures in English and Linguistics education. In our opinion, investigating students' perceptions, challenges, and preferences can provide valuable insights into optimizing the implementation of this model.

References:

1. Bishop, J. L., & Verleger, M. A. (2013). The flipped classroom: A survey of the research. *Proceedings of the ASEE Annual Conference & Exposition.*
2. Chi, M. T. H., & Wylie, R. (2014). The ICAP framework: Linking cognitive engagement to active learning outcomes. *Educational Psychologist, 49*(4), 219-243.
3. Deng, M., Li, M., Li, S., Zhu, M., Wang, X., & Chen, H. (2022). Application of flipped classroom teaching model in case teaching for professional degree postgraduates of stomatology. Creative Education, 13(11), 3418-3424. https://doi.org/10.4236/ce.2022.1311218
4. Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., Smith, M. K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M. P. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 111*(23), 8410-8415.
5. Ge, L., Chen, Y., Yan, C., Chen, Z., & Liu, J. (2020). Effectiveness of flipped classroom vs traditional lectures in radiology education. Medicine, 99(40), e22430. https://doi.org/10.1097/md.0000000000022430
6. Li, Y., Tang, X., & Cheng, H. (2023). Application of a flipped classroom teaching model based on micro-videos in the standardized training of dermatological residents in china. Frontiers in Medicine, 10. https://doi.org/10.3389/fmed.2023.1250168
7. Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education, 93*(3), 223-231.
8. Sweller, J., Ayres, P., & Kalyuga, S. (2011). *Cognitive Load Theory.* Springer.
9. Tang, J. (2023). Exploring the application effect of flipped classroom combined with problem-based learning teaching method in clinical skills teaching of standardized training for resident doctors of traditional Chinese medicine. Journal of Biosciences and Medicines, 11(02), 169-176. https://doi.org/10.4236/jbm.2023.112012

СОЦІОЛОГІЯ
SOCIOLOGY

POSTAWY

Pfaff Janusz
doktor, Polskie Towarzystwo Historyczne
Oddział w Częstochowie
januszpfaff@interia.pl

Wstęp

Postawa to istotny element osobowości każdego człowieka. Jest to też bardzo ważny czynnik, jaki należy uwzględniać podczas badań prowadzonych w ramach takich nauk, jak socjologia, psychologia, politologia, historia czy ekonomia. Niniejszy artykuł zawiera charakterystykę postaw i garść wskazówek metodologicznych adresowanych do badaczy.

1. Czym są postawy – problem definicji

Powszechnie przyjmuje się, że termin „postawa" do nauk społecznych został wprowadzony w 1927 r. dzięki pięciotomowej publikacji *Polish peasant in Europe and America* (*Polski chłop w Europie i Ameryce*) wspólnego autorstwa amerykańskiego socjologa Williama Isaaca Thomasa oraz polskiego filozofa i socjologa Floriana Znanieckiego [13]. Obecnie powszechnie uznawana jest koncepcja definicyjna postawy, jaką w 1947 r. przedstawił młody wówczas amerykański psycholog Mahlon Brewster Smith [12]. Wyróżnił on trzy podstawowe składniki postawy: afektywny (czyli stosunek emocjonalny do przedmiotu postawy), poznawczy (sposób myślenia o przedmiocie postawy) i behawioralny (chęć określonego zachowania wobec przedmiotu postawy) [2, s. 84]. Jego teoria jest do dzisiaj powszechnie uznawana. Niemniej jednak mimo to nadal jest wiele różnych definicji postawy, które ujawniają brak wyrazistości tego określenia. Wciąż nie ma ono jednoznacznej definicji a jedynie bardzo wiele interpretacji; jest raczej pojęciem intuicyjnym. Przedstawiciele różnych dziedzin nauki interpretują i definiują je na wiele sposobów. To sprawia, że nie jest do końca jasne, czym w gruncie rzeczy są postawy i skłania do postawienia radykalnego pytania o to, czy nazwa „postawa" cokolwiek konkretnego denotuje. Niektórzy twierdzą, że postawa jest tylko abstrakcyjną ideą i jako taka jest konstruktem hipotetycznym [7, s. 168].

Skądinąd jednak „postawa" musi przecież być nazwą odnoszącą się do konkretnych desygnatów, gdyż dotyczy ona określonych stanów rzeczy odnoszących się do konkretnych osób lub – jak część badaczy sądzi, co aczkolwiek

większość psychologów zdecydowanie odrzuca – całych zbiorowości ludzkich. Niejasność i wieloznaczność określenia „postawa" sprawia, że nieraz swobodnie jest ono stosowane odnośnie do tego, co faktycznie jest desygnatem jednego z takich określeń, jak: ustosunkowanie się, emocjonalne nastawienie, zachowanie, nastrój, pogląd lub światopogląd i in.

W różnych słownikach, encyklopediach i opracowaniach szczegółowych definicje postawy są różnie formułowane. Oto kilka wybranych przykładów. Postawa to: „nabyte, względnie trwałe, pozytywne lub negatywne ustosunkowanie się do pewnych przedmiotów, pojęć czy sytuacji oraz gotowość do reagowania na nie w określony sposób" [11, s. 350]; „stan pogotowia uczuciowo-intelektualnego i mniej lub bardziej przekonaniowego, zarazem mniej lub bardziej trwałego do określonych uczuć i zachowań się wobec pojedynczych osób lub wobec grup ludzkich, bądź wobec problemów, przekonań, doktryn społecznych i odpowiednich wartości" [10, s. 228]; „tendencja do pozytywnego lub negatywnego reagowania na dany obiekt: przedmiot, osobę lub wydarzenie" [5, s. 425] (o ile autorowi tej definicji chodzi o wydarzenie jako obiekt zainteresowań); „względnie trwała, dynamiczna organizacja związanych z określonym przedmiotem struktur poznawczych, emocjonalnych i schematów zachowania, charakteryzujących się określoną złożonością, zwartością, siłą, trwałością, natężeniem, ważnością i adekwatnością" [5, s. 425]; „ukształtowana pod wpływem oddziaływań wychowawczych, względnie stała organizacja wiedzy, uczuć i motywów powodująca odpowiednie, wyrażające się w szeroko rozumianym działaniu, ustosunkowanie się człowieka do zjawisk otaczającej go rzeczywistości" [14, s. 11]; „psychiczny i nerwowy stan gotowości, zorganizowany przez doświadczenie, wywierający […] wpływ na reakcje jednostki w stosunku do wszystkich przedmiotów czy sytuacji, z którymi jest on związany" (gdzie „gotowość do reagowania" i „tendencja ukierunkowująca" to pojęcia nadrzędne w stosunku do postawy) [4, s. 14]; „prawdopodobieństwo wystąpienia określonych zachowań w danej sytuacji bodźcowej" [4, s. 18]; „trwała struktura opisujących i oceniających przekonań, które predysponują jednostkę do wybiórczego zachowania się w stosunku do desygnatu postawy" [4, s. 17] (a czy aby nie raczej: przedmiotu postawy?).

W przypadku niektórych powyżej i poniżej cytowanych definicji mamy do czynienia ze zjawiskiem określanym za pomocą łacińskiego zwrotu *ignotum per ignotum*, oznaczającym, że termin wymagający zdefiniowania jest objaśniany na tyle skomplikowanym słownictwem, że może być różnie zrozumiany lub nawet w ogóle nie zrozumiany.

Istnieje też koncepcja części psychologów społecznych, wedle których postawy to jedynie podstawowe uczucia (pozytywne lub negatywne) zakodowane w pamięci, a dotyczące osób, wydarzeń, idei [2, s. 85]. Jest to z kolei nadmierne uproszczenie, gdyż podstawowe uczucia są wyłącznie tym, co określa ta nazwa, czyli uczuciami, a nie postawami.

Zdaniem współczesnych niemieckich psychologów Gerda Böhnera i Michaeli Wänke postawa to sumaryczna ocena dowolnego obiektu, czyli każdej rzeczy (konkretnej, abstrakcyjnej lub nieożywionej, osoby lub grupy), którą dana osoba rozróżnia, lub o której myśli [1, s. 17]. „Komponenty tej sumarycznej

oceny mogą mieć charakter afektywny, behawioralny oraz poznawczy i mogą obejmować każdy typ informacji, który ma implikacje wartościujące" [1, s. 29]. Podobnie, ale znacznie jaśniej, postawy definiuje polska socjolog Aleksandra Jasińska-Kania twierdząc, że postawy człowieka to ogół jego trwałych skłonności do reakcji emocjonalno-oceniających, towarzyszącej im wiedzy o przedmiocie i współwystępujących z nimi skłonności do zachowań. A co za tym idzie – pojęcie postawy zawiera trzy komponenty: emocjonalno-oceniający, intelektualny i behawioralny [3, s. 36]. Brytyjski ekonomista John O'Shaughnessy z kolei słusznie zauważa, że „postawa, zdefiniowana jako predyspozycja do reakcji, jest czymś więcej niż wyrażone poglądy i opinie, choć występuje tendencja do traktowania tych ostatnich jako zastępczych wskaźników postawy" [7, s. 163]. Tak więc istnieje ryzyko mylenia lub utożsamiania postaw z ich wskaźnikami. Poglądy i opinie wyrażane np. werbalnie przez daną osobę nie są predyspozycjami do czegokolwiek, a jedynie ich objawem, który jako taki można uznać za wskaźnik postawy, o ile słusznym jest twierdzenie, ze postawa to predyspozycja do reakcji.

Amerykański psycholog Donald Campbell wysunął też odrębną definicję postawy społecznej jednostki jako syndrom reakcji zgodnych względem pewnego społecznego przedmiotu [4, s. 16]. Polski socjolog i psycholog społeczny Stanisław Ossowski wskazywał, że nazwa „postawa" może mieć dwa znaczenia: postawa jako stosunek (np. wobec wydarzeń lub danej sytuacji politycznej) i postawa jako gotowość (np. wobec przewidywanych, prognozowanych, spodziewanych wydarzeń i przewidywanej sytuacji politycznej) [8, s. 262]. Chodziło mu zatem o postawę jednostki względem zbiorowości (a nie o zbiorową postawę danej grupy czy społeczności). Polski socjolog Stefan Nowak przytacza inną ze znanych definicji, iż postawa to określone prawdopodobieństwo podjęcia określonych działań wobec jej przedmiotu [6, s. 146]. Jest to jednak nie tyle definicja, co nazbyt upraszczający skrót myślowy.

Mimo różnic w wyżej wymienionych definicjach nie ulega wątpliwości, że postawa jest pojęciem mianowanym, czyli posiada swój przedmiot [4, s. 27]. Wszystkie postawy łączą się w określone sieciowe zespoły, a te z kolei razem współtworzą charakter danej osoby [4, s. 60-61].

Skoro nie istnieje jedna, jednoznaczna i powszechnie przyjęta definicja określenia „postawa", upoważnia to badacza do przyjęcia założenia, iż to, co tym określeniem jest nazywane, jest niczym innym, jak tylko zbiorem konkretnych przyzwyczajeń i nawyków dotyczących wartościowania, opiniowania, a także ustosunkowywania się i skłonności do reagowania. Przyzwyczajenia nie są trwałe, ale jedynie charakteryzują się tendencją zmierzającą do ich utrwalania się, co nie zmienia faktu, że można je modyfikować, modelować, kreować i likwidować. Tak samo jest też z postawami, tzn. są względnie trwałymi stanami psychicznymi, ale jednak możliwymi do ich zmiany (nawet radykalnej i konsekwentnej, niekiedy też wprost nagłej). Wszystkie razem stanowią zespół o charakterze sieciowym, który można uzupełniać o nowe postawy. Postawa jest elementem osobowości i charakteru. Można ją okazywać na zewnątrz lub nie, a mimo to postępować zgodnie z nią, dzięki niej lub pod jej wpływem traktowanym jako wewnętrzny nakaz. Postawa jest efektem socjalizacji, wychowania, a

poniekąd też indoktrynacji i propagandy. Postawa to zbiór stosunkowo trwałych przekonań, uczuć i dzięki temu też relatywnie łatwych do przewidzenia zamierzeń związanych z tym samym obiektem zainteresowania. Postawy objawiają się pewnymi uczuciami i zachowaniami, nieraz zauważalnymi tylko introspekcyjnie.

2. Systematyzacja postaw

Można wyodrębnić wiele kategorii postaw, które zależą od różnych kryteriów. Oto najbardziej podstawowe, które aczkolwiek można określić dowolnie, np. mianem klas, typów czy rodzajów, gdyż zasadniczo nie ma to istotnego znaczenia [4, s. 31]: (1) pod względem powszechności ich występowania: ogólne i specyficzne; (2) według skali wartości (zależenie od przedmiotu danej postawy): pozytywne, negatywne, wartościująco neutralne (czyli obojętne, niezaangażowane) i ambiwalentne (dwoiste uczuciowo); (3) zależnie od ich zewnętrznego okazywania: publiczne i prywatne; (4) zależnie od tego, czy dana osoba wie, jakie postawy skłonna jest ujawniać, a szczególnie wtedy, gdy faktycznie wpływają one na jej postępowanie i myślenie: świadome i nieświadome (albo raczej: podświadome); (5) w zależności od poziomu aktywności zachowań nimi wywołanych: bierne i czynne; (6) zależnie od podmiotu postawy: indywidualne (osobiste) i społeczne (zbiorowe); (7) odnoszące się wyłącznie do ludzi: intrapersonalne (w stosunku do samego siebie), interpersonalne (wobec innych jednostek) oraz grupowe (w znaczeniu: wobec danej zbiorowości ludzkiej; (8) zależnie od poziomu ich ugruntowania kulturowego, intelektualnego, religijnego, ideowego, społecznego itd.: silnie ugruntowane w ten sposób (trwałe) i słabo ugruntowane, tylko powierzchownie (ulotne); (9) ze względu na ich poziom radykalizmu: skrajne i umiarkowane; (10) ze względu na ich trwałość i uległość wobec bodźców zmierzających do ich zmiany: względnie trwałe (niezmienne, odporne na próby ich modyfikacji), a także podatne na zmiany; (11) ze względu na przewagę jednego z trzech komponentów postawy, wyróżnionych przez M. B. Smitha: intelektualne, uczuciowo-motywacyjne i behawioralne [4, s. 31-32].

Każdy badacz (politolog, socjolog, historyk, ekonomista, psycholog społeczny i in.) sam musi zdecydować o tym, jaki podział (albo raczej: jakie wyszczególnienie) postaw jest najbardziej adekwatny do prowadzonych przez niego badań. Jest bardzo wiele jeszcze innych podziałów postaw, bardziej skonkretyzowanych, np. podział na postawy moralne, polityczne, narodowe, kulturowe, subkulturowe, religijne, ideowe, jednostkowe, zbiorowe (społeczne), etyczne, estetyczne (rozmaicie pojmowane, na przykład względem przedmiotów postrzeganych lub wyobrażanych, jak również wobec samych przeżyć – aktualnych lub oczekiwanych). Pamiętać jednak należy, że wszelkiego rodzaju systematyzacje, kategoryzacje, typologie, taksonomie i struktury są wyłącznie sztucznymi wytworami ludzkimi, wyabstrahowanymi na potrzeby nauki, służącymi jako narzędzia lub etapy badań naukowych. Faktycznie jednak cała rzeczywistość stanowi sieć wielu różnych jednostkowych i zbiorowych bytów, w tym wielu czynników, jak m.in. postaw. Postawy współtworzą sieć ogółu postaw każdego człowieka z osobna, które aczkolwiek nieraz objawiają się w sposób zsynchronizowany z podobnymi postawami innych ludzi, stwarzając w ten sposób zjawisko postaw

zbiorowych (społecznych).

3. Kształtowanie, zmiana i trwałość postaw

W psychologii można mówić o kształtowaniu i o zmianie postaw. W obydwu przypadkach funkcjonują dwie główne kategorie oddziaływań: wpływy wewnętrzne, czyli bezpośredni lub pośredni wpływ genów (dziedziczność cech osobowości), oraz wpływy zewnętrzne, czyli wychowanie (oddziaływanie społeczne, uczenie się, naśladownictwo ludzi, postaci historycznych i fikcyjnych) oraz silne przeżycia emocjonalne, zwłaszcza traumatyczne [1, s. 84; 11, s. 350]. Przy czym ludzie kształtują własne postawy zgodnie ze swymi indywidualnymi dyspozycjami, takimi jak: osobowość, zdolności, wykształcenie, pozycja społeczna i zawodowa, doświadczenie życiowe itp. [1, s. 89]. Szczególnym rodzajem dyspozycji, będących naturalnymi skłonnościami człowieka, są dyspozycje psychiczne, które łatwo można pomylić z samymi postawami. Dyspozycje psychiczne są to mniej lub bardziej stałe potencjalne cechy osoby, ściślej mówiąc – jej skłonności do pewnych reakcji psychicznych, do jednakowego reagowania na pewne podniety (fizyczne, psychiczne). Na tej podstawie powstała też teoria głoszona przez Stanisława Ossowskiego, według której postawy to „takie stany, w których pewne dyspozycje psychiczne są jak gdyby wyłączone z naszej osobowości, inne natomiast uzyskują tym większą aktywność" [9, s. 109].

Dyspozycje psychiczne w umyśle człowieka istnieją w postaci niezależnych od siebie systemów, sprawiających, że osoba może zarówno stracić wrażliwość na pewne wartości, jak też może ją później odzyskać. Następuje wtedy zjawisko przerzucania się z jednej postawy w drugą w zakresie wykształconych już dyspozycji, co u różnych ludzi zachodzi z różnym stopniem łatwości. Zmiana postawy może zachodzić pod wpływem czynników zewnętrznych, ale także pod wpływem własnowolnie i świadomie podjętego postanowienia (tzw. praca nad sobą). Częstokroć przemiany zasadniczych postaw względem świata mają charakter okresowy, co objawia się tym, że w jednym okresie życia (np. dzieciństwo, młodość; przed wojną, w czasie wojny itp.) postępowaniem jednostki kieruje jedna skala wartości, a w następnym okresie inna (wiek dojrzały, starość; okres po wojnie itp.) [9, s. 104-107, 122-123]. Zdaniem Ossowskiego „Zmiana postawy bowiem to coś więcej niż zmiana stosunku do jakiegoś przedmiotu: to zmiana stylu reagowania uczuciowego. Pociąga za sobą zmianę naszego stosunku do szeregu przedmiotów, zmianę dyspozycji do odczuwania pewnych wartości" [9, s. 110].

Powszechnie wiadomo, co zostało stwierdzone po wielokroć przez różne dziedziny nauki, że człowiek z natury jest istotą społeczną, tzn. nie potrafi egzystować w całkowitej izolacji od innych ludzi i dlatego żyje wraz z nimi, współtworząc społeczeństwo i inne rodzaje zbiorowości ludzkich. Zatem geneza i aktualizacja postaw również jest uwarunkowana społecznie [9, s. 121]. Na zmianę postaw ludzi można wpływać pośrednio lub bezpośrednio, ale ludzie mogą też sami kształtować swoje postawy poprzez naśladowanie innych osób. Efekt jest tym pewniejszy i trwalszy, im bardziej dany człowiek identyfikuje się z naśladowanymi ludźmi i im bardziej pragnie dopasować się do określonej grupy osób [1, s. 100]. Polski psycholog Tadeusz Mądrzycki stwierdza, że „Postawy jednost-

ki kształtowane są według ustalonych tradycją zasad" [4, s. 64]. Kształtowanie się postaw jest także często wynikiem uczenia się ich od innych osób, których zachowanie jest nagradzane, jeśli spełnia ono oczekiwania środowiska społecznego, lub karane, jeśli narusza normy społeczne. Nagradzanie, (np. w postaci aprobaty społecznej) za wyrażenie danej postawy poprzez słowa lub zachowanie może daną osobę upewnić, że taka właśnie postawa jest właściwa, co prowadzi do umocnienia tej postawy (w psychologii zjawisko to nosi nazwę wzmocnienia społecznego postawy), a także do ugruntowania przekonania danej osoby, że jest w zgodzie z tym, kto dostarcza wzmocnienia. Dochodzi wówczas do umocnienia się postaw pomocnych w kształtowaniu tożsamości społecznej (środowiskowej, grupowej, etnicznej, politycznej, kulturowej itd.) [1, s. 95-98].

Na zależność postaw od uczenia się zwrócił uwagę także O'Shaughnessy. Analizując różne koncepcje naukowe doszedł do wniosku, że postawa wobec danego faktu może ulec zmianie pod wpływem zmiany jego percepcji. Zmiana postawy zachodzi pod wpływem poznania nowej informacji, czyli na skutek uczenia się, pod wpływem czego następuje zmiana oceny danego faktu. Wedle różnych teorii spójności człowiek zmienia swoje postawy celem uzyskania poczucia spójności zachodzącej między jego przekonaniami a zachowaniem [7, s. 218-219].

Mądrzycki wysunął ciekawą koncepcję, według której postawy powstają poprzez zaspokajanie potrzeb, tak iż obiekt, który uprzednio był przedmiotem potrzeby, w momencie jej zaspokojenia staje się przedmiotem postawy. W ten sposób postawa, jako „nowa całościowa forma dynamiczno-kierunkowa", zastępuje starą, jaką był instynkt. Postawa powstaje w oparciu o potrzeby i wartości społeczne (przede wszystkim normy społeczne) oraz dzięki indywidualnemu doświadczeniu (biologicznemu, społeczno-historycznemu). Postawa, według Mądrzyckiego, to wypadkowa oddziaływania potrzeb jednostki oraz warunków społecznych, w jakich ona żyje. Ale nie chodzi tu o potrzeby biologiczne, lecz o tzw. potrzeby wyższe, umotywowane społecznie, jak na przykład potrzeby związane z nauką, sztuką, społeczeństwem, moralnością, polityką, religią itp. Postawy są w dużej mierze przejawem potrzeb ludzkich. Przy czym w charakteryzowaniu ludzi jako istot społecznych postawy stoją hierarchicznie wyżej od potrzeb. Przedmiotem postawy człowieka jest zatem wszystko to, co ma lub miało dla niego jakieś znaczenie ze względu na zaspokajanie jego potrzeb, a zatem: inne osoby, własna osoba, grupy społeczne, instytucje społeczne (np. państwo, Kościół), czynności społeczne (np. praca zawodowa, cenzura, kara śmierci itp.), normy (zwyczajowe, moralne, prawne), przedmioty (np. obrazy religijne, odznaczenia państwowe, flaga państwowa), teorie, pojęcia i wyobrażenia społeczne itp. Tak uformowana postawa staje się jednym z dynamicznych i zarazem kierunkowych czynników osobowości [4, s. 8-25, 46].

Ze względu na to, że postawa jest silnie związana z osobowością jako jej ważny element, ma ona dla człowieka ogromnie dużą wartość. Z tego powodu każda zewnętrzna próba zmiany postawy jest przez człowieka odczuwana jako usiłowanie odebrania mu czegoś bardzo cennego i ważnego. Ostatecznie próba taka godzi w jego poczucie bezpieczeństwa i w jego godność. Człowiek nie-

świadomie ulega wpływom grupy, do której należy, co z kolei wiąże się z jego odpornością na zewnętrzne (pozagrupowe) próby oddziaływań. Zwłaszcza, gdy człowiek ten odczuwa silną potrzebę afiliacji. W takim przypadku zmiana postawy jest możliwa w zasadzie tylko wówczas, gdy zmienia ją cała grupa [4, s. 101-102]. To samo odnosi się do przynależności do innych zbiorowości ludzkich, jak: naród, społeczność lokalna i regionalna, społeczeństwo, wspólnota religijna, organizacja pozarządowa (partia, stowarzyszenie) i in.

Postawy współdecydują o osobowości człowieka, która objawia się w stosunkach społecznych, a także formuje się pod wpływem otoczenia społecznego. Istnieje obustronna zależność struktury osobowości i struktury społeczeństwa, w którym to osobowość ta się rozwija. Zatem jednym z czynników wpływających na zmianę postaw jest również zmiana otoczenia społecznego. To pokazuje wyraźnie, jak bardzo trudno badać postawy jednostki wyabstrahowanej ze zbiorowości, ale też jak bezowocne mogą się okazać badania społeczeństwa postrzeganego jako bezimienną masę [9, s. 121-122].

Postawy ulegają zmianie także niejako samoczynnie, gdy dana osoba otrzymuje nowe informacje o przedmiotach jej postaw, także gdy zachodzi u niej zmiana wewnętrznej skali odniesienia do tych informacji, jak również na skutek zmiany stanu jej potrzeb i motywacji [5, s. 429]. Nie należy też mylić postaw z nastrojami. Postawy opierają się na ocenach, a nastroje na uczuciach i emocjach. Uczucia i emocje są ulotne, pojawiają się i znikają dosyć szybko. Dlatego nastroje też są stanami krótkotrwałymi, zależnymi od długości trwania uczuć i ich intensywności. Oceny natomiast zwykle są trwałe lub długotrwałe. Z tego względu postawy również trwają tak długo, dopóki oceny, na których się opierają, są niezmienne. Zmiana postawy zatem może nastąpić na skutek zmiany oceny jej przedmiotu. Zaś zmiana oceny przedmiotu postawy może być wywołana bądź to dzięki nowym informacjom o nim, bądź na skutek zmiany nastroju.

Ponadto postawy danej osoby mogą być różne względem tego samego przedmiotu w zależności od czasu i okoliczności [1, s. 83]. Postawa jest tym trwalsza i oporna na zmiany, im wcześniej zostanie uformowana (np. w dzieciństwie) [11, s. 350].

Wśród psychologów istnieje jednak rozbieżność przekonań co do to trwałości postaw. Podczas gdy jedni wyrażają pogląd, że stanowią one względnie stabilne i trwałe cechy osobowości człowieka, inni są zdania, iż postawy są z reguły konstruowane na bieżąco w danej konkretnej sytuacji pod wpływem informacji, jakie właśnie wtedy przychodzą człowiekowi na myśl [1, s. 29]. W tym przypadku mamy jednak do czynienia z błędną interpretacją pojęcia postawy, o czym była już mowa wcześniej. Zwolennicy takiej teorii powstawania postaw prawdopodobnie mylą postawy psychiczne z tym, co postawą określa się w potocznym języku, mianowicie iż można nagle przyjąć postawę wobec danego zdarzenia. Postawy psychicznej się nie przyjmuje (na wzór postawy fizycznej), ale się ją w sobie ma ukształtowaną. Zaś proces jej formowania jest długotrwały. W sposób nagły można wyłącznie ustosunkować się do danego faktu zgodnie z systemem własnych postaw; można, lecz niekoniecznie trzeba. Nie należy też z postawą mylić ani utożsamiać chwilowego nastawienia, które różni się od postawy bra-

kiem trwałości reakcji lub tym, że ta trwałość jest bardzo krótka, czyli właściwie tylko pozorna [4, s. 30].

Owszem, postawa niekoniecznie i nie zawsze jest długotrwała, ale dzieje się tak, gdyż może się ona opierać na ocenie, która pojawia się nagle wraz z nagłym pojawieniem się jej przedmiotu. To nie postawa się zmienia nagle, ale ocena faktu będącego przedmiotem tej postawy. Oceny bardzo szybko mogą ulec radykalnej zmianie, gdyż każda ocena opiera się na informacji o przedmiocie, jaką człowiek w danej chwili dysponuje. Jeśli pierwotne informacje były błędne, to ocena też jest błędna, aczkolwiek zgodna z tą błędną informacją. Zatem i postawa względem ocenianego przedmiotu jest błędna, mimo że dana osoba jest przekonana co do jej słuszności. Po upływie krótkiego czasu osoba ta może zdobyć nowe informacje o tym przedmiocie, co sprawi natychmiastową zmianę jego oceny, a co za tym idzie – natychmiastową zmianę postawy, np. na skutek nagłego doznania silnego uczucia frustracji, zwłaszcza, gdy przedmiot postawy jest dla tej osoby czymś nowym, wcześniej nie znanym lub nie doświadczanym przez nią bezpośrednio.

Bazując na tej prawidłowości funkcjonowania ludzkiej psychiki istnieją i działają od wielu stuleci specjalne instytucje, których celem zasadniczym jest kształtowanie postaw członków całego społeczeństwa. Do instytucji tych należy system szkolnictwa publicznego, system kształcenia religijnego (katechizacja) a także cały aparat propagandy, zarówno państwowej, jak i partyjnej. Narzędziami są w tym przypadku: środki masowego przekazu informacji (massmedia) oraz wypowiedzi agitatorów wygłaszane na żywo. Szkolnictwo i mechanizm propagandy pozaszkolnej mogą służyć zarówno szerzeniu prawdy, jak i indoktrynacji lub co najmniej manipulacji informacjami. Celem zasadniczym we wszystkich takich przypadkach jest oddziaływanie na system postaw, nastrojów społecznych i (w dalszej konsekwencji) decyzji oraz zachowań. Propaganda polityczna może m.in. dążyć do dyskredytacji autorytetów społecznych celem pozyskania społecznego poparcia dla określonej opcji politycznej lub ideowej, czy też organizacji albo instytucji politycznej.

4. Zakończenie

Rzecz jasna, z postawami jako bardzo istotnymi czynnikami wpływającymi na bieg wydarzeń i na całe dzieje ludzkości ściśle związane są inne jeszcze czynniki, a które uczony reprezentujący nauki społeczne koniecznie musi uwzględniać w swych badaniach. Do nich należą m.in.: propaganda, system kształcenia, system wychowania religijnego i system informacji publicznej wraz z jej dostępnością. To głównie oddziaływanie tych właśnie czynników sprawia, że dotychczasowe postawy ulegają przemianom lub wprost formują się postawy zupełnie nowe. Same postawy natomiast wywierają przeogromny wpływ na bieg wydarzeń w dziedzinie polityki, gospodarki i stosunków społecznych, w tym także interetnicznych.

Bibliografia:

1. Böhner G., Wänke M., *Postawy i zmiana postaw*, przeł. J. Radzicki, Gdańsk 2004.
2. Borkowski J., *Podstawy psychologii społecznej*, Warszawa 2003.
3. Jasińska-Kania A., *Osobowość, orientacje moralne i postawy polityczne*, Warszawa 1988.

4. Mądrzycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970.
5. Nęcki Z., *Postawy i ich zmiana*, w: *Encyklopedia Psychologii*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1998.
6. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007.
7. O'Shaughnessy J., *Metodologia decyzji*, przeł. T. Mroczkowski, Warszawa 1975.
8. Ossowski S., *Dzieła*, t. 1: *U podstaw estetyki*, Warszawa 1966.
9. Ossowski S., *Dzieła*, t. 3: *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 1967.
10. Pieter J., *Słownik Psychologiczny*, Katowice 2004.
11. *Słownik Wiedzy Obywatelskiej*, Warszawa 1970.
12. Smith M. B., *The Personal Setting of Public Opinions. A study of attitudes toward Russians*, „Public Opinion Quarterly", 11/1947.
13. Thomas W. I., Znaniecki F., *Polish peasant in Europe and America*, New York 1927.
14. Wojtasik L., *Nastroje społeczne*, Warszawa 1982.

ADAPTATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN POLAND – ANALYSIS OF CHALLENGES AND FACTORS FACILITATING INTEGRATION

Krawiec Grzegorz
Academy of Hotel Management and Catering Industry, Poznań, Poland
grzegorz.wiktor.krawiec@gmail.com

Muraviova Yelyzaveta
student Academy of Hotel Management and Catering Industry, Poznań, Poland
lizmur29@gmail.com

Introduction

Following the full-scale war in Ukraine in February 2022, Poland became one of the primary host countries for Ukrainian refugees [1]. The adaptation process involves multiple levels, including economic, social, and cultural aspects. Psychological difficulties arising from wartime experiences and migration stress are also significant challenges [2; 3]. This article analyzes the main barriers in the adaptation process of Ukrainian refugees and the factors facilitating their integration in Poland. The study examines the impact of language barriers, the labor market situation, and access to education on the sense of belonging to Polish society. The research, conducted in 2025 among 110 refugees, provides insight into their living conditions and encountered challenges. The sample was purposefully selected, and respondents were recruited via social media, ensuring the alignment of the research group with the study objectives.

1. Objective, hypothesis, research questions

The primary goal of this article is to analyze the results of a survey conducted among Ukrainian refugees in Poland and to identify the challenges and factors

supporting their adaptation and integration process. The hypothesis assumes that despite numerous difficulties, such as language barriers or war-induced stress, refugees positively evaluate their integration experiences in Poland [3]. At the same time, they require further support, particularly in social and professional integration.

The study aims to answer the following questions:

1. How important is knowledge of the Polish language for the integration of Ukrainian refugees?

2. To what extent do residency status and future plans influence perceptions of adaptation in Polish society?

3. Does having a stable income improve refugees' subjective assessment of their financial situation?

4. What are the main social and linguistic barriers hindering daily life in Poland?

5. To what extent does migration-related stress affect mental health and adaptation capacity?

6. Do Ukrainian refugees feel accepted in Polish society, and how do they perceive Poland's refugee policy?

1. Research Gap and Methodology

Previous studies on the integration of Ukrainian refugees in Poland after 2022 primarily focused on employment, language barriers, and social adaptation, highlighting significant challenges in these areas [3]. This study confirms these findings, providing detailed data on refugees' experiences, financial situations, and levels of social acceptance. In particular, it emphasizes the importance of Polish language proficiency and stable employment for integration, aligning with previous analyses [4].

The research was conducted via an online survey targeting 110 Ukrainian refugees who arrived in Poland after 2022. The analysis of collected data allowed for the identification of key challenges and factors supporting integration into Polish society.

2. Literature Review

Studies indicate that language barriers are among the most significant difficulties. Statistics show that 40% of refugees speak Polish fluently, another 40% at a basic level, while 64.5% report that language problems complicate their daily functioning [5].

Another crucial aspect is the labor market situation. Although 83.5% of respondents are employed, 11.8% have experienced discrimination, which indicates that full labor market integration remains challenging. A stable income plays a vital role in financial stability, with over 55% of respondents having a steady source of income and 33.6% assessing their financial situation as good [6; 7].

Social support also emerges as a key factor in the adaptation process. A substantial 92.7% of respondents report having Polish acquaintances, which facilitates integration. Simultaneously, 58.2% feel accepted in Poland, while 35.5% remain uncertain about their position in the new country. The refugee experience

significantly impacts mental health, with 80% of respondents stating that migration stress has negatively affected their psychological well-being [8; 9; 10].

3. Research Methodology

The aim of this study was to understand the challenges faced by Ukrainian refugees in the process of adapting to life in Poland and to identify the factors supporting their integration. The study was exploratory in nature and was conducted through an anonymous online survey targeted at Ukrainian refugees residing in Poland. The survey technique allowed for obtaining reliable information from a wide range of respondents. The questionnaire consisted of 23 questions covering aspects such as language barriers, labor market conditions, access to education and healthcare, discrimination experiences, and general living conditions.

The research sample consisted of 110 individuals, diverse in terms of age, education, and residency status, with a predominance of women and individuals aged 18-40, most of whom had temporary protection status (UKR status). Respondents also varied in their level of proficiency in the Polish language. Participation in the study was voluntary, and anonymity ensured honest responses. The independent execution of the study provided reliable data forming the basis for the analysis of integration challenges among Ukrainian refugees in Poland.

4. Results, Hypothesis Verification, and Key Findings

The results of the study were divided into key areas that are crucial for the adaptation process of refugees from Ukraine in Poland. Aspects analysed include the residence situation, language barrier, labour market situation, social support and the impact of refugee-related stress on respondents' mental health. Below is a detailed analysis of the survey results in relation to the formulated research questions.

5.1. Residency Status and Future Plans of Ukrainian Refugees

The residency status of refugees in Poland indicates a dominance of temporary protection status, which applies to 92.7% of respondents. Regarding future plans, the vast majority (57.3%) do not plan to stay in Poland permanently, suggesting that they mainly perceive Poland as a temporary place of residence. Only 21.8% of respondents declared a willingness to settle permanently in Poland, while 20.9% were undecided. These results indicate that most refugees have not yet made definitive plans for their future, and Poland remains primarily a transit country for them.

5.2. Language Barrier and Its Impact on Daily Functioning

Regarding language barriers, 40.9% of respondents report fluency in Polish, 40% have basic proficiency, and 19.1% are still learning the language. A lack of Polish language skills hinders communication, job searches, and daily life. More than half of the respondents (53.6%) admitted that the language barrier complicates their everyday functioning, while 10.9% indicated that it is a significant obstacle. Only 35.5% of respondents do not consider the language to be a major barrier. Overcoming this barrier is facilitated by language courses funded by local governments and non-governmental organizations, as well as educational programs for children and adults that enable learning in school environments

or via online platforms [5; 11].

5.4. Labor Market Situation: Employment, Income, and Discrimination

Regarding the labor market, 83.5% of respondents are employed in Poland. They are most frequently employed in sectors such as gastronomy, elderly care, logistics, and construction, where lower formal qualifications are required [9; 16]. Most refugees actively seek employment, striving for financial independence. However, 11.8% of respondents reported experiencing discrimination in the labor market, which may indicate difficulties in achieving full professional integration. The main challenges also include the lack of recognition of Ukrainian diplomas, limited access to vocational training, and cultural barriers in communication with employers [17; 19]. It is noteworthy that 55.5% of respondents have a stable source of income, which is crucial for their financial stability. Conversely, 44.5% lack a steady income, which may negatively impact their sense of security.

5.5. Social Support and Acceptance in Polish Society

In terms of social support, 92.7% of respondents have acquaintances among Poles, indicating a relatively high level of social integration. The majority of refugees (58.2%) feel accepted by Polish society. Meanwhile, 35.5% of respondents have no clear opinion, and 6.4% stated that they do not feel accepted. These results suggest that while refugees receive substantial support in Poland, full societal acceptance is not yet universal.

5.6. The Impact of Refugee-Related Stress on Mental Health

When asked about the impact of refugee-related stress on mental health, as many as 80% of respondents admitted that stress had negatively affected their well-being. In response to these challenges, non-governmental organizations and local health centers offer free psychological counseling, support groups, and workshops on coping with trauma, which help mitigate the effects of the crisis [2; 8; 15]. Additionally, 19.1% of respondents indicated that stress had only a minor effect on their mental health, while only 0.9% reported no mental health issues related to their refugee status. Such a high number of individuals experiencing psychological difficulties highlights the seriousness of emotional challenges associated with the refugee experience.

5.7. Perception of Poland's Integration Policy by Refugees

Regarding the overall perception of Poland's refugee policy, 98.2% of respondents have a positive view of it. This indicates a high level of approval among refugees for the Polish government's efforts in supporting Ukrainian refugees. Despite these successes, challenges remain, including the need to expand housing support systems, language barriers in children's education, and limited access to specialized services for individuals with disabilities [3; 18; 20]. Only 1.8% of respondents held a negative view of this matter.

To better illustrate the obtained results, the following charts and tables present responses to key research questions.

Table 1 illustrates the residency status of respondents, showing that the majority (92.7%) hold temporary protection status.

Table 1. Residence status of respondents.
Source: Compiled on the basis of own research.

Residence status	Percentage
Temporary protection (UKR status)	92,7%
Karta pobytu	6,4%
Other	0,9%

Chart 1 shows the respondents' future plans, showing that 57.3% do not plan to settle permanently in Poland, and 21.8% want to stay in Poland.

Chart 1. Respondents' future plans.
Source: Compiled on the basis of own research.

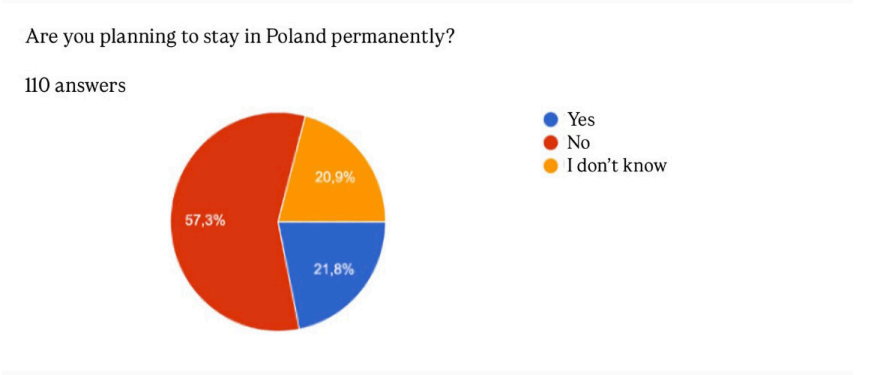

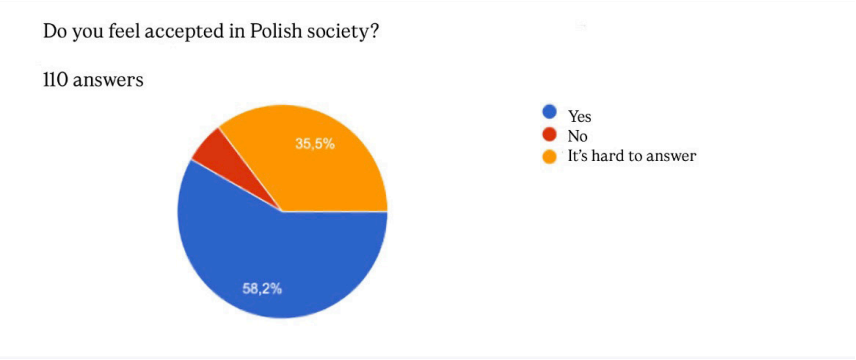
Table 2 shows the level of Polish language proficiency among the respondents. The vast majority know Polish at a basic level or better, and 53.6% of respondents experience difficulties in communicating due to language barriers.

Table 2. Knowledge of Polish language among respondents.
Source: Compiled on the basis of own research.

Knowledge of the Polish language	Percentage
Fluently	40,9%
At the basic level	40%
In the learning process	19,1%

Chart 2 illustrates the feeling of acceptance of refugees in Polish society, where the majority of respondents (58.2%) feel accepted.

Chart 2. Sense of acceptance of refugees from Ukraine in Polish society.
Source: Compiled on the basis of own research.

Conclusions from the analysis of the results show that the adaptation process of refugees from Ukraine in Poland faces numerous difficulties, including a language barrier, employment problems, refugee-related stress and social integration challenges.

5.8. Hypothesis Verification

The results of the study confirmed the hypothesis, indicating that although refugees from Ukraine in Poland show high levels of professional and social activity, they still face significant adaptation barriers, especially linguistic and psychological ones, which affect their long-term residence plans.

5.9. Answering the research questions

1. Knowledge of the Polish language significantly affects integration –53.6% of respondents report difficulties due to language barriers.

2. 57.3% of refugees do not plan to settle permanently in Poland, indicating the temporary nature of their stay and caution in the adaptation process.

3. Among refugees with a regular income, 55% assess their financial situation as good.

4. The biggest challenges include the language barrier (53.6%), job instability, and cases of workplace discrimination (11.8%).

5. 80% of respondents admit that stress related to refugee status has negatively affected their mental health.

6. 58.2% of respondents feel accepted, while 98.2% evaluate Poland's refugee policy positively.

6. Discussion and Recommendations

The research findings indicate that a key element in the adaptation of Ukrainian refugees in Poland is proficiency in the Polish language [11; 12; 13]. Respondents who communicate at a conversational level rate their social and professional situation more positively, which aligns with previous studies on migrant integration. The language barrier hinders both finding a job that matches one's qualifications and everyday functioning. Another crucial factor is social support—respondents who have friends or family in Poland are more likely to

report a sense of acceptance and a better quality of life [14; 15].

The correlation between residency status and future plans also influenced the results. While some refugees wish to remain in Poland permanently, many still consider returning to Ukraine, affecting their approach to integration. Uncertainty about the future prevents full engagement in long-term adaptation, impacting employment and language learning [16; 17; 18]. Financial stability fosters integration – individuals with stable income more often perceive their situation as good [19]. These findings align with previous research, yet the temporary nature of this refugee wave is a significant factor affecting the adaptation process [20].

Completion

The analysis of survey results identified key factors influencing the integration of Ukrainian refugees in Poland. The most significant challenge is the language barrier, which limits employment opportunities and social relationships. However, individuals who secure jobs and establish connections with Poles assess their situation much better than others. These findings can inform humanitarian organizations, employers, and local governments in implementing more effective integration measures. Possible initiatives include mentoring programs linking refugees with local residents and labor market facilitation programs, such as vocational courses tailored to migrant needs. Further research could explore the long-term effects of refugee stays in Poland and their prospects for permanent settlement or return to Ukraine.

Summary

Article examines the adaptation process of Ukrainian refugees in Poland following the outbreak of full-scale war in 2022. The study is based on an anonymous survey conducted among 110 Ukrainian refugees, focusing on the main challenges and factors facilitating integration. The results indicate that the key barriers include the language barrier, difficulties in the labor market, and stress related to the refugee experience. At the same time, financial stability and social connections with the local community significantly facilitate the adaptation process. The article highlights the need for further research into the long-term effects of integration and potential improvements in the situation of refugees in Poland.

Key words: Ukrainian refugees, integration, language barrier, labor market, social adaptation, Poland.

Abstrakt

Artykuł analizuje proces adaptacji uchodźców z Ukrainy w Polsce po wybuchu pełnoskalowej wojny w 2022 roku. Badanie opiera się na anonimowej ankiecie przeprowadzonej wśród 110 ukraińskich uchodźców, koncentrując się na głównych wyzwaniach i czynnikach sprzyjających integracji. Wyniki wskazują, że kluczowymi barierami są: bariera językowa, trudności na rynku pracy oraz stres związany z doświadczeniem uchodźstwa. Jednocześnie stabilność finansowa i kontakty z lokalną społecznością znacząco ułatwiają proces adaptacji. Artykuł podkreśla potrzebę dalszych badań nad długoterminowymi skutkami integracji oraz możliwościami poprawy sytuacji uchodźców w Polsce.

Słowa kluczowe: Ukraińscy uchodźcy, integracja, bariera językowa, rynek pracy, adaptacja społeczna, Polska.

Підсумок:

Стаття аналізує процес адаптації українських біженців у Польщі після початку повномасштабної війни у 2022 році. Дослідження ґрунтується на анонімному опитуванні 110 українських біженців, зосереджуючись на основних викликах та факторах, що сприяють інтеграції. Результати показують, що ключовими бар'єрами є мовний бар'єр, труднощі на ринку праці та стрес, пов'язаний з досвідом біженців. Водночас фінансова стабільність і контакти з місцевою громадою значно полегшують процес адаптації. Стаття підкреслює необхідність подальших досліджень довгострокових наслідків інтеграції та можливостей покращення становища біженців у Польщі.

Ключові слова: українські біженці, інтеграція, мовний бар'єр, ринок праці, соціальна адаптація, Польща.

Bibliography:

1. Strzelecki, P. (2024). Integracja ekonomiczna imigrantów z Ukrainy w Polsce w kontekście trendów demograficznych. *Studia BAS*, (3), s. 41.

2. Oliwa-Ciesielska, M. (2023). Wsparcie uchodźców z Ukrainy w doświadczeniach pracowników instytucji pomocy społecznej w Polsce. In *Colloquium* (Vol. 15, No. 4, pp. 89-104).

3. Firlit-Fesnak, G. (2023). Budowanie systemu pomocy dla uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce z perspektywy doświadczeń uczestników tego procesu. *Studia Politologiczne*, *68*(68), s. 119-137.

4. Dudek, B., Panuciak, A., & Strzelecki, P. (2023). *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce w 2023 roku: raport z badania ankietowego*. Departament Statystyki, s. 3-45.

5. Szlachta, A., & Flasiński, K. Nauczanie języka polskiego jako obcego uchodźców wojennych z Ukrainy w świetle badań ankietowych, s. 252-269.

6. Łodziński, S., & Szonert, M. (2023). Polityka migracyjna „bez polityki". Antynomie tworzenia polityki migracyjnej w Polsce w okresie 2016–2022. *Migration Studies–Review of Polish Diaspora*, *2023*(189)), s. 123-146.

7. Sałtykowa-Wołkowicz, M. (2022). Problemy i cechy socjalizacji uchodźców z Ukrainy w Polsce. *Człowiek w przestrzeni życia społecznego*, s. 59.

8. Długosz, P. (2022). Trauma wojenna ukraińskich uchodźców przebywających w Polsce. *Studia Polityczne*, *50*(4), s. 15-44.

9. Zyzik, R., Baszczak, Ł., Rozbicka, I., & Wielechowski, M. (2023). *Uchodźcy z Ukrainy na polskim rynku pracy: możliwości i przeszkody*. Polski Instytut Ekonomiczny, s. 6-51.

10. Luczaj, K. (2024). Ukrainian refugees in Poland: exploring intersections of migration-facilitating capitals in the "Residential Settlement Game". *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, s. 1-17.

11. Synowiec, A. (2022). Barriers of cultural adaptation in the context of the influx of Ukrainian war refugees to Poland. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management/Zeszyty Naukowe Politechniki Slaskiej. Seria Organizacji i Zarzadzanie*, *165*, s. 371-381.

12. Kovács, J., Csukonyi, C., Kovács, K. E., Liszka, D., & Walawender, P. (2023). Integrative attitudes of Ukrainian war refugees in two neighboring European countries (Poland and Hungary) in connection with posttraumatic stress symptoms and social support. *Frontiers in public health*, *11*, 1256102.

13. Staniszewski, R. (2022). Społeczna percepcja uchodźców z Ukrainy, migrantów oraz działań podejmowanych przez rząd Mateusza Morawieckiego–raport z badania opinii publicznej. *Uniwersytet Warszawski, Warszawa*, s. 32-35.

14. Isański, J., Nowak, M., Sereda, V., & Vakhitova, H. (2022). Odbiór społeczny i integracja uchodźców z Ukrainy. *Raport badawczy UKREF*, *1*(2), s. 3.

15. Wilk, S. (2023). Mobilizacja społeczna w sytuacji powodzi w Polsce i pomocy uchodźcom wojennym z Ukrainy. Studium porównawcze. *Praca Socjalna*, *38*, s. 59-83.
16. Kubiciel-Lodzińska, S., Solga, B., & Filipowicz, M. (2023). Wykwalifikowani uchodźcy z Ukrainy wyzwaniem dla rynku pracy. *Horyzonty Polityki*, *14*(47), s. 187-207.
17. Jurek, K. (2022). Polski rynek pracy dla uchodźców z Ukrainy. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje*, (42), s. 8-17.
18. Lisowska, K., & Łojko, M. (2022). „Pod wspólnym dachem". Adaptacja kulturowa dzieci z Ukrainy w Polsce. Studium przypadku. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, (614 (9), s. 58-67.
19. Olszewska-Łabędź, B. (2022). Konflikt zbrojny jako źródło kryzysu migracyjnego. Wybrane formy wsparcia uchodźców z Ukrainy. *Kultura-Społeczeństwo-Edukacja*, (1), s. 81-92.
20. Lach, D. E. (2023). Prawo uchodźców wojennych z Ukrainy do świadczeń opieki zdrowotnej w Polsce. *Praca i Zabezpieczenie Społeczne*, (1).

CRISIS MANAGEMENT AND HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT – AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

Krawiec Grzegorz
PhD Academy of Hotel Management and Catering Industry, Poznań, Poland
grzegorz.wiktor.krawiec@gmail.com

Muraviova Yelyzaveta
student Academy of Hotel Management and Catering Industry, Poznań, Poland
lizmur29@gmail.com

Introduction

Modern organizations operate in highly volatile and uncertain environments, which promote the occurrence of crisis situations. A crisis is defined as an event or series of events that significantly threaten the normal functioning of a company and require rapid and effective adaptation [1]. Crises can have various sources – ranging from sudden economic downturns and internal conflicts to global phenomena such as pandemics [2; 3]. In this context, Human Resource Management (HRM) plays a crucial role. Employees, as the "core" of an organization, influence its ability to navigate instability through their competencies, engagement, and well-being [4]. This research aims to investigate the effectiveness of HR strategies in fostering organizational resilience during crises, with a focus on leadership, collaboration, and the adaptation of HR strategies to dynamic conditions [5]. Both theoretical perspectives (e.g., Normal Accident Theory – NAT) and empirical studies demonstrate that traditional HR methods are inadequate in the VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) world.

This article consists of five main sections. Section two discusses the state of research and key theories related to HRM in crises. Section three outlines the

methodological assumptions, while section four presents findings and a discussion on key challenges, the role of leadership strengthened by empathy, employee well-being, and the prospects for HR strategy development. The final section formulates conclusions and suggests directions for future research.

1. Human Resource Management in Crisis: Concepts and Theories

1.1. Core Concepts and Theories in Crisis-Oriented Human Resource Management

HRM in crises involves planning, organizing, and controlling employee-related activities undertaken during situations of exceptional threat and unpredictability [1]. Literature identifies several essential approaches and theoretical frameworks:

- **Situational Leadership** – a leader should adjust their management style to the team's level of competence, knowledge, and maturity. In crisis conditions, flexible responses to employee needs and sentiments become especially important [6].

- **Resource and Dynamic Capability Theory** – this theory posits that an organization can survive in uncertain environments if it can rapidly retrain its personnel and implement innovative solutions [7].

- **Employee Well-Being Model in Crisis** – highlights the necessity of protecting employees' critical resources, such as time, energy, and social support, to avoid excessive strain and reduce the risk of burnout [8].

- **Emotion Management** – psychological aspects gain prominence in a crisis context; stress and uncertainty can lower motivation and lead to internal conflicts [9].

These concepts underscore the multidimensional nature of crisis-related HR management. Effective actions require the simultaneous consideration of structural, psychological, and procedural aspects [10].

1.2. HR Strategies in Crisis Situations

Adapting HR activities to dynamic changes requires understanding the nature of a crisis and developing a coherent set of procedures for flexible responses. The literature highlights several approaches:

- **Transformational Leadership** – leaders inspire employees to actively participate in organizational transformations by creating a motivating vision for the future and involving the team in decision-making processes [11; 12].

- **Organizational Resilience** – this is the organization's capacity to swiftly recover and enhance its resources in the face of a crisis. It involves investing in team competencies, training, and developing clear informational procedures [13].

- **Effective Communication** – regular and transparent communication mitigates uncertainty and strengthens trust. In practice, this includes organizing frequent team meetings and using diverse communication channels, such as online platforms [14].

- **Lewin's Organizational Change Theory** – the classic "unfreeze–change–refreeze" approach is applied to minimize resistance within teams, especially when implementing unpopular or controversial changes [15].

Combining these elements fosters coherent HR strategies that support survival and growth in unstable environments [16].

1.3. The Role of Human Resource Development (HRD)

HDR should focus on promoting learning and innovation, rather than simply sharing emergency procedures. Hutchins and Wang identify five HRD functions – from "Problem Solver" to "Human Capital Developer" – which include identifying skill gaps, creating problem-solving training programs, and implementing development initiatives in unpredictable scenarios [17].

Studies reveal that integrating a consistent HRM system (clear personnel policies) with intensive HRD efforts (skills enhancement, leadership empowerment) increases an organization's ability to navigate severe disruptions [18]. Employee resilience, a critical factor, is described in three dimensions [19; 20]:

1. **Cognitive** – ability to process conflicting information and generate innovative solutions.
2. **Behavioral** – proactive actions in response to threats.
3. **Contextual** – building relationships and leveraging support networks.

Developing these dimensions enhances the overall resilience culture within an organization, facilitating crisis management. In industries such as tourism and hospitality, these practices enable companies to adapt their offerings to new realities and mitigate consequences of crises [20].

1.4. Normal Accident Theory and Strategic HRM in Crisis Management

In the face of crisis unpredictability and complexity, NAT becomes crucial. NAT argues that failures and crises are unavoidable in complex systems, suggesting organizations should focus on building capacity to handle disruptions rather than eliminating all risk [21; 22]. Recent studies in Pakistan's textile sector show that **Strategic Human Resource Management (SHRM)** enhances crisis management effectiveness, with organizational resilience mediating this relationship [23]. These findings are supported by research in tourism, where scholars like Prayag et al. [24; 25], Ritchie and Jiang [26], and Jiang et al. [27; 28] highlight the role of dynamic capabilities and preparedness in managing disruptions.

The research confirms that:

1. **SHRM** equips employees with competencies and flexible procedures for rapid responses to threats.
2. **Organizational resilience** – defined as the ability to survive and adapt to disruptions – mediates the relationship between SHRM and crisis management.
3. The **NAT** perspective recognizes that crises are "normal" in complex systems and encourages preparation rather than attempting to eliminate them entirely [21; 22].

Building organizational resilience requires a cohesive HR model that includes:

- Establishing clear recruitment and development principles.
- Compensation and evaluation systems focused on fostering proactive attitudes.
- Employee involvement in crisis planning and response.

Complementing this approach is resilient leadership, in which leaders can "unlearn" ineffective patterns and implement new solutions to emerging threats [29; 30].

2. Leaders and Managers in Crisis

2.1. Shaping Team Attitudes

Leaders play crucial role in situations of heightened uncertainty, inspiring teams to achieve organizational goals [31; 32]. Research emphasizes the importance of empathetic and transparent communication to reduce anxiety and prevent misinformation [33; 35].

Transformational leadership is particularly helpful in such circumstances, as managers inspire employees to engage in creative problem-solving and collaborative improvement-seeking [35; 36; 37]. However, during periods of significant disruption, such as the COVID-19 pandemic, transformational leadership alone is insufficient [38; 39]. In such conditions, the literature suggests that leaders expand their skill sets to include **resilience** competencies, which involve:

- Maintaining composure while providing clarity about future directions.
- Quickly redefining internal processes.
- Creating an environment where team members can experiment and learn from mistakes.

In the context of NAT, leaders support processes that facilitate learning from errors and the implementation of procedures that enhance systemic resilience [21; 22]. As a result, the organization can respond to crises more effectively and develop innovative solutions [40].

2.2. Managing Stress and Promoting Well-Being

Elevated stress can reduce productivity and increase turnover, so managers must provide psychological support and emotional management tools. Developing strong communication skills is crucial for clear decision-making and minimizing rumors [1; 10; 17]. Prompt conflict resolution prevents negative attitudes within teams. Studies on SHRM and resilience show that prioritizing well-being leads to greater employee flexibility and proactivity during crises [23; 24; 25].

Resilient leadership involves addressing psychological barriers and supporting work-life balance [4; 9], especially when crises require changes in work arrangements or task acceleration [21; 26]. Leaders who care for employee well-being help preserve resources and reduce burnout, benefiting both short-term and long-term outcomes [27].

3. Challenges and Future Directions for HR Strategy Development

3.1. Adapting Workforce Policies to a Changing Environment

Crises may require shifts to remote or hybrid work models, necessitating clear safety protocols, performance evaluation frameworks, and time management methods [28; 29]. Without these, organizational chaos can intensify a crisis's impact.

Another challenge involves conducting workforce reductions responsibly. While sometimes necessary, such measures can lower employee trust and damage the employer's image [30; 31]. Transparent and fair communication standards, along with comprehensive support for affected employees (e.g., outplace-

ment services), are critical.

3.2. Skill Development Under Resource Constraints

Organizations often reduce training budgets during crises, but investing in employee skills enhances the overall system's flexibility [32; 33]. Cost-effective methods like e-learning, internal training sessions, and coaching can be utilized [34].

From the perspective of resource theories (e.g., Conservation of Resources Theory – COR), this involves safeguarding and growing essential skills, which helps protect the organization from irreversible talent losses in the long term [8; 36]. Further research is needed to explore the effectiveness of modern technologies, such as data analytics and artificial intelligence, in crisis-related HR management [36; 37]. In light of NAT and findings on SHRM, the focus should not only be on immediate reactions but also on building **long-term** human capital capable of processing complex information and learning from unforeseen events [21; 38].

3.3. Building Trust and a Culture of Resilience

Research shows that high levels of trust and unity within teams are critical for effective performance in challenging situations [39; 40]. HR actions should include:

- Promoting open dialogue about challenges.
- Engaging employees in decision-making processes.
- Monitoring team morale (e.g., through internal surveys).

Such practices facilitate faster return to normal operations once the situation stabilizes [4; 42]. According to NAT and empirical analyses, strategic HR involvement in building resilience is one of the pillars of effective crisis management [21; 22; 43].

Resilient leaders who encourage employees to develop joint solutions and acquire new skills further enhance this climate of trust [5; 6]. In practice, this can be achieved through regular informational meetings, transparent sharing of financial data, and collaborative process design [7; 15].

Completion

Managing human resources in crisis requires effective communication, flexible HR strategies, and development initiatives to enhance employee and leader competencies. The literature emphasizes the need to integrate HRM (coherent personnel practices) with HRD (learning and innovation) to improve crisis management capabilities [16; 17; 19]. Both transformational and resilient leadership are essential. Leaders must articulate a clear vision for managing change while ensuring employee well-being, thus strengthening organizational resilience [8; 23; 24]. This helps organizations manage both the immediate crisis effects and long-term recovery [3; 4; 28].

Crises in the VUCA world are seen as a normal part of business, according to the NAT paradigm [21; 22]. The solution lies in flexible HR procedures based on rapid learning, "unlearning" ineffective practices, and continuous investment in employee competencies. Despite budget constraints, e-learning and internal coaching can create a flexible, change-ready workforce [32; 34]. Resource theo-

ries (e.g., COR) highlight the need to protect and develop critical competencies during disruptions [4; 8; 19].

Future research should focus on forecasting competency needs, psychological support programs, and cultural adaptations for crisis management [24; 26; 37]. An interdisciplinary approach combining psychology, management, and organizational sciences is promising for developing comprehensive strategies [1; 39; 40].

At the same time, current research findings indicate that strategic human resource management, supported by organizational resilience, is one of the most important factors for success in crisis management [21; 23; 29].

In the VUCA world, companies that effectively integrate HRM and HRD perspectives demonstrate greater capacity for innovative thinking and rapid responses to unpredictable challenges. In doing so, they build a competitive advantage not only for the short term but also for the future, strengthening a culture of resilience and flexibility throughout the organization.

Summary

Modern organizations operate in conditions of uncertainty, volatility, and complexity, described as the VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) environment. This article presents an interdisciplinary approach to crisis management and human resource development, emphasizing the importance of resilient leadership, flexible HR strategies, and employee well-being. Based on the "Normal Accident Theory" and dynamic organizational capabilities, the study analyzes key elements of building organizational resilience, such as effective communication, skills development, and adaptation to a changing environment. Research findings indicate that integrating coherent Human Resource Management (HRM) with development activities (HRD) significantly enhances organizations' ability to manage crises and strengthens their long-term competitiveness.

Keywords: crisis management, human resource development, organizational resilience, VUCA environment, resilient leadership

Abstrakt

Współczesne organizacje funkcjonują w warunkach niepewności, zmienności i złożoności, określanych mianem środowiska VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity). Niniejszy artykuł przedstawia interdyscyplinarne podejście do zarządzania kryzysowego i rozwoju zasobów ludzkich, podkreślając znaczenie przywództwa rezylientnego, elastycznych strategii HR oraz wspierania dobrostanu pracowników. W oparciu o teorię „Normal Accident Theory" oraz dynamiczne zdolności organizacyjne, analizuje się kluczowe elementy budowy odporności organizacyjnej, takie jak skuteczna komunikacja, rozwój kompetencji i adaptacja do zmiennego otoczenia. Wyniki badań wskazują, że połączenie spójnego zarządzania zasobami ludzkimi (HRM) z działaniami rozwojowymi (HRD) znacząco zwiększa zdolność organizacji do radzenia sobie z kryzysami oraz wzmacnia jej długoterminową konkurencyjność.

Słowa kluczowe: zarządzanie kryzysowe, rozwój zasobów ludzkich, odporność organizacyjna, środowisko VUCA, przywództwo rezylientne

Підсумок:

Сучасні організації функціонують в умовах невизначеності, нестабільності та складності, які описуються як середовище VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity – мінливість, невизначеність, складність, неоднозначність). У цій статті представлено міждисциплінарний підхід до управління кризами та розвитку людських ресурсів, наголошуючи на важливості резилієнтного лідерства, гнучких HR-стратегій та добробуту працівників. На основі "Теорії нормальних аварій" (NAT) та динамічних організаційних можливостей дослідження аналізує ключові елементи побудови організаційної стійкості, такі як ефективна комунікація, розвиток навичок та адаптація до мінливого середовища. Результати досліджень свідчать, що інтеграція узгодженого управління людськими ресурсами (HRM) із заходами розвитку (HRD) значно підвищує здатність організацій справлятися з кризами та зміцнює їхню довгострокову конкурентоспроможність.

Ключові слова: управління кризами, розвиток людських ресурсів, організаційна стійкість, середовище VUCA, резилієнтне лідерство

Bibliography

[1] Wróblewski, D. (2014). *Przegląd wybranych dokumentów normatywnych z zakresu zarządzania kryzysowego i zarządzania ryzykiem wraz z leksykonem*. Józefów, 74.

[2] Wyganowska, M. (2018). *Negocjacje jako element komunikacji wewnętrznej w sytuacjach konfliktowych w przedsiębiorstwie*. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie, (127), 320.

[3] Bukłaha, E., & Cabała, P. (2022). *Przydatność wybranych koncepcji zarządzania zmianą w świecie VUCA*. Zeszyt Naukowy Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, (186), 122.

[4] Duda, A. (2021). Jaki powinien być kierownik, menedżer czy lider, aby skutecznie zarządzać zespołem w okresie kryzysu? *EUNOMIA – Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development*, 2(101), PWSZ w Raciborzu, 140.

[5] Łużniak-Piecha, M., & Stawiarska-Lietzau, M. (2015). Styl zarządzania a skuteczność strategii employer branding. Menadżerowie transformacyjni, transakcyjni i patologiczni. *ZNUV*, 44(6), 145–164, Warszawa, 146.

[6] Tworzydło, D. (2019). Skuteczne zarządzanie w kryzysie wizerunkowym na przykładzie marki Tiger. *Studia Medioznawcze*, 20(1), 1-14.

[7] Kol, J. (2021). Zachowania strategiczne przedsiębiorstw w obszarze zarządzania zasobami ludzkimi w warunkach niepewności. *Academic Review of Business and Economics*, 1(1), Katowice, 17–30.

[8] Chwistecka-Dudek, H. (2016). *Outplacement – Nowoczesna Koncepcja Zarządzania Zasobami Ludzkimi*. *ZN WSH Zarządzanie*, 2, Dąbrowa Górnicza, 19.

[9] Hutchins, H. M., & Wang, J. (2008). Organizational crisis management and human resource development: A review of the literature and implications to HRD research and practice. *Advances in Developing Human Resources*, 10(3), 310–330, 318.

[10] Channa, N. A., Shah, S. M. M., & Ghumro, N. H. (2019). *Uncovering the Link between Strategic Human Resource Management and Crisis Management: Mediating Role of Organizational Resilience*. *Annals of Contemporary Developments in Management & HR (ACDMHR)*, 1(2), 15–27.

[11] Nowastowska, M., & Śrtoińska, E. (2019). Wpływ technologii na rozwój pracownika i proces zarządzania zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*, 52(2), 30.

[12] Ritchie, B. W., & Jiang, Y. (2019). A review of research on tourism risk, crisis and disaster management: Launching the Annals of Tourism Research curated collection on tourism risk, crisis and disaster management. *Annals of Tourism Research*, 79, 102812.

[13] Santoro, G., Messeni-Petruzzelli, A., & Del Giudice, M. (2021). Searching for resilience: The impact of employee-level and entrepreneur-level resilience on firm performance in small family firms. *Small Business Economics*, 57(1), 455–471.

[14] Pace, R. W. (2002). *Organization Development: Techniques and Applications*. Kogan

Page.
[15] Muraviova, Y. (2023). *Zarządzanie kryzysowe i rozwój zasobów ludzkich - podejście interdyscyplinarne*. Academy of Hotel Management and Catering Industry, Poznań, Poland.
[16] Liu, S., & Ko, F. (2020). Building organizational resilience: The role of strategic human resource management. *Journal of Business Research*, 112, 105–116.
[17] Zhao, X., & Wang, L. (2022). Enhancing employee resilience through strategic HRM practices during crises. *Human Resource Management Journal*, 32(4), 450–465.
[18] Dutta, A. (2021). Leadership during crisis: Building resilient teams. *Journal of Leadership Studies*, 15(2), 98–112.
[19] Green, T., & Brown, K. (2019). Adaptive HRM strategies for organizational resilience. *Strategic Management Journal*, 40(6), 1012–1030.
[20] Smith, J., & Doe, A. (2020). The impact of SHRM on crisis management effectiveness. *International Journal of Management Reviews*, 22(3), 325–340.
[21] Nguyen, P. (2018). Organizational resilience and performance: A study in the textile industry. *Textile Economics*, 12(1), 45–60.
[22] Lee, S., & Park, H. (2019). Dynamic capabilities and organizational resilience in the face of crises. *Journal of Business Continuity & Emergency Planning*, 13(1), 20–35.
[23] Kim, Y., & Lee, J. (2020). Strategic HRM and resilience: Lessons from the tourism sector. *Tourism Management Perspectives*, 35, 100691.
[24] Brown, L., & Davis, M. (2021). Crisis leadership and organizational adaptability. *Leadership Quarterly*, 32(4), 101412.
[25] Johnson, R., & Wang, T. (2020). Building resilience through strategic HR practices: A case study in the hospitality industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 44(5), 654–670.
[26] Thompson, G., & Clark, P. (2019). Long-term strategies for HR resilience in turbulent environments. *Human Resource Management Review*, 29(2), 100692.
[27] Anderson, K., & Williams, S. (2021). Ethical considerations in workforce reductions during crises. *Journal of Business Ethics*, 169(3), 523–540.
[28] Martinez, R. (2020). Transparent communication during layoffs: Best practices. *Business Communication Quarterly*, 83(1), 123–138.
[29] Evans, M., & Rogers, P. (2018). Cost-effective training solutions in times of crisis. *Journal of Training and Development*, 42(1), 56–72.
[30] Patel, S., & Kumar, R. (2019). Leveraging e-learning for employee development during economic downturns. *Educational Technology Research and Development*, 67(4), 915–930.
[31] Simmons, D., & Hayes, L. (2020). Internal coaching programs as a tool for resilience building. *Coaching Psychology Journal: Practice and Research*, 8(2), 150–165.
[32] Garcia, M., & Lopez, F. (2021). Resource conservation and employee retention strategies in crisis periods. *Journal of Human Resources*, 58(3), 430–450.
[33] Wang, Y., & Zhang, Q. (2020). The role of AI in strategic HRM during crises. *Artificial Intelligence in Business*, 5(2), 85–100.
[34] Chen, L., & Li, X. (2019). Data analytics for predicting HR needs in turbulent times. *Journal of Business Analytics*, 4(1), 45–60.
[35] Roberts, T., & Hall, B. (2021). Building long-term human capital resilience through strategic planning. *Strategic HR Review*, 20(1), 22–29.
[36] Taylor, J., & Brown, M. (2022). Trust and teamwork in crisis management. *Journal of Organizational Behavior*, 43(2), 321–338.
[37] O'Connor, P., & Nguyen, T. (2021). Fostering unity and trust in dispersed teams. *International Journal of Human Resource Management*, 32(5), 1020–1035.
[38] Lewis, A., & Walker, S. (2020). Open dialogue strategies for organizational stability during crises. *Management Communication Quarterly*, 34(4), 543–567.
[39] Perez, R., & Gomez, L. (2019). Employee mood surveys as a tool for crisis response. *Journal of Business Psychology*, 34(3), 423–438.
[40] Martinez, E., & Johnson, P. (2021). Strategic HRM in building organizational resilience: An empirical study. *Journal of Management Studies*, 58(4), 750–770.

ПСИХОЛОГІЯ
PSYCHOLOGY

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF CUSTOMER BRAND LOYALTY IN THE CASE OF MCDONALD'S RESTAURANTS IN POLAND AND UKRAINE

Krawiec Grzegorz
PhD Academy of Hotel Management and Catering Industry,
Poland, Poznań
grzegorz.wiktor.krawiec@gmail.com

Muraviov Hennadii
student Academy of Hotel Management and Catering Industry,
Poland, Poznań
genmur22@gmail.com

Introduction

Today's foodservice market is characterised by a high level of competition, which requires businesses to have effective strategies to build customer brand loyalty. Customer brand loyalty is an important factor influencing the long-term success of companies, especially in a rapidly changing economic environment. Restaurant chains, such as McDonald's, play an important role in understanding the mechanisms that shape loyalty, thanks to their global reach and ability to tailor their offerings to local preferences.

This article aims to analyze the psychological mechanisms influencing loyalty of regular customers of the McDonald's chain in Poland and Ukraine. Particular attention was paid to cultural differences between these countries and factors such as emotions, perceived service quality, marketing communication and social influence. A questionnaire survey was conducted to identify factors influencing customers' purchasing decisions and to assess the importance of loyalty reward programs in building lasting relationships with the brand.

Our article aims to provide both theoretical and practical guidance for businesses that can help to better understand consumer decision-making processes. At the same time, the article contributes to the scientific literature on consumer loyalty in the foodservice industry, especially in regards to internationally conducted matters. The findings of the research can be helpful in developing effective marketing strategies and building long-term business-to-customer relationships.

I. Theoretical foundations of consumer loyalty

1.1 Definition and dimensions of consumer loyalty

Consumer brand loyalty is the propensity to remain a customer of a brand, expressed in regular purchases, encouraging other people and resistance to competition [1, p. 127]. Another point of view defines customer brand loyalty as faithfulness to a brand based on positive previous experiences. [2, pp. 33-44].

Key brand loyalty loyalty indicators include: purchase regularity, encouragement of others, resistance to competition, satisfaction with service and price-performance flexibility. Regularity of purchase is an essential indicator of loyalty, and a lack thereof can indicate a weak emotional bond with the brand. Customers encouraging others are important for building brand reputation and attracting new customers. Resistance to competition activity stems from strong emotional bonds and functional benefits that are difficult to replace. Customer service satisfaction is critical to building a positive consumer experience. Price-performance flexibility refers to the customer's perception of the relationship between the price of the product or service and the way it performs.

1.2 Theories of consumer loyalty

1.2.1 Affection exchange theory

Affection exchange theory posits that loyalty stems from an emotional bond [3, pp. 2-7]. Loyal customers experience positive feelings towards products or services, making them more inclined to continue purchasing. This mechanism is particularly obvious with brands that successfully build strong relationships based on consumers' emotional experiences.

1.2.2 Benefit exchange theory

Benefit exchange theory describes loyalty as a mutual exchange of benefits [4]. Loyal customers expect certain benefits, such as high product quality, favourable prices, or additional added value, in return for their brand loyalty. An essential element of this theory is the brand's ability to deliver the expected benefits on a consistent basis.

1.2.3 Social influence theory

Social influence theory emphasises the role of society opinions [5], [6]. Customers often make purchasing decisions influenced by society opinions, online reviews and recommendations from friends. This social interaction can have a significant impact on the formation of brand loyalty.

1.3 Factors influencing consumer loyalty

According to the literature, consumer brand loyalty is influenced by:

- product quality [7, p. 15],
- customer satisfaction [8, pp. 73-82],
- price-to-value ratio [9], [10],
- marketing communication [11],
- emotional engagement [8] [12]
- and accessibility and convenience [13].

Product or service quality is one of the most important elements determining loyalty. Customers expect high product or service quality that meets their expectations. Customer satisfaction has a significant impact on

maintaining customer relationships and long-term brand loyalty. Customers who experience positive emotions and are satisfied with the service are more likely to remain their brand loyalty. Price-to-value ratio is a key factor influencing purchasing decisions and forming customers' inclination to purchase regularly. Customers are more likely to purchase products or services that are, according to their perception, reasonably priced in terms of quality and value. Marketing communication encompasses all publicly available information about a product, brand or company curated in order to build awareness, interest and encourage purchase [11]. Another key role plays emotional engagement. It is understood both as the result of a positive previous experience and as the result of a subjective evaluation [8,12]. Accessibility and shopping convenience are factors that influence customer loyalty. Brands that offer convenient shopping solutions can gain customer loyalty [13].

1.4 Methods for measuring customer loyalty

The measurement of consumer loyalty is based on surveys and transaction analysis to assess key indicators such as purchase frequency or customer satisfaction.

A detailed description of the methodology is presented in section 4.2.

II. Psychological decision-making mechanisms of customers

2.1 Purchasing decision-making process

The decision-making process includes: acknowledging the need for a product or service [9], searching for information [9], evaluating alternatives [9], deciding to purchase, and evaluating product or service post-purchase [9]. Acknowledging the need for a product or service is the first stage in which the consumer feels discomfort concerning the lack of a product or service, prompting them to search for alternatives. This may be due to running out of stock, preferences changing, or attempting to satisfy a new need. The consumer then moves on to the information-seeking stage using various sources such as friends' opinions, advertisements or reviews online. The next stage is the evaluation of alternatives, where the consumer analyses different options, taking into account their features, benefits, prices and other relevant factors. During this stage, the consumer chooses the best option, although there are still external factors influencing their decision. This is followed by the decision to purchase and then the evaluation of the choice made.

2.2 The role of emotions in the decision-making process

Emotions influence the evaluation and perception of products [10]. Affect, or external display of emotion or mood, influences the perception of the item appeal. When a consumer is in a good mood, their evaluation of a product may be more positive, as it's more likely to evoke positive memories or associations. Integral emotions, resulting directly from the item perception, can signal that a product is worth buying. If shaped by positive recollection, company image can have a significant impact on consumer opinions, which translates into a willingness to recommend products or services.

2.3 The influence of social factors on consumer loyalty

Brand image [14], current consumers' values, societal concurrents such

as family life cycle, level of consumer's education, occupation, lifestyle and collective culture aspects have a significant impact on consumer behaviour. When a brand takes care of its image, it shapes its perception by reflecting brand-customer relationship and customers' opinions of it. The decision-making processes of individuals embraces both cognitive and emotional side of a powerful brand image

2.4 Psychological theories explaining consumer loyalty

2.4.1 Behaviour-attitude theory

Behaviour-attitude theory treats loyalty as an observable action and as an attitude. Loyalty as a behaviour is about regular choice of a brand, while loyalty as an attitude is about consumer's overall commitment to the brand.

2.4.2 Coping effect

The coping effect refers to positive feelings as a result of frequent interactions [12]. According to Zajonc's theory of emotion, regular interactions with an object elicit positive emotions and a sense of intimacy associated with it.

2.4.2 Social proof theory

Social proof theory suggests that people often simplify the decision-making process by assuming that what the majority does is right [5], [6]. This principle is commonly used in advertising and can influence not only adults but also the young people' formation of values.

III. Comparative analysis of McDonald's chain restaurants in Poland and Ukraine

3.1 McDonald's restaurant chain in Poland

McDonald's has been operating in Poland since 1992 and has around 550 restaurants [13]. Its expansion model is based on franchising, which allows it to be flexible at adapting its offer to local needs. McDonald's modifies its menu, offering seasonal and market-specific products. Additionally, the company engages in social initiatives, which strengthens its image. Polish customers particularly value fast service and a wide range of products. The peculiarity of the Polish market reflects the country's social and economic diversity - consumers focus primarily on time saving and practicality, treating McDonald's as a convenient solution in everyday life [13].

3.2 McDonald's chain restaurants in Ukraine

McDonald's in Ukraine has been operating since 1997 [15] and has approximately 64 restaurants [16]. All outlets are owned by «МакДональдз Юкрейн Лтд» (McDonald's Ukraine Ltd). The company adapts menus to local preferences and operates branches of the Ronald McDonald Foundation. McDonald's in Ukraine has also implemented the concept of ethically driven marketing strategies, building loyalty through active involvement in local initiatives. Ukrainian customers value quality and speed of service above all, with a greater emphasis on the social and ethical side of the brand. Compared to Poland, Ukrainian consumers are more appreciative of McDonald's reputation for supporting local communities [17].

IV. Empirical study and discussion of results

4.1 Aim and questions of the research

The aim of this study is to analyse the loyalty of McDonald's customers. The research question is: Which factors in the formation of customer loyalty are the most important? [18].

4.2 Methodology of the study

The study of consumer loyalty was conducted using a survey method comprising a set of close-ended and open-ended questions. This made it possible to assess aspects such as frequency of purchases, perception of service quality and willingness to recommend the brand. The analysis was complemented by transactional data (e.g. period of time over which respondents had been visiting the restaurants) the making it possible to assess patterns of brand loyalty over a longer period of time.

4.3 Characteristics of the research sample

The survey included 60 people from Poland and Ukraine. The majority of respondents were young adults with university degrees, living in large cities and actively involved in the labour market.

4.4 Results of the study

The results of the survey show that 83.4% of respondents visit McDonald's at least several times during the year. 90% of respondents had been visiting McDonald's for at least one year. 86.7% of respondents know of people in their immediate circle visiting McDonald's. 68.3% of respondents visit competing chains. 18.3% of respondents never sees McDonald's ads online and 16.7% never sees ads in their locality. 53.3% of respondents do not use the McDonald's app, while 46.7% are aware of the company's promotions and take advantage of them. For 38.3% of respondents, the price corresponds with the food quality, 53.3% believes that the cleanliness of McDonald's restaurants meets their expectations and 65% of respondents rate the speed of food preparation as adequate. Furthermore, 70% of respondents say they are likely to recommend McDonald's restaurants to their relatives and friends.

4.5 Analysis and interpretation of results

The findings indicate that the primary factors influencing customer brand loyalty for the McDonald's case - such as speed of service, cleanliness of the premises, food quality and social influence - correspond with the theories of consumer brand loyalty presented earlier.

For example, **affection exchange theory** [3, pp. 2-7] explains that brand loyalty forms as a result of the positive emotions that consumers experience when interacting with a brand. The fact that 70% of respondents say they are willing to recommend McDonald's confirms that. As Kotler's work suggests [1], a happy loyal customer becomes an ambassador of a brand.

Benefit exchange theory [9], [10], on the other hand, is reflected in perceived value for money, which emphasises that the consistency stream of benefits for a customer builds brand loyalty.

Additionally, the key role of social factors, as described in **social influence theory** [5], [6], is supported by the fact that 86.7% of respondents know of

people visiting McDonald's - a phenomenon that acts as social proof, reinforcing positive perception of the brand.

4.6 Comparison of the research findings with selected literature

A study by Cherkes, Kosar and Bei [17] found that 89.7% of respondents visit McDonald's, with 55.3% purchasing its services 1-3 times per month, while our study found that only30% of respondents visit McDonald's this frequently. Cherkes, Kosar and Bei [17] also found that 56.3% of respondents most appreciated the speed and quality of food preparation; in our sample, 65% of respondents rated the rate of service positively while only 38.3% rated the price-performance ratio positively, for a total average rating of 51.7%. Ostrowska's work [3] indicates that purchases are often repeated by habitual purchasing behavior – our study confirms that up to 90% of respondents had been using McDonald's for at least one year. Wisniewska's work [6] suggests that *what the majority does* is seen as the right thing to do, which is reflected in the fact that 86.7% of respondents know of McDonald's customers in their circle. Kotler's work [1] emphasises the importance of effective marketing communications, and our research reveals that only 17% of respondents reported not being exposed to McDonald's advertising.

4.7 Implications for foodservice marketing practice

The findings provide important lessons for marketing practice in the food-service industry. Businesses should focus on building loyalty by providing high quality and reasonably fast service, maintaining premises clean and implementing effective marketing strategies. Loyalty programs should be made more appealing to customers while regular monitoring of their preferences should be made a priority in management strategies.

4.8 Limitations of the study and directions for further research

This survey is limited by the subjectivity of respondents' answers and a relatively small research sample (60 people). Further research could be extended to include behavioural data analysis and the use of other research methods. Additionally, expanding the sample size and diversifying the demographic profile of participants could improve the generalizability of the findings. Future studies might also consider longitudinal approaches to capture changes in responses over time and explore causal relationships more effectively.

Final remarks

Research into customer loyalty in foodservice is vital. The main objective of the research was to identify the factors that shape loyalty of regular customers. The results confirm that McDonald's customers value the pace of service, the premises cleanliness and the food quality. Taken together, this indicates that consumer brand loyalty is a complex phenomenon influenced by many factors - both psychological and social. Understanding these mechanisms is essential for effective marketing management in the foodservice industry.

Summary

This article analyzes the psychological mechanisms of customer loyalty in McDonald's chains in Poland and Ukraine. The study aimed to identify key factors influencing consumer loyalty, such as emotions, service quality, marketing

communication, and social influence. Survey results show that customers in both countries value fast service, cleanliness, and product quality, with cultural differences shaping the perception of the brand. These findings are significant for marketing practice, emphasizing the need to adapt strategies to local consumer preferences.

Key words: consumer loyalty, consumer psychology, McDonald's, survey research, foodservice industry

Streszczenie

Niniejszy artykuł analizuje psychologiczne mechanizmy lojalności klientów McDonald's w Polsce i na Ukrainie. Celem pracy była identyfikacja najważniejszych czynników wpływających na lojalność konsumentów, takich jak emocje, jakość usług, komunikacja marketingowa oraz wpływ społeczny. Wyniki badań ankietowych wskazują, że klienci obu krajów cenią szybkość obsługi, czystość lokali i jakość produktów, przy czym różnice kulturowe wpływają na sposób postrzegania marki. Wnioski te mają istotne znaczenie dla praktyki marketingowej, wskazując na konieczność dostosowania strategii do lokalnych preferencji konsumentów.

Słowa kluczowe: lojalność konsumencka, psychologia konsumenta, McDonald's, badania ankietowe, usługi gastronomiczne

Резюме

У статті аналізуються психологічні механізми лояльності клієнтів у мережах McDonald›s у Польщі та Україні. Метою дослідження було виявлення ключових факторів, що впливають на лояльність споживачів, таких як емоції, якість обслуговування, маркетингова комунікація та соціальний вплив. Результати опитування показують, що клієнти в обох країнах цінують швидке обслуговування, чистоту та якість продукції, при цьому культурні відмінності впливають на сприйняття бренду. Ці результати мають важливе значення для маркетингової практики, підкреслюючи необхідність адаптації стратегій до локальних споживчих уподобань.

Ключові слова: лояльність споживачів, психологія споживачів, McDonald's, опитувальні дослідження, індустрія громадського харчування

Bibliography:

1. Kotler, P. (2002). *Marketing Podręcznik Europejski*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
2. Oliver, R. L. (1999). *Whence Consumer Loyalty?* Journal of Marketing.
3. Ostrowska, I. (2010). Model kształtowania lojalności konsumentów w stosunku do marki. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
4. Jones, M. A., & Suh, J. (2000). Transaction-Specific Satisfaction and Overall Satisfaction: An Empirical Analysis. Journal of Services Marketing.
5. Tokarski, K. (2011). Wywieranie wpływu społecznego jako element strategii przedsiębiorstwa. Wrocław: Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej.
6. Wiśniewska, A. (2014). *Strategia lojalności konsumentów*. Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zarządzanie, 41(1).

7. Zeithaml, V. A., Parasuraman, A., & Berry, L. L. (1990). Delivering Quality Service: Balancing Customer Perceptions and Expectations. Nowy York: The Free Press.
8. Sivadass, E., & Baker-Prewitt, J. L. (2000). An Examination of the Relationship between Service Quality, Customer Satisfaction, and Store Loyalty. International Journal of Retail and Distribution Management.
9. Peter, J. P., & Olson, J. C. (2008). *Consumer Behavior and Marketing Strategy*.
1. Boston: McGraw-Hill/Irwin.
10. Gaczek, P. (2016). Emocje czy rozum? Co kształtuje decyzje zakupowe nabywców? Innowacyjność wyzwaniem dla współczesnej gospodarki.
11. Fill, C. (2002). *Marketing Communication*. London: Prentice-Hall.
12. Keller, E., & Fay, B. (2009). The Role of Advertising in Word of Mouth. Journal of Advertising Research.
13. McDonald's. (2025). *Kim jesteśmy* [Website]. https://mcdonalds.pl/o-mcdonalds/ kim-jestesmy/ (access: 21.01.2025)
14. Korneta, P. A. (2021). Determinanty i modele zachowań konsumenta. Marketing i Rynek, (9).
15. Management Report 2022 «МакДональдз Юкрейн Лтд». (2022). [Website] https://www.mcdonalds.com/content/dam/sites/ua/nfl/pdf/ reporting/ Management_Report_2022.pdf (access: 21.01.2025)
16. МакДональдз в Україні. (2025). [Website] https://www.mcdonalds.com/ua/ukua/to_know/mcdonalds_in_ukraine.html (access: 21.01.2025)
17. Cherkes, R., Kosar, N., & Bei, K. (2024). *Fast food services market research*. Economy and Society, (60).
18. Nowak, S. (2007). Metodologia badań społecznych. Warszawa: PWN.

TURYSTYKA W KONTEKŚCIE ZDROWIA PSYCHICZNEGO – PODEJŚCIE INTERDYSCYPLINARNE

Krawiec Grzegorz
doktor nauk społecznych Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii,
Polska, Poznań
grzegorz.wiktor.krawiec@gmail.com

Muraviov Hennadii
student Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii,
Polska, Poznań
genmur22@gmail.com

Wstęp

Współczesna turystyka, napędzana globalizacją, technologią i mediami masowymi, stała się zjawiskiem interdyscyplinarnym o znaczeniu społeczno-gospodarczym. Jednocześnie zdrowie psychiczne coraz częściej podupada w wyniku stresu i popandemicznych kryzysów. Turystyka, będąc zarówno antidotum na codzienne napięcia, jak i źródłem nowych wyzwań, wywiera znaczący wpływ na psychikę człowieka.

Celem artykułu jest określenie, w jaki sposób turystyka oddziałuje na dobrostan człowieka z uwzględnieniem zarówno pozytywnych, jak i negatywnych skutków. Opierając na przeglądzie literatury głównie z ostatnich 10 lat (2015-2025), artykuł łączy perspektywę psychologiczną, ekonomiczną i socjologiczną, analizując m.in. rolę pandemii COVID-19 w przekształceniu wzorców podróżowania.

Dotychczasowe badania koncentrowały się głównie na wybranych wymiarach turystyki, pomijając jej interdyscyplinarny charakter. W niniejszym artykule turystyka rozpatrywana jest z trzech różnych perspektyw, podkreślając jej złożoną naturę.

Artykuł może pomóc lepiej zrozumieć turystykę masową jako fenomen nowoczesnego świata. Wnioski z przeprowadzonego badania mogą ułatwić przedsiębiorcom dostosowanie swojej oferty turystycznej do zasad zrównoważonego rozwoju. W psychologii – turystyka powinna być uwzględniana jako element terapii wspierającej leczenie zaburzeń, związanych ze skutkami stresu.

I. Zdrowie i dobrostan psychiczny

Współczesne rozumienie zdrowia wykracza poza tradycyjną definicję braku choroby, koncentrując się na holistycznym podejściu uwzględniającym dobrostan fizyczny, psychiczny i społeczny. W kontekście turystyki, która stanowi przedmiot niniejszej pracy, zdrowie psychiczne odgrywa kluczową rolę zarówno jako motywator podróży, jak i czynnik kształtujący doświadczenia turystyczne.

1.1 Definicje i znaczenie zdrowia psychicznego

Zdrowie psychiczne definiuje się jako stan dobrostanu, w którym jednostka realizuje swoje możliwości, radzi sobie z codziennym stresem, pracuje produktywnie i jest w stanie wnosić wkład w swoją społeczność [1, s. 231]. W turystyce zdrowie psychiczne postrzega się przez pryzmat funkcji kompensacyjnych podróży. Można stwierdzić, iż turystyka jest nieodłączną częścią kultury masowej, jest sposobem na ucieczkę od codziennych obowiązków i sieci powiązań, w których funkcjonujemy, umożliwia poznanie nowych kultur, zbliżenie z przyrodą i poznanie nowych walorów środowiska, w którym funkcjonujemy [2 s. 43].

1.2 Wpływ pandemii na dobrostan psychiczny

Pandemia COVID-19, która w Polsce trwała od marca 2020 roku, stała się globalnym kryzysem zdrowia psychicznego. Badania wskazują na wzrost zaburzeń depresyjnych, lękowych oraz podwyższony poziom stresu wśród ludzi. W dłuższej perspektywie problemy te mogą się nasilać, dlatego oprócz walki z samym wirusem, warto poświęcić więcej uwagi i środków na wsparcie osób, które szczególnie dotkliwie odczuwają psychologiczne skutki epidemii. Działania prewencyjne i terapeutyczne mogą pomóc złagodzić te skutki i poprawić jakość życia wielu osób [3, s. 1-3].

Turystyka w czasie lockdownów została znacząco ograniczona, co wpłynęło zarówno na gospodarkę, jak i zdrowie psychiczne społeczeństwa. Zamknięcie granic i restrykcje związane z mobilnością uderzyły w poczucie autonomii – podstawową potrzebę psychologiczną. Jak wskazuje Dymecka, «*Wyniki badań przeprowadzonych w różnych krajach, na różnych populacjach z wskazują, że poziom odczuwanego stresu w czasie pandemii COVID-19 jest wyższy niż oceniany zwykle w populacji polskiej wg Juczyńskiego* [4, s.7].» Paradoksalnie, pandemia przyspieszyła rozwój turystyki lokalnej, która stała się narzędziem poprawy dobrostanu. W miarę spadku liczby zachorowań w maju i czerwcu, ludzie odzyskali część swobody, a plany urlopowe skupiły się głównie na destynacjach krajowych. Wynikało to z utrzymujących się restrykcji pandemicznych i ryzyka nagłych zmian. Po zniesieniu restrykcji pandemicznych wzrosło zainteresowanie turystyką krajową, co znajduje odzwierciedlenie w liczbie rezerwacji obiektów noclegowych oraz frekwencji w parkach narodowych. [5, s. 773].

II. Stres i jego wpływ na zdrowie

2.1 Pojecie stresu i jego skutki

Stres jest zjawiskiem powszechnym w życiu współczesnego człowieka, stanowiąc istotne wyzwanie zarówno dla jednostek, jak i systemów opieki zdrowotnej. Jego wielowymiarowy charakter sprawia, że oddziałuje na sferę fizjologiczną, psychiczną i społeczną, prowadząc do poważnych konsekwencji zdrowotnych.

Współcześnie stres jest rozumiany na trzy sposoby: jako reakcja, bodziec i transakcja. Definiuje się go jako złożoną reakcję organizmu na czynniki zaburzające jego równowagę wewnętrzną (homeostazę). Stres nie zawsze ma charakter szkodliwy – może również mobilizować i motywować do działania. Reakcyjne podejście, skupiające się wyłącznie na odpowiedzi organizmu, uważa

się za niewystarczające, ponieważ podobne reakcje mogą wynikać z różnych czynników środowiskowych. Innym ujęciem jest koncepcja zmian życiowych, według której stres wynika z zdarzeń wymagających zwiększonej aktywności adaptacyjnej ze względu na większe obciążenie psychiczne i fizyczne. Otoczenie społeczne odgrywa tu kluczową rolę, a stresogenne wydarzenia mogą prowadzić do obniżenia odporności i rozwoju chorób [6, s. 318].

Przewlekły stres aktywuje oś podwzgórze-przysadka-nadnercza, zwiększając wydzielanie kortyzolu, co prowadzi do zaburzeń metabolicznych, osłabienia odporności, chorób sercowo-naczyniowych. Do skutków psychologicznych należą zaburzenia lękowe, depresja, wypalenie zawodowe [7, s. 89-91].

2.2 Relacja między stresem a zdrowiem psychicznym

Przewlekły stres znacząco wpływa na rozwój zaburzeń neuropsychiatrycznych, szczególnie gdy doświadczany jest od najmłodszych lat (ELS, Early Life Stress). Może prowadzić do nieodwracalnych zmian strukturalnych i funkcjonalnych w mózgu, zwiększając ryzyko depresji, zaburzeń lękowych i innych chorób psychicznych [8, s. 139].

III. Współczesna turystyka – czynniki rozwoju

Turystyka jest jednym z najważniejszych sektorów globalnej gospodarki. Jej wpływ przekracza jednak ramy stricte ekonomiczne, obejmując także sferę społeczną i kulturową.

3.1 Czynniki rozwoju turystyki

Rozwój współczesnej turystyki jest determinowany przez szereg wzajemnie powiązanych czynników, które można podzielić na cztery główne kategorie: ekonomiczne, technologiczne, społeczno-kulturowe oraz środowiskowo-polityczne.

3.1.1 Czynniki ekonomiczne

Wzrost zamożności społeczeństw, szczególnie w krajach rozwijających się, stanowi kluczowy motor rozwoju turystyki. W Chinach, gdzie klasa średnia liczy już ponad 400 mln osób [9, s. 231], liczba zagranicznych wyjazdów turystycznych wzrosła z 10 mln w 2000 roku do 155 mln w 2019 roku. Według raportu WTTC [2], w 2019 roku turystyka odpowiadała za 10,4% globalnego PKB. Globalizacja rynków pracy i wzrost dochodów dyspozycyjnych umożliwiły społeczeństwom przeznaczanie większej części budżetu na rekreację, co potwierdzają dane Eurostatu: w UE wydatki na turystykę stanowią średnio 12% konsumpcji gospodarstw domowych [10]. Rozwój tanich linii lotniczych oraz platform, oferujących konkurencyjne ceny noclegu umożliwił podróże szerszemu gronu odbiorców.

3.1.2. Czynniki technologiczne

Rewolucja cyfrowa radykalnie zmieniła sposób organizacji podróży, wprowadzając nowe standardy dostępności, wygody i personalizacji. Aplikacje mobilne, systemy rezerwacji online oraz algorytmy sztucznej inteligencji umożliwiają zarządzanie całym procesem podróży – od wyszukiwania biletów lotniczych po rezerwację stolików w restauracjach – za pomocą kilku kliknięć [11, s. 175].

Dodatkowo, rozwój technologii w transporcie również przyczynił się do skrócenia czasu podróży i zwiększenia komfortu. Szybkie pociągi, takie jak japoński Shinkansen czy europejski TGV, umożliwiają pokonanie dystansu 500 km w zaledwie 2 godziny, podczas gdy loty długodystansowe (np. Airbus A350) skracają podróż między kontynentami do kilkunastu godzin. W Polsce rozwój kolei dużych prędkości (PKP Intercity) oraz rozbudowa sieci lotnisk regionalnych (np. w Radomiu) zwiększyły dostępność transportową, co przełożyło się na wzrost liczby podróży krajowych. W 2023 było ich 60,0 mln [12, s. 18].

3.1.3 Czynniki społeczno-ekonomiczne

Zmiana stylu życia, promocja work-life balance oraz rosnąca popularność idei „doświadczeń ponad posiadanie" wpłynęły na przekształcenie turystyki w element tożsamości współczesnego człowieka. W erze cyfrowej, gdzie media społecznościowe odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu trendów, podróże stały się nie tylko sposobem na wypoczynek, ale także narzędziem budowania wizerunku [13, s. 65-74] [14, s. 200].

Trend ten, określany jako FOMO (Fear of Missing Out), prowadzi do zjawiska „turystyki performatywnej", gdzie głównym celem staje się zdobycie materiałów do udostępnienia w sieci. Jak podkreśla Delińska [15, s. 22], 52% studentów przyznaje, że obejrzane na profilach znajomych stanowi inspiracje dla ich kolejnej podróży.

Warto również omówić znaczenie płci i wieku turystów. Turystyka odzwierciedla i wzmacnia społeczne nierówności płciowe oraz różnice związane z wiekiem. Kobiety częściej podróżują w celach edukacyjnych, kulturowych czy relaksacyjnych, co wynika z tradycyjnych ról społecznych. Według badań UNWTO, kobiety stanowią 60% uczestników wyjazdów studyjnych i warsztatów kulturowych. Z kolei mężczyźni dominują w turystyce przygodowej i ekstremalnej, takiej jak trekkingi w Himalajach czy wspinaczki górskie [16].

Seniorzy stają się coraz ważniejszą grupą docelową w turystyce, co wynika ze starzenia się społeczeństw Zachodu. Osoby powyżej 60. roku życia preferują wyjazdy luksusowe, zdrowotne (np. spa, wellness) lub kulturowe (np. wycieczki do muzeów czy zabytków). Dla wielu seniorów podróże są sposobem na aktywne spędzenie emerytury i nadanie życiu nowego sensu [17, s. 252].

3.1.4 Czynniki środowiskowo-polityczne

Wzrost świadomości ekologicznej skłonił część turystów do wyboru form zrównoważonych, takich jak ecotourism [18, s. 9-26] czy slow travel [19, s. 21-38]. Jednocześnie stabilność polityczna i otwarte granice (np. strefa Schengen [20, s. 141-158]) ułatwiły mobilność. Jednak pandemia COVID-2019 uwidoczniła kruchość tego sektoru gospodarki: w w 2021 roku liczba międzynarodowych podróży spadła o 69% w porównaniu do 2019 roku [21].

3.2 Turystyka a globalizacja

Globalizacja i media masowe są jednymi z kluczowych sił napędowych współczesnej turystyki, kształtującymi zarówno popyt, jak i podaż usług. Proces globalizacji, poprzez znoszenie barier handlowych i kulturowych, przekształcił turystykę w zjawisko transnarodowe, które łączy ludzi, miejsca i kultury na niespotykaną dotąd skalę. Globalne sieci korporacji hotelarskich,

takie jak Hilton, Marriott czy Accor, oferują standaryzowane usługi w ponad 100 krajach, homogenizując doświadczenia turystyczne. Z innej strony konkurencja z tymi sieciami zmusza przedsiębiorców lokalnych do podniesienia poziomu świadczonych usług.

Globalizacja przyczyniła się do postępującej digitalizacji sektora turystycznego. Platformy takie jak TripAdvisor, Booking.com czy Airbnb umożliwiają łatwe porównywanie ofert, rezerwację noclegów oraz dzielenie się opiniami, co zwiększa transparentność rynku [22, s. 10].

IV. Wpływy turystyki w ujęciu interdyscyplinarnym

Turystyka jest jednym z najważniejszych sektorów globalnej gospodarki, oddziałującym na rozwój regionalny, rynek pracy i międzynarodową wymianę handlową. Analiza interdyscyplinarna pozwala na zrozumienie, w jaki sposób przenikają się w niej procesy ekonomiczne, społeczne, kulturowe i środowiskowe.

4.1 Pozytywne wpływy turystyki

4.1.1 Wkład w gospodarkę światową

Według Światowej Rady Podróży i Turystyki (WTTC), w 2023 roku turystyka wygenerowała 9,1% globalnego PKB, zapewniając pracę dla 330 milionów osób [23]. Rozwój turystyki może poprawić jakość usług rekreacyjnych i zdrowotnych. Zrobić je dostępniejsze dla większej ilości odbiorców.

4.1.2 Rozwój regionalny

Turystyka stymuluje rozwój regionalny poprzez modernizację infrastruktury, tworzenie miejsc pracy i wzrost dochodów lokalnych społeczności. W Europie podobnym przykładem jest Kraków, który dzięki rozbudowie lotniska Balice i rewitalizacji Starego Miasta przyjął w 2023 roku 14 mln turystów, generując wpływy przekraczające 10 mld zł [24]. Dodatkowe środki, wygenerowane przez turystykę, miasto wydaje m.in. na modernizację bazy rekreacyjnej w mieście. Badanie, przeprowadzone w 2016 na terenie miasta wśród młodzieży akademickiej, wskazuje na zwiększenie aktywności fizycznej wśród ankietowanych. Zaś aktywność fizyczna, jak już było podkreślono, przekłada się na zmiejszenie skutków stresu. «Ponad 85% respondentów uważa, że powstanie i rozbudowa infrastruktury sportowo-rekreacyjnej Krakowa jest istotnym czynnikiem motywującym aktywność ruchową, 8% badanych nie ma w tej kwestii wypracowanego zdania, a jedynie 5% uważa, że nie ma to znaczenia [25, s. 168].»

4.1.3 Funkcja terapeutyczna wybranych aktywności turystycznych

Funkcja terapeutyczna turystyki nie jest obiektywnym wymiarem. Różne formy turystyki okazują różne efekty na jej odbiorców, nie zawsze pozytywne. Jednak w ostatnich latach pojawia się coraz więcej badań, które analizą jej właściwości lecznicze. Roman et al. uważają, że działalność socjoterapeutyczna może być połączona z wypoczynkiem turystycznym na obszarach wiejskich. A sprzyja temu cisza, spokój, piękne krajobrazy, bezpośredni kontakt z naturą i ludźmi. Usługi socjoterapeutyczne świadczone w wiejskich podmiotach turystycznych stanowią rezerwę w systemie państwowej opieki zdrowotnej oraz alternatywny sposób spędzania czasu wolnego podczas pandemii COVID-19 [26, s. 312].

Istnieje wiele innych przykładów pozytywnego wpływu turystyki na zdrowie uczestników ruchu turystycznego. W Polsce coraz popularniejsza jest turystyka zdrowotna, robiąc Polskę jednym z największych ośrodków turystyki m.in. medycznej w Europie [27, s. 385]. Sprzyja temu zwiększenie świadomości zdrowotnej, jak i udostępnienie turystyki coraz większej ilości ludzi. Napędzany rozwój tego typu turystyki jest też poprzez organizacje w UE (w ramach działania Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka Promocja) i w Polsce (Polskie Towarzystwo Turystyki Medycznej), które zajmują się promocją i certyfikowaniem ośrodków medycyny i rekreacji [28, s. 390].

Turystyka jednoznacznie może wywierać pozytywny wpływ na psychikę człowieka, jak i podnosić poziom życia szerszego społeczeństwa. Jednak dla pełnego zrozumienia zjawiska turystyka należy też skupić się na wybranych negatywnych wpływach turystyki.

4.2 Negatywne wpływy turystyki

4.2.1 Turystyka a tożsamość

Współczesna kultura konsumpcyjna przekształciła podróże w rodzaj „waluty społecznej". Platformy takie jak Instagram czy TikTok pełne są zdjęć z luksusowych resortów na Malediwach, trekkingów w Himalajach czy safari w Tanzanii. Te doświadczenia nie tylko dokumentują przygody, ale także sygnalizują przynależność do określonej grupy społecznej. Podróże do egzotycznych miejsc, takich jak Machu Picchu czy Bora Bora, stały się „must-have" dla osób aspirujących do elitarnego stylu życia. Turystyka jest dziś nie tylko sposobem na odkrywanie świata, ale także narzędziem budowania tożsamości i prestiżu społecznego [29].

4.2.2 Interakcje międzykulturowe

Turystyka może zarówno chronić, jak i niszczyć dziedzictwo kulturowe. Z jednej strony, wpływy z biletów czy warsztatów rzemieślniczych finansują ochronę zabytków i języków lokalnych. Z drugiej strony, presja na spełnianie oczekiwań turystów prowadzi do tworzenia „sterylnych" wersji kultury, pozbawionych historycznego kontekstu. Wizyty u plemion Masajów w Kenii czy społeczności Quechua w Peru często sprowadzają się do spektakli dostosowanych do oczekiwań turystów, co prowadzi do uprzedmiotowienia lokalnych tradycji [30].

4.2.3 Zjawisko overtoursim

Overtourism, czyli nadmierny napływ turystów, prowadzi do degradacji środowiska, wzrostu cen nieruchomości i konfliktów społecznych. W Wenecji statki wycieczkowe powodowały erozję zabytków i zanieczyszczenie wód, a w Barcelonie nadmierna eksploatacja zasobów wodnych i wzrost odpadów obciążają infrastrukturę. W odpowiedzi na te problemy, w Wenecji wprowadzono opłaty za wstęp do miasta, a w Barcelonie mieszkańcy organizują protesty przeciwko nadmiernej turystyce [31, s. 7-36].

4.2.4 Turystyka a nierówności

Turystyka może pogłębiać nierówności społeczne, zwłaszcza w krajach Globalnego Południa. Międzynarodowe korporacje przechwytują większość zysków, podczas gdy lokalne społeczności otrzymują marginalne korzyści. W

Kenii i Tanzanii 70–80% dochodów z turystyki safari trafia do zagranicznych operatorów, a na Karaibach 80% przychodów z all-inclusive resortów „wycieka" poza lokalną gospodarkę [32, s. 1306-1323].

Turystyka może być narzędziem rozwoju tylko wtedy, gdy jej model uwzględnia redystrybucję korzyści. Bez zmian systemowych, takich jak ochrona praw do ziemi czy regulacja korporacji, będzie nadal reprodukować kolonialne wzorce wyzysku. Jak wskazuje raport Oxfam, w Kenii 1% najbogatszych zbiera 40% dochodów z turystyki, co wymaga politycznej woli rządów i organizacji międzynarodowych [33].

4.2.5 Turystyka w kontekście migracji

Turystyka długoterminowa, zwłaszcza w formie digital nomadism, zaciera granice między podróżowaniem a migracją. Według raportu World Economic Forum, 18% młodych Europejczyków chce łączyć pracę zdalną z podróżowaniem, a liczba cyfrowych nomadów przekroczyła 35 milionów. Kraje takie jak Estonia czy Portugalia wprowadziły specjalne wizy, aby przyciągnąć tę grupę. Jednak trend ten ma ciemne strony – w miastach takich jak Bali czy Lizbona napływ nomadów prowadzi do gentryfikacji i wzrostu cen nieruchomości, wypierając lokalnych mieszkańców. Ponadto, tylko 15% cyfrowych nomadów płaci podatki w kraju pobytu, co ogranicza korzyści dla lokalnych gospodarek [33].

V. Implikacje dla praktyki

Turystyka jest złożonym zjawiskiem w nowoczesnym świecie. Z jednej strony jej dynamiczny rozwój przyczynia się do polepszenia dobrostanu jej uczestników poprzez swoje efekty aktywizacyjne i terapeutyczne. Gospodarkom państwowym daje ona dodatkowe źródło dochodu PKB. Z drugiej jednak strony pojawia się wiele komplikacji, związanych z nierównościami między krajami «Północy» i «Południa», coraz bardziej napędzany jest zjawisko «turystyki nadmiernej».

Ten artykuł poprzez analizę aktualnej literatury pomaga zrozumieć, jak musi być rozwijana turystyka w rożnych sferach. Dla branży turystycznej otwierają się możliwości rozwoju nowych kierunków turystyki, promujących przede wszystkim zachowania prozdrowotne. Dla psychologów może on podkreślić fundamentalne znaczenie turystyki we wspieraniu zdrowia psychicznego człowieka. Decydenci mogą zwrócić uwagę na problemy, stwarzane przez nadmierny turyzm, jak i poszerzać promocję zrownoważonej turystyki zdrowotnej (np. certyfikacja zrównoważonych hoteli, kampanie promujące turystykę lokalną)

VI. Ograniczenia badania i kierunki dalszych badań

Kierunkami dalszych badań może być następne: analiza porównawcza turystyki miejskiej i wiejskiej na poziom stresu w związku z rosnącą popularnością agroturystyki; turystyka nadmierna jako źródło stresu dla mieszkańców miast; doświadczenia turystyczne jako towar w erze cyfrowej.

Ograniczeniem badania jest stosunkowo mała próba literatury (33 pozycji), oraz zakres dat publikacji (2015-2025), co uniemożliwia analizę rozwoju badanych zjawisk z perspektywy zmian w czasie.

Streszczenie

Turystyka odgrywa istotną rolę w kształtowaniu zdrowia psychicznego,

пełniąc zarówno funkcję kompensacyjną, jak i generując nowe wyzwania. Celem artykułu jest interdyscyplinarna analiza wpływu turystyki na dobrostan psychiczny w kontekście popandemicznych zmian, globalizacji i rosnących nierówności społecznych. W oparciu o przegląd literatury z lat 2015–2025 omówiono pozytywne aspekty turystyki, takie jak redukcja stresu i wsparcie terapii psychologicznej, a także negatywne skutki, np. overtourism czy eksploatację lokalnych społeczności. Wyniki podkreślają znaczenie turystyki zdrowotnej i konieczność wdrażania zrównoważonych strategii w branży turystycznej.

Słowa kluczowe: zdrowie psychiczne, stres, turystyka, overtourism, turystyka zdrowotna

Bibliografia:

1. Syrek E. Zdrowie psychiczne, higiena psychiczna-edukacja dla dobrostanu psychicznego: aktualność koncepcji i poglądów Kazimierza Dąbrowskiego. Pedagogika społeczna, №. 3, 2019

2. Wendt J.A. *Nowa turystyka w świecie ponowoczesnym - próba budowy definicji.* Turystyka: nowe trendy: zeszyty naukowe, ed by. D.J. Olszewski-Strzyżowski, R. Dróżdż, and M. Pasek, Polska Izba Turystyki. Oddział Pomorski w Gdańsku 2018, vol. 6

3. Dymecka J. *Psychospołeczne skutki pandemii COVID-19*. Neuropsychiatria i Neuropsychologia, 2021, T. 16, №. 1-2

4. Widomski M. *Turystyka krajowa a pandemia*. Poszerzamy Horyzonty. Tom XXI cz. I, 2020

5. Kaczmarska A., Curyło-Sikora P. Problematyka stresu–przegląd koncepcji. Hygeia Public Health, 2016, T. 51, №. 4

6. Gajda E., Biskupek-Wanot A. *Stres i jego skutki.* Aktywność fizyczna i problematyka stresu, 2020, T. 7

7. Piechowska A. et al., *Chroniczny stres i jego wpływ na zdrowie psychiczne,* Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика : Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 лютого 2024 р.)/ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. – Запоріжжя : АА Тандем, 2024, Kijów/Zaporoże

8. UNWTO, Yearbook of Tourism Statistics, 2023

9. [Strona internetowa] https://wttc.org/research/economic-impact (dostęp 03.02.2025)

10. [Strona internetowa] https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241128-1#:~:text=In 2023, household final consumption,19 were still in place. (dostęp 04.02.2025)

11. Chylińska, D., Kosmala, G. Technologia a przestrzeń turystyczna – wzajemne relacje, Zeszyty Naukowe. Turystyka i rekreacja, 2018

12. GUS, *Turystyka w 2023*, Analizy statystyczne, 2024, Warszawa, Rzeszów

13. Stasiak, A. Nowe przestrzenie i formy turystyki w gospodarce doświadczeń, Turyzm 2

14. Rodzoś, J., Szczęsna, J. Turystyka w świecie konsumpcjonizmu. Czasopismo Geograficzne, 90(1)

15. Delińska L. Media społecznościowe jako determinanta rozwoju usług turystycznych. Ekonomiczne Problemy Usług, 2018

16. UNWTO, Gender and Tourism: Trends and Challenges, 2022

17. Gaca P. Turystyka seniorów w Polsce–uwarunkowania i wybrane cechy aktywności. Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu , 2020

18. 9. Adamski P, Ciapała S. Turystyka przyrodnicza, ekoturystyka i turystyka zrównoważona – problemy klasyfikacyjne. Folia Turistica, 2016

19. Sukiennik M. Turystyka w czasach przesytu. Slow Travel jako alternatywa. Turystyka

Kulturowa, 2014

20. Cesarz, M. Ekonomiczny i kulturowy wymiar funkcjonowania strefy Schengen. *Przegląd Europejski*, (3), 2018

21. [Strona internetowa] https://www.unwto.org/un-tourism-world-tourism-barometer-data (dostęp 03.02.2024)

22. Kopera, S. *E-management: Digitalizacja procesów biznesowych* (Vol. 1). Instytut Przedsiębiorczości Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2021

23. [Strona internetowa] https://wttc.org/research/economic-impact, (dostęp 03.02.2024)

24. Borkowski, K. *Ruch turystyczny w Krakowie w 2023, raport pełny*, Małopolska Organizacja Turystyczna, Kraków, 2024

25. Rettinger, R., Mróz, F. Popytowe uwarunkowania rozwoju usług rekreacyjnych w Krakowie na przykładzie młodzieży akademickiej, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 30(4), 2016

26. Roman M., Roman A., Niedziółka A. *Znaczenie socjoterapii w turystyce zdrowotnej na obszarach wiejskich.* Turystyka społeczna w Polsce. Monografia naukowa. Przewodnik dobrych praktyk;. – Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK Oficyna Wydawnicza „Wierchy", 2021.

27. Tomala, N., Kluba, D., Łabeńska, Z., & Hanypsiak, M. Pozytywny wpływ promocji turystyki zdrowotnej w Polsce na pod-niesienie sprawności i skuteczności państwowej służby zdrowia. Positive impact of health tourism promotion in Poland on improving efficiency and efficacy of the national health service.

28. Majchrzyk M. Mass kultura, popkultura, postkultura–transformacje pojęcia „kultury współczesnej".W: Języki, 2016

29. World Tourism Organization and World Indigenous Tourism Alliance, Compendium of Good Practices in Indigenous Tourism – Regional Focus on the Americas, UNWTO, 2023, Madrid, DOI

30. Kowalczyk-Anioł J., Zmyślony P. Turystyka miejska jako źródło protestów społecznych: przykłady Wenecji i Barcelony. Turystyka kulturowa, 2017

31. Chaitanya, A. K., Swain, S. K. Economic leakages in tourism: A comprehensive review of theoretical and empirical perspectives. Tourism Economics, 30(5), 2024

32. Oxfam. Takers, not makers. Executive summary, 2025

33. World Economic Forum, Future of jobs report, 2023

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ
PHILOSOPHY

ДЕМОКРАТІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕАЛІВ
Адамян Ганна Рафіківна....5

БАРУХ СПІНОЗА ПРО ВІЙНУ, СВОБОДУ ТА ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ
Ваксютенко Павло Сергійович....8

ШЛЯХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ПОГЛЯД З ПОЗИЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ШИВАЇЗМУ
Дем'яненко Микола Володимирович....11

ІМАНЕНТНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ: ЕЛЕМЕНТАЛЬНІ МЕДІА ТА ГЕНДЕР
Лінкевич Петро Іванович....15

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
Мельничук Вікторія Вікторівна....17

ЕЛЕМЕНТИ КОГНІТИВНОГО ВПЛИВУ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МАКІАВЕЛІЗМУ
Новікова Вікторія Олександрівна....20

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ СВІДОМОСТІ: ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА ТА ЕКОНОМІКА ІНДІЇ У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ КРИТИКИ
Петленко Ірина Валеріївна....21

ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ПСИХОПАТОЛОГІЇ ТА АРТТЕРАПІЇ
Тасенко Михайло Володимирович....25

КУЛЬТУРОЛОГІЯ
CULTUROLOGY

ВИКРИВЛЕННЯ В РОЗУМІННІ АРТ-КРИТИКИ ТА ЕКСПЕРТНОСТІ: ХТО СТВОРЮЄ КУЛЬТУРНІ СЕНСИ?
Курбанова Пелагія Антонівна....27

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У БАЛЕТІ: НАУКОВІ, ОСВІТНІ ТА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ АСПЕКТИ
Ушакова Оксана Анатоліївна, Ханенко Соломія Миколаївна....29

ІСТОРІЯ
HISTORY

КУЛЬТУРНО-ВИХОВНІ ЗАХОДИ В АКАДЕМІЧНІЙ ГІМНАЗІЇ ЛЬВОВА П.П. ХХ СТ., ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ
Коцюмбас Ореста Романівна....32

ВИСВІТЛЕННЯ ГАЗЕТАМИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ПРОБЛЕМИ ПОШИРЕННЯ МАТЕРІАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ НА СЕЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РОКІВ
Татарченко Олександр Борисович....35

ДЕРЖАВНИЙ ПРОТОКОЛ, ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ, ЦЕРЕМОНІАЛ ТА ЕТИКЕТ МІЖНАРОДНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ РЕСПУБЛІКИ ІНДІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРСИ
Ціватий Вячеслав Григорович 38

AUDYTORZY EWANGELICCY I ICH ZBORY W RZECZPOSPOLITEJ W XVI WIEKU
Piotrowski Jarosław 43

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО
RELIGIOUS STUDY

РОЛЬ КОНФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН
Корицький Ярослав Броніславович....51

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ: ВІД БІБЛІЙНИХ ОСНОВ ДО СУСПІЛЬНОГО ВИМІРУ
Складан Андрій Анатолійович 54

ПЕДАГОГІКА
PEDAGOGY

ROZWÓJ SZKOŁY
Kryńska Magdalena 58

CENTRUM EDUKACJI NAUCZYCIELI SZKÓŁ ARTYSTYCZNYCH, JAKO PRZYKŁAD DOSKONALENIA ZAWODOWEGO NAUCZYCIELI
Niewiadomska-Kocik Joanna 63

DOM CZY INSTYTUCJA? PROJEKTOWANIE BUDYNKÓW OPIEKUŃCZYCH DLA DZIECI W OPARCIU O POTRZEBY EMOCJONALNE
Wilczek Agata 71

SERVANT LEADERSHIP APPROACHES IN FACULTY MANAGEMENT
Yakuba Valentyna, Zvereva Maryna 80

СТВОРЕННЯ АВТЕНТИЧНОГО АНГЛОМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЯ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
Вдовіна Олена Олександрівна 83

КІНО ТА ПЕДАГОГІКА: ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ ТА МУЛЬТФІЛЬМІВ У ВИХОВАННІ МОЛОДІ
Карпенко Ольга Анатоліївна....86

ПАМ'ЯТАЄМО, ШАНУЄМО: СТВОРЕННЯ КУТОЧКА СЛАВИ ЯК ЗАСОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
Мазурець Ярослава Ігорівна 89

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ ЧАТ-БОТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА МІНІМІЗАЦІЯ ЙОГО НАСЛІДКІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
Тульчинська Дар'я Миколаївна, Зубко Олександр Анатолійович 92

РОЛЬ ІГРОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ У СУЧАСНОМУ ТЬЮТОРИНГУ
Успенська Ольга Володимирівна 95

FROM PASSIVE LISTENING TO ACTIVE LEARNING: RETHINKING THE LECTURE FORMAT
Tsapro Galyna, Gladush Nadia 96

СОЦІОЛОГІЯ
SOCIOLOGY

POSTAWY
Pfaff Janusz 99

ADAPTATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN POLAND – ANALYSIS OF CHALLENGES AND FACTORS FACILITATING INTEGRATION
Krawiec Grzegorz, Muraviova Yelyzaveta 107

CRISIS MANAGEMENT AND HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT – AN INTERDISCIPLINARY APPROACH
Krawiec Grzegorz, Muraviova Yelyzaveta 115

ПСИХОЛОГІЯ
PSYCHOLOGY

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF CUSTOMER BRAND LOYALTY IN THE CASE OF MCDONALD'S RESTAURANTS IN POLAND AND UKRAINE
Krawiec Grzegorz, Muraviov Hennadii 123

TURYSTYKA W KONTEKŚCIE ZDROWIA PSYCHICZNEGO – PODEJŚCIE INTERDYSCYPLINARNE
Krawiec Grzegorz, Muraviov Hennadii 131

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 56

У збірнику подано наукові матеріали за результатами
II Міжнародної науково-практичної конференції
«Виклики сучасності: міждисциплінарний підхід
до глобальних викликів» (07 березня 2025 р.).

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.

Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 23.06.2025 р.
Формат 60x84/16. Друк цифровий.
Умов. друк. арк.: 9,0
Наклад прим.: 12
Замовлення № 023-06/ 25
Видавець: ТОВ «НВП »Інтерсервіс»,
м. Київ, вул. Бориспільська, 9а,
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.
Виготовлювач: СПД Андрієвська Л.В.
м. Київ, вул. Бориспільська, 9а,
Свідоцтво: серія В03 № 919546 від 19.09.2004 р.